

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANADOLU YAYINCILIK

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

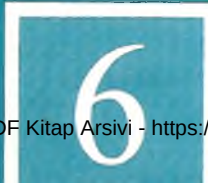
KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR



AMPERE

ALTMAN, Robert
ALTUNBEZER, İ.Hakkı
ALVAREZ, Juan
ALVAREZ, Luis
ALVAREZ QUINTERO
ALVEAR, Marcelo
AMADO, Jorge
AMBARZUMYAN, Viktor
AMBEDKAR, Buiarrao
AMELIUS, Gentilianus
AMENOFIS III
AMICI, Giovanni
AMIS, Kingsley
AMİN, Dada İdi
AMMANATI, Bartolommeo
AMMENEMES I
AMMON, Alfred Otto
AMMONIUS SAKKAS
AMONTOS, Guillaume
AMOS
AMPÈRE, André-Marie
AMRİ
AMR b.KÜLSÜM
AMUNDSEN, Roald
ANAKHARSİS
ANAKREON
ANAKSAGORAS

ANAKSIMANDROS
ANAKSIMENES
ANCILLON, Jean-Pierre
AND, Metin
ANDAY, Melih Cevdet
ANDAY, Kadir
ANDERSEN, Hans



ANDERSON, Carl David
ANDERSON, James
ANDERSON, Lindsay
ANDERSON, Maxwell
ANDERSON, Philip
ANDERSON, Sherwood
ANDERSSEN, Adolf

ANDRADE, Oswald de
ANDRAE, Walter
ANDRASSY, Gyula
ANDRE, Yves Marie
ANDREA DEL CASTAGNO
ANDREA DEL SARTO
ANDRÉE, Salomon
ANDREWS, R.Chapman
ANDREWS, Thomas
ANDREYEV, Leonid
ANDRİÇ, İvo
ANDRONİKOS
ANDROPOV, Yuri
ANDRUSOV, Nikolay
ANFINSEN, Christian
ANGELICO/Fra/
ANGELUS /Silezyalı/
ÅNGSTRÖM, Anders
ANIÇKOV, Dimitri
AN LU-ŞAN
ANNE STUART
ANOUILH, Jean
ANQUETIL, Jacques
ANSCOMBE, Elizabeth
ANSELMUS
ANTEL, S.Celâl
ANTERE

Özel koşullarla abone olma süresi 31 Aralık 1983'te sona eriyor.

Bu fırsatı kaçırmayın!

Her pazartesi 64 sayfalık fasiküller halinde yayımlanan Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, 100 haftada tamamlanacak ve 10 cilt, 6.400 sayfadan oluşacaktır. Anadolu Yayıncılık, 31 Aralık 1983'e kadar abone olacak okurlara, özel indirimli abone imkânı sağlamaktadır:

1. Seçenek: Peşin ödemeyle abone olmak isteyenler,

36.500 TL yerine
12.500 TL indirimle
24.000 TL ödeyeceklerdir.

31 Aralık 1983'e kadar aşağıdaki posta çeki ve banka hesaplarından birine 24.000 TL yatıranlara her cilt, tamamlandıkça, taahhütlü olarak gönderilecektir.

2. Seçenek: İki taksitle abone olmak isteyenler,

36.500 TL yerine
8.500 TL indirimle
28.000 TL ödeyeceklerdir.

İlk taksit olan 14.000 TL'nı 31 Aralık 1983'e kadar, ikinci taksit olan 14.000 TL'nı ise 30 Haziran 1984'e kadar aşağıdaki posta çeki ve banka hesaplarından birine yatıracak olan abonelerimize de her cilt, tamamlandıkça, taahhütlü olarak gönderilecektir.

Abone ücretine tüm masraflar dahildir.

31 Aralık 1983 tarihinden sonra abone kabul edilmeyecek ve bu süre uzatılmayacaktır.

Abone olarak hem ansiklopedinizi daha ucuza edinin,
hem de muhtemel fiyat artışlarından etkilenmeyin.



YADA A.Ş. Posta Çeki No: 13455

YADA A.Ş. Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şb. Hesap No: 2335-9

YADA A.Ş. Doktor Şevki Bey Sok. No: 6 Divanyolu-İstanbul Tel: 520 74 72

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni : Taha PARLA

Yazı İşleri Müdürü : Meltem SÖMAY

Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN

Renkli Baskı : Ana Basım Sanayi A.Ş.

Siyah-Beyaz Baskı : Milliyet Yayın A.Ş. Ücretsiz POF Kitap Arşivi <https://rantey.org> Caddesi, Üçyol Mevkii, No: 93 Maslak-İstanbul

Dağıtım : Hürriyet Holding A.Ş.

Abone ve Her Türlü İstek Adresi :

YA DA Dr. Şevki Bey Sokak, No: 6 Divanyolu

Cilt 1, Fasikül 6

24 Aralık 1983

300 TL

ALTMAN, Robert

(1925)

ABD'li sinema yönetmeni. Hollywood sinemacılığına karşı çıkan tutumuyla önem kazdı.

Missouri Eyaleti'nde, Kansas City'de doğdu. Missouri Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi gördü. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine pilot olarak Hava Kuvvetleri'ne girdi, çeşitli çarpışmalara katıldı. Ordudan ayrıldıktan sonra çeşitli dergilere yazılar yazdı, röportajlar yaptı, radyo oyunları yazdı. 1957'de sinemaya geçti. İlk filmlerinden sonra uzun bir süre TV için dizi filmler ve televizyon oyunları çekti. On yıl aradan sonra yeniden konulu filmlere döndü. 1970'te çektiği ve büyük başarı kazandığı *M.A.S.H.* (Cephede Eğlence) Cannes Festivali'nde birincilik ödülü aldı.

Altman sinemaya çeşitli endüstri projelerine ilişkin belgesel filmler çekerek başladı. 1957'de çektiği ilk konulu filmi *Delinquents* senaryosunu yazdığı, yönettiği ve yapımcılığını üstlendiği küçük bütçeli bir filmi. *The James Dean Story* adlı yarı-belgesel filmin yapımına ortak olduktan sonra uzun bir süre TV dizi filmleriyle uğraştı. *Combat* ve *Bus Stop* adlı dizi filmlerin beğenilen yönetmeni oldu. *Countdown* adlı filmle yeniden konulu filmlere döndü. Yapımcılarla ilişkisinin yolunda gitmemesi, çektiği filmlerinde büyük kesintiler yapılmasına yol açıyordu. Ancak 1970'de çektiği *Cephede Eğlence* hem gişe açısından, hem aldığı eleştirilerle olağanüstü bir başarı kazanınca iyi bir sinema yönetmeni olarak kabul edildi. Kore Savaşı'ndaki iki doktorun genel değerleri yerle bir eden çalınca davranışlarıyla savaşın anlamsızlığını vurgulayan bu filmde, özellikle Altman'ın ses kaydında kullandığı yeni teknik dikkat çekti.

Altman, filmlerine egemen olan güçlü yönetmen özellikleri, yerleşik inanışları sarsan tutumu, Hollywood sinemasının klişelerine karşı çıkışıyla önem kazandı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Delinquents*, 1957; *The James Dean Story* (George ile), 1957, *Countdown*, 1968; *The Cold Day in the Park*, 1969; *M.A.S.H.* 1970; *The Long Goodbye*, 1973; *Nashville*, 1975; *Three Women*, 1977; *A Wedding*, 1978; *A Perfect Couple*, 1979.

ALTUNBEZER, İsmail Hakkı

(? -1946)

Türk hattat, tezhipçi ve tuğrakeş. Son dönemde yetişen hattatların en önemlilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Doğum tarihinin 1873 olduğu sanılmaktadır. Sanatçı bir aileden gelir. Bahriye Mektebi yazı hocası hattar Ali

Şükrü Efendi'nin torunu, hattat Mehmed İlmî Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Pertevniyal Valde Sultan İlkokulu'nda, ortaöğrenimini de Fatih Rüştiyesi'nde tamamladı. Babasından sülüs ve nesih türü yazıları, hattat Sami Efendi'den sülüs, divanî celi ve tuğra çekmesini öğrendi. Tezhip'te ilk hocası yine babası oldu. Ayrıca ünlü cilt ve tezhip ustalarından Tokatlıoğlu Bahaeddin Efendi'den ders alarak bu sanatta da olgunlaştı. 1889'da Divan-ı Hümayun Kalemî'ne girdi. Bir yandan da Şanayi-i Nefise Mektebi'nin resim ve hâk bölümlerine devam etti. 1896'da resim bölümünü bitirdi.

Divan-ı Hümayun Kalemî'nde birinci tuğrakeşliğe dek yükseldi ve tuğrakeş lakabını aldı. Bu görevden 1908'de ayrıldı. İçlerinde Galatasaray Sultanisi, Darü'l-Muallimin, Üsküdar ve İstanbul Kız Sanat okulları da olmak üzere birçok okulda güzel yazı ve resim dersleri verdi. Medresetü'l-Hattatın'de celi yazı ve tuğra öğretmeni oldu. 1929'da bu okulun yerine kurulan Şark Tezyini Sanatlar Okulu'nda tezhip dersleri vermeye başladı; okulun müdür yardımcısı oldu. Bu okul, 1936'da Türk Tezyini Sanatlar Bölümü adı altında Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanınca Altunbezer, bu bölümün şefliğine getirildi. 1944'te yaş sınırı yüzünden emekliye ayrıldı.

Altunbezer, Üsküdar Selimiye, Şemsi Paşa, Zeynep Sultan, Abdi Subaşı camileri ile Beyoğlu Ağa Camii'nin kubbe ve kuşak yazılarını yazmıştır. Son Kâbe örtüsünün kuşak yazısı, ilk T.C. Cumhurbaşkanlığı mührü, Lozan Antlaşması'nın Türkçe esas kopyası onun kaleminden çıkmıştır. Ayrıca müzelerde ve özel koleksiyonlarda birçok tuğra, yazı ve levhaları vardır.

ALVAREZ, Juan

(1780-1867)

Meksikalı asker ve devlet adamı. Bağımsızlık savaşı önderlerindendir.

Guerrero'da doğdu, Acapulco'da öldü. 1810'larda Meksika'da çeşitli direniş birlikleri bağımsızlık için mücadele ediyorlardı. En çok tanınan direniş önderlerinden olan rahip Hidalgo y Costilla 1810'da bir bağımsızlık bildirgesi yayımladı. Onun öldürülmesinden sonra yardımcılarında Jose Maria Morelos y Pavon hareketin önderliğini üstlendi. 1811'de Alvarez, Morelos'un önderliğindeki direniş ordusuna katıldı. 1815'te Morelos'un da öldürülmesinden sonra direniş birlikleri Hidalgo ve Morelos'un başlattıkları Cumhuriyetçi ve ulusalcı geleneği sürdürdüler. Bu mücadelede Alvarez ön saflarda yer aldı.

1821'de muhafazakâr eğilimli Merkezîyetçiler'in önderliğini üstlenen kraliyet ordusu subayı Augustin de Iturbide, cumhuriyetçi bağımsızlık hareketinin önderi Vicente Guerrero ile işbirliği yaptı. Birlikte hazırladıkları Iguala Planı Meksika'nın bağımsızlığını öngörüyordu. Bu planı benimseyen Alvarez, yönetimindeki askeri güçlerle Acapulco limanını sardı; 1822'de ordudan ayrılana değin kenti elinde tuttu.

Agustos 1821'de İspanya'nın yolladığı genel vali

Meksika'nın bağımsızlığını tanıyan bir antlaşma imzalamaya zorlandı. Iturbide, devlet başkanı oldu. Alvarez, bağımsızlıktan sonra federalizmi savunan Liberaller'in önderlerindendi. 1822'de, Iturbide, imparatorluğunu ilan ederek kongreyi dağıttı. Liberaller, Santa Ana, Guerrero ve Alvarez'in önderliğinde başkaldırdılar ve Iturbide'yi iktidardan indirdiler. 1824'te kabul edilen cumhuriyetçi anayasayla Federalistler'in adayı devlet başkanı oldu. 1833'e değin iktidar birkaç kez Federalistler ve Merkezîyetçiler arasında değişti. 1833'te Federalistler'le ittifak yapan Santa Ana devlet başkanı seçildi.

1845'te ABD, Meksika'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş olan Texas'ı aldı ve Meksika'ya savaş açtı. Güneydeki dağlık bölgelerde, özellikle de Guerrero kentinde etkisi büyük olan Alvarez, 1847'de bu bölgede askeri bir güç oluşturarak ABD'ye karşı savaştı. İki yıl sonra Guerrero'da federal bir devlet kurdu ve ilk yöneticisi oldu. Meksika 1848'de ABD karşısında yenilince, Santa Ana yurt dışına gitti. 1853'te iktidara gelen Muhafazakârlar, Santa Ana'yı devlet başkanlığı için ülkeye davet ettiler. Taraf değiştiren Santa Ana Muhafazakârlar'ın desteklediği otoriter bir yönetim kurdu ve ölene değin diktatörlüğünü ilan etti.

Santa Ana'nın yönetimine karşı olan Alvarez, onun Guerrero kentini ulusal yönetim içine katmak istemesini fırsat bilerek Ignacio Comonfort ile birlikte Ayulta'da başkaldırdı. 1854'te Ayulta Planı olarak adlandırılan bir bildiri yayımladılar. Anayasanın değiştirilmesi için bir meclis toplanmasını isteyen bildiri, orta sınıflarca desteklendi. Alvarez ve Comonfort sağlam siyasal kurumlara sahip, liberal düşüncenin etkin olduğu federal bir yapı öngörüyorlardı. Ordu ve kilisenin ayrıcalıklarının ortadan kaldırılmasını, laikliğin sağlanmasını, kilisenin mali gücünün azaltılmasını ve yasalara dayanan bir adalet sisteminin yerleştirilmesini istiyorlardı. Yürüttükleri mücadele sonucu, Santa Ana 1855'te ülkeden kaçtı; Alvarez devlet başkanı oldu.

Tüm özel mahkemeler yasaklanarak kiliseye ve orduya bağlı mahkemelerin yargılama yetkileri ellerinden alındı. Bir kararnameyle kilisenin topraklarının çiftçilere dağıtılacağı açıklandı. Muhafazakârlar'ın reformlara tepkisi çok şiddetli oldu. Yıpranan Alvarez birkaç ay içinde başkanlıktan çekildi; yerine Comonfort geçti. 1857'de birçok reformu içeren yeni anayasanın ilanı, Liberaller ve Muhafazakârlar arasında iç savaşa yol açtı. 1860'a değin süren savaşta Alvarez, güney bölgesini Muhafazakârlar'a karşı savundu. İç savaş Liberaller'in 'zaferiyle sonuçlandı. Sürgüne yollanan Muhafazakârlar, Fransa'da III. Napoléon'un desteğini sağladılar. 1864'te seksen dört yaşında olan Alvarez, Meksika'ya saldıran Fransızlar'a karşı savaştı. 1865'te III. Napoléon, Habsburg Hanedanı'ndan Maximilian'ı Meksika imparatoru ilan etti. Alvarez bu olaydan iki yıl sonra Acapulco'da öldü.

• **KAYNAKLAR:** H.H. Bancroft, *History of Mexico*, 6 cilt, 1883-1888; J. Sierra, *The Political Evolution of the Mexican People*, 1940.

• **BAKINIZ:** GUERRERO, HIDALGO Y COSTILLA, ITURBIDE, MORELOS Y PAVON, SANTA ANA.

ALVAREZ, Luis Walter (1911)

ABD'li fizikçi. Kabarcık odasından ve bilgi işleme tekniklerinden yararlanarak, çok kısa ömürlü yeni temel parçacıklar keşfetmiştir.

13 Haziran 1911'de San Francisco'da doğdu. Chicago Üniversitesi'nde fizik öğrenimini (1932) ve doktorasını (1936) tamamladıktan sonra, aynı yıl Berkeley'deki California Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, 1945'te de profesör oldu. 1940-1943 arası Massachusetts Institute of Technology'nin radar araştırma ve geliştirme bölümünde çalışan Alvarez, 1944-1945 yıllarında Los Alamos Bilimsel Araştırma Laboratuvarı'nda ilk atom bombasının yapım çalışmalarına katıldı. II. Dünya Savaşı sonrasında, California Üniversitesi'ne bağlı Lawrence Radyasyon Laboratuvarı'nda deney çalışmalarını sürdürdü. Bu deneyleriyle 1968 Nobel Fizik Ödülü'nü kazandı. Nobel'in yanı sıra birçok nişan ve madalyayla ödüllendirilmiş olan Luis Alvarez'e 1978'de California Üniversitesi Emeritus Profesör sanını verdi.

Alvarez, California Üniversitesi'ndeki araştırmaları sırasında elektron yakalama yoluyla gerçekleşen yeni bir radyoaktiflik biçimi keşfetti (1937). Gözlemlerine göre, kimi radyoaktif element atomlarında, en içteki K kabuğunun elektronu çekirdek tarafından yakalanıyor ve böylece çekirdekteki protonlardan biri nötrona dönüşüyor, dolayısıyla elementin atom ağırlığında bir değişiklik olmamakla birlikte atom numarası bir tamsayı kadar eksiliyordu. Aynı yıl trityumu (hidrojen-3), helyumun radyoaktif izotopu olan helyum-3'e, yani radyoaktif helyuma dönüştüren Alvarez, Isidor Isaac Rabi'nin geliştirdiği manyetik rezonans yöntemini uygulayarak 1940'ta Felix Bloch ile birlikte nötronun manyetik momentini ölçmeyi başardı.

Alvarez bütünüyle temel parçacıklar fizikinde uzmanlaşmış olmasına karşın, II. Dünya Savaşı yıllarında bir ara radarlar üzerinde çalışarak mikrodalga sinyallerini bulmuş, ardından çizgisel radar antenlerini geliştirmişti. 1943'te gerçekleştirdiği yerden kontrollü yaklaşma-iniş sistemleri ise, bombardıman uçaklarının hedefe radarla yaklaşmasını sağlayan önemli bir yenilikti. Sonraki yıllarda, fizik alanındaki birikimini paleontoloji ve arkeoloji araştırmalarına da uygulayarak, Mısır piramitlerini ilk kez X ışınlarıyla inceledi.

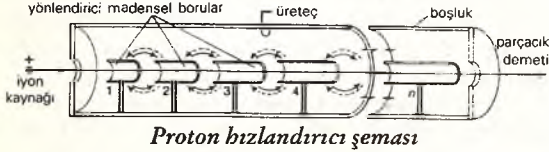
II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Los Alamos Bilimsel Araştırma Laboratuvarı'nda plütonyumu parçalama denemelerine girişen Alvarez, sonunda ilk kez uranyumun dışında bir nükleer tepkimeyi gerçekleştirdi. Böylece, uranyum-235'in yanı sıra atom bombasında kullanılabilecek yeni bir tepkime bulunmuş oluyordu. 16 Haziran 1945'te, Alvarez'in de katıldığı bir ekip New Mexico'da ilk atom bombasını denedi. 6 Ağustos 1945'te atom bombasının Hiroşima'ya atılışını uçaktan izleyen ekipte gene Alvarez vardı. Ardından ilk plütonyum-239 bombası Nagazaki'ye atıldı.

Savaş bittikten sonra Lawrence Radyasyon La-

► **Yeni bir radyoaktiflik biçimi**

► **Plütonyumun parçalanması**

boratuvan'ında yeniden deneylere girişen Alvarez, 1930'larda Cockcroft ve Walton'ın yaptığı parçacık hızlandırıcılarını incelemekle işe başladı. 1934'ten sonra bilim adamlarının bütün ilgisi dairesel hızlandırıcılar (siklotronlar) üzerinde yoğunlaştığı için, çizgisel hızlandırıcılar hemen hemen unutulmuştu. Bu konuya eğilen Alvarez, 1946'da, bakır gibi iyi bir elektrik iletkeninden yapılmış uzun bir silindirden oluşan ilk çizgisel proton hızlandırıcısını gerçekleştirdi. Ağır parçacıkların hızlandırılmasında bugün bile Alvarez'in geliştirdiği şemaya göre yapılmış çizgisel rezonans hızlandırıcıları kullanılır.



Alvarez hızlandırıcılar üzerinde çalışırken, ABD'li nükleer fizikçi Glaser de, 1952'de, nükleer tepkimeler sırasında açığa çıkan elektrik yüklü parçacıkları izlemek için bir "kabarcık odası" geliştirmişti. Bu gelişmeyi izleyen Alvarez, o güne değin yapılmamış büyüklükte, içi sıvı hidrojenle doldurulmuş bir kabarcık odası düzenledi. Bu kabarcık odasındaki hızlandırılmış parçacık çarpışmalarını "stereofotografi" tekniğiyle görüntüleyip verileri bilgisayarla anında değerlendirme yöntemini geliştiren Alvarez ve arkadaşları, 1960'ta, çok kısa ömürlü ilk üç parçacığı bulduklarını açıkladıkları an, temel parçacık fiziğinde yeni bir dönem açıyordu.

Hızlandırılmış parçacık çarpışmaları sırasında açığa çıkan çok kısa ömürlü (bazıları için saniyenin milyonda biri düzeyinde) ve kararsız yeni parçacıkların varlığı, nükleer teoride büyük gelişmelere yol açtı. Alvarez, bilinen temel parçacıkların "rezonansı" ya da maddenin uyarılmış enerji düzeyi olarak kabul edilen bu yeni parçacıkların yörüngesini, kabarcıklı odadaki sıvı hidrojen ortamından geçerken bıraktıkları kabarcık dizisini fotoğrafla görüntüleyerek ve yüz binlerce klişeyi inceleyerek saptamıştı. Kısa bir süre sonra hidrojen kabarcık odasında çok kısa ömürlü pek çok yeni parçacık keşfedildi ve Alvarez'in çalışmalarını izleyen ilk on yıl içinde bilinen temel parçacıkların sayısı otuzdan yüze yükseldi.

• BAKINIZ: C.D.ANDERSON, Felix BLOCH, COCKCROFT, FERMİ, R.A.GLASER, RABI, C.T.WILSON.

ALVAREZ QUINTERO,

Serafin (1871-1938)

Joaquin (1873-1944)

İspanyol oyun yazarları. Çoğunluğu tek perdelik güldürü olan 200 dolayında oyunları vardır.

Serafin ve Joaquin kardeşler, Sevilla yakınlarındaki Utrera'da doğdular. Fars yazarı ağabeyleri Pedro'nun etkisiyle, ilk yazarlık günlerinde fars türü

oyunlar yazdılar. 1889'da bir oyunları Sevilla'da sahnelendi. Bundan sonra Madrid'e taşındılar. Tek perdelik oyunları ile ün kazandılar. 1912'de, *Malvaloca* adlı oyunları ile Real Academia Espanola Ödülünü aldılar. Oyunları çeşitli dillere çevrildi; ABD ve Avrupa ülkelerinde sahnelendi. Serafin 12 Nisan 1938'de, Joaquin 14 Haziran 1944'te Madrid'de öldü.

20.yy'ın başında yaygın ünleri olan kardeş yazarlar, oyunlarının niteliğinden çok verimlilikleriyle tanındılar. Birlikte yazdıkları 200 dolayında oyunun hemen yarısı, İspanyol tiyatrosunda "*sainete*" denilen tek perdelik kısa güldürülerdi. İlk başarılarını *El ojito derecho* ve *La reja* adlı tek perdelik güldürüleriyle 1897'de kazandılar. Bir yıl sonra, *La buena sambrá* adlı müzikal güldürüleriyle büyük ilgi gördüler. İspanyol yaşayışını ve folklorik öğeleri renkli bir dille yansıtsınları, oyunlarının büyük bir seyirci kitlesi toplamasına yol açtı. Yüzyılın başında elli dolayında oyun yazmışlardı.

Oyunlarının çoğu pitoresk güldürüler olmakla birlikte, az sayıda "ciddi oyun"ları da vardır. İyi huylu bir kitapçının uğradığı nankörlüğü konu edinen *Los galeotes* ve *Don Juan, buena persona* bunlar arasındadır. 1905'te yazdıkları *Manana de sol* adlı oyunları ile Avrupa ülkelerinde de tanındılar. Oyunda, yaşlı bir kadınla yaşlı bir erkek parkta karşılaşır. Kavgaderler. Giderek eskiden sevgili olduklarını anımsarlar. Oyun, bu durumu yadsımlarıyla son bulur. 1912'de yazdıkları *Puebla de las mujeres* yalın ve neredeyse konuşuz bir oyundur. *Papa Juan: Centenario*, ahlaksal baskılar ve tutuculuk karşısında insanca bir direnişi konu edinir.

Oyunlarındaki iyimser, umutlu çağrışımlar, Quintero kardeşlerin "mutluluk profesörü" olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Türkçe çevirisi yapılmayan oyunlarının bir bölümü başta İngilizce olmak üzere çeşitli yabancı dillere çevrilmiştir. Quintenolar'ın günümüzde etkisini yitirmiş tek perdelik güldürü türündeki oyunları, bir dönem İspanyası'nın renkli bir panoramasını çizmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *El ojito derecho*, 1897, ("Sağ Göz"); *La reja*, 1897, ("Saban Demiri"); *La buena sambrá*, 1898; *Los galeotes*, 1900, ("Kürek Mahkûmları"); *El patio*, 1900, ("Avlu"); *Pepita reyes*, 1903, ("Kralların Tohumu"); *El amor que pasa*, 1904, ("Biten Aşk"); *La musa loca*, 1905, ("Çılgın İlham Perisi"); *Manana de sol*, 1905, ("Güneşli Yarın"); *La escondida senda*, 1908, ("Gizli Yol"); *Dona Clarines*, 1909; *Papa Juan: Centenario*, 1909; *Malvaloca*, 1912; *Fortunato*, 1912; *Puebla de las mujeres*, 1912, ("Kadınlar Toplumu"); *Don Juan, buena persona*, 1918, ("İyi İnsan Don Juan").

• BAKINIZ: GRANVILLE-BARKER.

ALVEAR, Marcelo Torcuato De (1868-1942)

Arjantinli siyaset adamı. 1922-1928 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Buenos Aires'de doğdu, aynı yerde öldü. Soylu bir aileden geliyordu. Eğitimini Colegio Nacional de

Buenos Aires'te tamamlayarak hukuk doktorası aldı.

1890'da Muhafazakârlar'ın yönetimine karşı yeni bir seçenek olarak ortaya çıkan reformist eğilimli Union Civica Radical adlı partinin kurucuları arasında yer aldı. Arjantin'de liberal bir demokrasinin kurulmasını amaçlayan 1890, 1893 ve 1905 hareketlerine katıldı. Yürütülen kampanya sonucu 1912'de liberal bir seçim yasası kabul edildi ve 1916 seçimlerinde Radikaller'in önderi Irigoyen devlet başkanı seçildi. Alvear, 1912-1917 arasında milletvekilliği, 1917-1922 arasında da Fransa'da büyükelçilik yaptı.

1922 seçimlerinde Irigoyen, Alvear'ı başkan adaylığı gösterdi. Devlet başkanı seçilen Alvear, partinin kuruluşundan beri sürekli olarak Irigoyen'le birlikte olmuş, onu her alanda desteklemişti. Bu nedenle Irigoyen, Alvear'ın kendi istekleri doğrultusunda davranacağını, Alvear ise artık yaşlanmış olan Irigoyen'in Radikaller'in önderliğini kendisine bırakacağını düşünüyordu. İkisi de beklentilerinde yanıldılar ve iki yıl geçmeden görüş ayrılığına düştüler. Alvear, 1924'te muhalif Radikaller'le birlikte Union Anti-Personalista Partida adlı bir parti kurdu ve Muhafazakârlar'la ittifak içine girdi. Radikaller'in büyük çoğunluğu ise Irigoyen'e bağlı kaldı.

Alvear, işçilerin yaşam koşullarını düzeltmek amacıyla kimi önlemler aldı; bir emeklilik yasası çıkarttı. Toprak ve mirasa vergi koyması oligarşinin sert tepkisine neden oldu.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinin, Arjantin'in başlıca ihraç ürünleri olan et, yün ve buğdaya yüksek fiyat ödemesi nedeniyle iktisadi durumun düzelmesi, Arjantin'i çekici bir ülke durumuna getirmiş, göçmen sayısında büyük artış olmuştu. Alvear, bir göç yasası çıkartarak başvuru için gerekli koşulları güçleştirdi ve girişleri sınırlandıran kotalar koydu.

Alvear'ın devlet başkanlığı sırasında, başpiskoposun atanmasında devlet başkanının yetkileri konusunda Papa ile Arjantin arasında bir tartışma çıktı ve ilişkiler iki yıl süresince kesildi.

1928 seçimlerinde, Irigoyen yeniden devlet başkanı seçildi. 1930'da Muhafazakârlar bir askeri darbeye Irigoyen'i devirdiler. Alvear'ın önderliğinde yeniden örgütlenen Radikaller 1931 seçimlerinde Buenos Aires bölgesinde büyük başarı kazandı; ancak askeri yönetimin siyasi kısıtlamalar koyması üzerine seçimleri boykot etti. General Justo devlet başkanı seçildi.

Alvear, 1932'de Irigoyen'in ölümünden sonra Radikal Parti'nin başkanı oldu.

• **YAPITLAR:** *Accion democratica*, 1938, ("Demokratik Eylem").

• **BAKINIZ:** IRIGOYEN.

AMADO, Jorge (1912)

Brezilyalı romancı. 20.yy'ın ilk yarısı Brezilya "sosyolojik" romanının önemli temsilcilerindendir.

Ağustos 1912'de Brezilya'nın doğu sahillerinde Ilhéus yakınlarında bir kakao plantasyonunda doğdu.

İlk yıllarını, şiddetli toprak mücadelelerine sahne olan bu plantasyonda geçirdi. Hukuk öğrenimi için gittiği Rio de Janeiro'da görüşleri radikalleşti; edebiyat çalışmalarının yanı sıra siyasal mücadeleye katıldı. 1935'te siyasal faaliyetleri nedeniyle hapse mahkûm oldu. 1937'de sürgüne gönderildi ve yapıtlarının çoğu Brezilya ve Portekiz'de yasaklandı. 1942'de, Brezilya Komünist Partisi'nin etkin önderlerinden Luis Carlos Prestes'in biyografisini yazması düzen ile çelişkilerini artırdı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra, Brezilya'da yeni kurulan siyasal rejimle birlikte, Brezilya Komünist Partisi'nin bir üyesi olarak Brezilya Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1948'de Komünist Partisi yasaklanıncaya değin bu görevini sürdürdü. Avrupalı aydınların, özellikle de Jean Paul Sartre'in dostluğunu kazandı. 1951 Stalin Uluslararası Barış Ödülü'nü aldı.

Amado'nun yirmi yaşında yazdığı ilk romanı *O pais do carnaval*'ı (1931) izleyen *Cacau* (1933) adlı romanı, çocukluğunun geçtiği kakao plantasyonundaki işçilerin yaşantılarını konu alır. Amado, romanı yazarken hiçbir zaman edebi bir kaygıyla hareket etmediğini, yalnızca kakao işçilerinin durumunu tam bir bağlılıkla anlatmaya çalıştığını savunmuştur. Döneminin "sosyolojik" romanlarında görüldüğü gibi, Amado'nun bu romanının baş kişisi de, daha çok romancının "mesaj"ının sözcülüğünü yapan bilinçli bir işçidir. Orta sınıf kökenli olması ve matbaada dizgici olarak çalışması nedeniyle başkalarından daha bilinçli olan bu işçi, romanının anlatıcısıdır. Amado'nun 1935'te yazdığı *Jubiabá* adlı romanı da, romanlarının çoğu gibi, Bahia Eyaleti'nde geçer. Romanın kahramanı Don Juan tipine yakın, maceracı eğilimleri ağır basan bir kişiyken siyasal eylemci olmaya karar veren bir zencidir. Amado, kahramanının pika-resk maceralarını anlatırken, Bahia zenci toplumunun değişik yönlerini büyük bir canlılıkla tanıtır. 1937'de yazdığı *Capitães de areia* adlı romanında da, sonunda polise meydan okuyarak işçi hareketine katılan serseri ve mahkûmların yaşamlarını anlatır.

Amado'nun en başarılı romanlarından biri olan *Terras do Sem Fin* (1943), yöreye ilk yerleşen ve birbiriyle yarışan çiftlik sahiplerinin acımasız mücadelelerini konu alır. Ormanları temizleyerek bu araziler üzerinde ekonomik ve siyasal bir imparatorluk kuran öncülerin bir destanı olan bu roman, "Western" türünün Latin Amerika'daki benzerlerindendir. Ancak, ne salt bir "Western" ne de radikal bir bildiri olarak nitelendirilebilecek olan *Terras do Sem Fin*, Amado'nun, üslup ve karakter anlatımında olgunluğa vardığı ilk romanı olarak tanınır. 1958'de yazdığı *Gabriela, Cravo e Canela* (Tarçın Kokulu Kız) Suriyeli bir hancının Gabriela adında bir melez garson kızla aşkını, Ilhéus kentinde bir liman yapılması için çalışan reformcu güçlerle değişime karşı direnen feodal düzen arasındaki mücadele ortamında anlatır. Bu roman, toplumsal mücadele sürecinde sıkışıp kalan bireyi konu almasıyla, ilk romanlarından farklıdır.

Amado'nun, çoğu Bahia Eyaleti'ndeki zencilerin yaşamlarını ve mücadelelerini anlatan ilk romanları, 1930 ve 1940'ların siyasal bilinçli Latin Amerika yazarlarının romanı üslup kaygısından uzak, gerçeklerin anlatıldığı toplumsal bir belge olarak gören anlayışlarının bir örneğidir. Amado'nun son romanla-

rında, toplumsal sorunların açıklanabilmesi uğruna bireyin gelişimini arka plana atan bu belgesel roman anlayışı değişmiştir. *Gabriela, Cravo e Canela*'da ilk romanlarının karikatürize "tip"lerinin yerini "karakter"lerin aldığı görülür.

Amado, Graciliano Ramos, Rachel de Queirós ve Lins do Rêgo ile birlikte Brezilya'da 20.yy'ın ilk yarısında başlayan yerelci edebiyat anlayışının önemli temsilcilerindendir. Sosyalist gerçekçi anlayışın içinde değerlendirilen sosyolojik romanları birçok dile çevrilmiş ve *Gabriela, Cravo e Canela* ABD'de en çok satan kitaplardan biri olmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *O pais do carnaval*, 1931; *Cacau*, 1933; *Sour*, 1934, ("Ter"); *Jubiabá*, 1935; *Mar Morto*, 1936, ("Ölü Deniz"); *Capitães de areia*, 1937; *Terras do Sem Fim*, 1943, ("Vahşi Topraklar Üzerinde"); *Gabriela, Cravo e Canela*, 1958, (Tarçın Kokulu Kız); *Dona Flor e Seus Dois Maridos*, 1966, ("Dona Flor ve İki Kocası"); *Tenda dos Milagres*, 1969, ("Mucizeler Çadırı").



AMBARZUMYAN, Viktor Amazaspoviç (1908)

SSCB'li astrofizikçi. Yıldızların ve yıldız sistemlerinin oluşumuna ve gelişim dinamiklerine ilişkin kuramıyla tanınır.

18 Eylül 1908'de, Gürcistan SSC'deki Tiflis'te doğdu. 1925-1928 arası Leningrad Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Lisansüstü eğitimini Pulkova Gözlemevi'nde tamamladıktan sonra 1931'de öğretim üyesi ve araştırmacı olarak Leningrad Üniversitesi'ne döndü. 1947'de Erivan Üniversitesi astrofizik kürsüsünde profesörlüğe getirildi. 1945'te Ermenistan SSC'de Burakan Astronomi Gözlemevi'ni kurdu ve yöneticiliğini üstlendi. 1939'dan beri SSCB Bilimler Akademisi üyesi olan Ambarzumyan, 1943'te Ermenistan Bilimler Akademisi üyeliğine, 1969'da Londra'daki Royal Society'nin yabancı üyeliğine, Hindistan, ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinin bilim akademilerinin üyeliklerine kabul edildi. Astrofiziğe katkılarından dolayı 1966'da Sorbonne Üniversitesi'nden onur doktora unvanı aldı. 1948-1955 arasında Uluslararası

Astronomi Birliği'nin yöneticiliğini yaptı. 1946 ve 1950'de aldığı Devlet Ödülü, Orak ve Çekiç Altın Madalyası, Lenin Nişanı gibi ulusal ödüllerin yanı sıra, uluslararası ödüller de aldı; bunların içinde British Royal Astronomical Society'den aldığı altın madalya ve Pacific Astronomical Society'den aldığı Catherine Wolfe Bruce madalyası vardır. 1950'den beri Yüksek Sovyet üyesidir ve Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Sovyetler Birliği Dışişleri Komitesi'nde çalışmaktadır.

Ambarzumyan 1940'ların sonunda araştırmalarını başladiğında Eddington'ın beyaz cücelere (yüzey sıcaklığı çok yüksek, buna karşın öz aydınlatma gücü çok düşük olan yıldızlar) ve Zwicky ile Baade'nin nötron yıldızlara ilişkin çalışmaları, yüksek yoğunluklu ($10^5 - 10^{10}$ gr/cm³) gök cisimleri kavramını yaygınlaştırmıştı. Bu tür cisimlerin oluşumuyla ilgili bir kurama göre, yıldızlar gökadalarda bulunan gaz durumundaki bir maddenin yoğunlaşmasıyla oluşur. II. Dünya Savaşı sırasında bu konuda gözlem ve araştırmalar yapan Ambarzumyan ve çalışma arkadaşı Kolopov öncelikle yıldız gruplarını incelediler. Bunlardan parlaklığı az olan yıldızları T grubu, kadirleri değişken yıldızları ise B grubu olarak sınıflandıran iki bilgin, çalışmalarını yıldızların oluşumunu araştırmakta yoğunlaştırdılar.

Bunun sonucunda Ambarzumyan, yıldızların, "ilk yıldız" adını verdiği henüz gözlemlenemeyen yüksek yoğunluklu ve çok büyük kütleli (milyonlarca Güneş kütesine eş) bir madde dağılmasıyla oluştuğunu öne sürdü. Bu maddenin dağılmasıyla nötron yıldızlar, beyaz cüceler gibi kararlı yapıda yıldızlar oluşabildiği gibi, T grubu yıldızları ve parçacıklardan oluşan bulutlar da ortaya çıkabiliyordu. Nitekim birtakım genç yıldızların çevresindeki bulutsu katmanlar bu kurama göre açıklanabilmektedir. Gökadaların birbirine çarpma olasılıklarının çok düşük olduğunu da gözönüne alan Ambarzumyan, yeni gökadalardan böyle bir çarpışmayla değil, bir gökadanın çekirdeğinin patlaması sonucunda oluştuğunu ortaya attı (1955). Özellikle radyo gökadalardan (elektromanyetik tayfın radyo bölgesinde sinyal veren gökadalardan) gözlenmesi 1960'lardan başlayarak bu kuramın destek görmesine neden oldu. Ayrıca B grubu değişken yıldızların kadirlerindeki değişiklik, çekirdeklerindeki hiper-madde adı verilen çok yoğun ilk yıldız maddesi parçalarının zaman zaman patlamasıyla açıklandı. Ambarzumyan bunun dışında meteoritlerin kabuklarının fiziksel yapısını açıkladı; küresel küçük bulutsuların denge kuramını geliştirdi ve bu bulutsulardan yayılan ışımaya çizgilerini kendi kuramı bağlamında inceledi.

Ambarzumyan'ın, bulutsulardan yıldız oluşumunu inceleyebilmesi için, ışığın seyreltik ortamdan geçişini açıklayacak matematiksel bir teoriye gereksinimi vardı. Bu amaçla Chandrasekhar'ın geliştirdiği "ışınım aktarım" konusunda önemli katkılarda bulundu.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Teoritiçeskaya Astrofizika*, 1939, ("Kuramsal Astrofizik"); *Evoliyutsiya Zvezdi Astrofizika*, 1947, ("Yıldızların Evrimi ve Astrofizik"); *Nauchniye Trudi*, 1960, ("Bilimsel Çalışmalar").

- **BAKINIZ:** CHANDRASEKHAR, EDDINGTON, OPPENHEIMER, ZWICKY.

AMBEDKAR, Buimrao Ramji (1893-1956)

Hintli siyaset adamı. Kastlar arasında eşitlik sağlanması için mücadele etmiştir.

Mahya Pradeş'te doğdu, Yeni Delhi'de öldü. Alt kasttan gelen çok yoksul bir Mahar ailesinin oğluydu. Babası Hint ordusunda subaydı. Kazandığı ABD bursuyla ABD, İngiliz ve Alman üniversitelerinde öğrenim gördü. Columbia Üniversitesi'nde iken, felsefe bölümü öğretim üyesi olan John Dewey'den etkilendi. Sosyal reformlar konusundaki görüşleri güçlendi. Hindistan'a döndükten sonra bir süre devlet memuru olarak çalışmayı denedi; ama üst kastlardan gelen meslektaşlarıyla uyum sağlayamayınca bu işinden ayrıldı; öğretmenlik yapmaya başladı. Kısa zamanda Maharlar arasında önder olarak tanınmaya başladı. Tüm kastlar için özgürlük ve eşit haklar öneriyordu. 1924'te Ezilen Sınıflar Enstitüsü adıyla alt kastların ekonomik gelişmesine ve eğitimine katkıda bulunmayı amaçlayan bir örgüt kurdu.

1930-1932 arasında Londra'da Hindistan'ın siyasi geleceğinin görüşülmesi amacıyla toplanan Yuvarlak Masa Konferansları'na katıldı. Görüşmelerde alt kastların anayasal haklarının savunuculuğunu yaptı. 1935'te yeni yasal düzenlemeler getiren Hindistan Hükümeti Yasası'nın (Government of India Act) ilanından sonra Maharlar'ı birleştirmek amacıyla konferanslar düzenlemeye, gazeteler çıkarmaya başladı.

1942'de Hindistan'ın alt kastlarından altmış milyon paryanın temsilcisi olarak yasama meclisine üye seçildi. Maharlar'ın ve öteki alt kastların sosyal durumlarının düzeltilmesi ve onlara iş olanakları sağlanması için çalıştı. 1947-1951 arasında Hindistan hükümetinde adalet bakanı olarak görev yaptı. Hindistan anayasasının hazırlanmasına önemli katkıları oldu. Kastlar arası ayrım gözetilen maddelerin anayasaya girmemesi için çaba gösterdi ve büyük ölçüde başarılı oldu. 1951'de hükümetteki etkinliğinin çok az olması nedeniyle görevinden istifa etti.

Ambedkar, paryalar lehine sağlanan kazançların çok sınırlı olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, ılımlı yöntemlerden yana olan Gandhi ile aralarında görüş ayrılıkları çıktı. Gandhi Ambedkar'ın taleplerini fazla militan buluyor, onun paryaları siyasal alanda harekete geçirmek istemesini eleştiriyordu. 1956'da kast ayrımına dayanan Hindu dinini reddederek Budist oldu. Bir tür protesto niteliği de taşıyan bu karardan sonra yüzbinlerce parya onu izleyerek Budizm'i kabul etti.

• **KAYNAKLAR:** D.Keer, *Ambedkar: Life and Mission*, 1954.

• **BAKINIZ:** M.GANDİ, J.DEWEY.

AMELIUS, Gentilianus (3.yy)

İtalyan bilge. Yeni-Platonculuk akımının öncülerindendir.

Toskana'da doğdu, Suriye'de Apameia'da öldü. Ailesi ve yaşamı konusunda geniş bilgi yoktur. Felsefe tarihinde Amelius (Kaygusuz) takma adıyla bilinir.

Önce Stoacı görüşleri benimsedi; sonra Roma'ya giderek, ününü duyduğu Plotinos'un öğrencisi oldu. Onun geliştirdiği Yeni-Platoncu düşünceyi benimsedi. Yirmi dört yıla yakın Plotinos'un yanında kaldı. Bu süre içinde, Platon'un, Aristoteles'in o dönemde bilinen yapıtlarını okudu; Lysimakhos ile Numenius'un yazılarını inceledi. Öğretmeni Plotinos'un ölümünden sonra onun görüşlerini yaymaya çalıştı. Longinus'un bildirdiğine göre Amelius çağında çok ün kazanmış, çevresini etkilemiş, Yeni-Platonculuk'un hızla yayılmasına, gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Özellikle Plotinos'la Numenius'un görüşlerini karşılaştıran yapıtı bu alanda ilk eleştiri örneklerinden sayılmıştır.

Amelius, öğretmeni Plotinos'un görüşlerini benimsemekle birlikte, kimi sorunların çözümünde, konuların açıklanmasında ayrı bir yol tutmuştur. Düşüncelerinin yoğunlaştığı dört konu vardır: Tanrı, ruh, evren, oluş. Bu dört konuyu bir bütünlük içinde ele alarak incelemiş, Plotinos'un görüşleriyle karşılaştırmıştır.

Tanrı, insanın anlayış yeteneğini aşan, üstün bir anlatım, bir bütündür. Bu bütünü oluşturan üç öge vardır: Ruh, anlayış gücü (zihin) ve kural. Bu üç ögenin bir uyum içinde bütünlüğe ulaşması bir "anlatım" olan tanrısal varlığı dile getirir. Proklos'un bildirdiğine göre Amelius, "Evren ruhu" konusunda Plotinos'un görüşlerine karşı çıkmış, onun yerine üç ögenin oluşturduğu bütünü koymuştur. Bu üçlü bütün varlık evrenini kuşatır.

Kendi aralarında üçer üçer birleşerek üç ayrı bütün oluşturan bu ögeler istenç, düşünce ve eylem genel kavramları altında toplanır. Tanrıyı oluşturan bu üç öge, varlık türlerinin de kaynağıdır.

Oluş eylemlerinin nedeni "söz"dür. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa bu "söz"den kaynaklanır. Söz cansız nesnede yansıyınca dini varlık oluşur. Gövdeyi cansız durumdan canlı duruma getirerek insan denen bütünü kuran "söz"dür. "Söz"ün gövdeye girmesi tanrısal kaynağından uzaklaşmasıdır. Bu ayrılık süresince "söz" kendi kaynağına, tanrısal varlığa karşı derin bir özlem duyar.

Ölüm "söz"ün gövdeden ayrılması, geldiği tanrısal kaynağa dönmesidir. Bu dönüş sonucu "söz" Tanrı varlığıyla bütünlleşir, ölümsüzlüğünü sürdürür.

İnsan, taşıdığı özle, gövdesine dirilik kazandıran "söz"le tanrısal yanı olan bir varlıktır. Bu "söz" ölümsüzdür, onun "canlı" kıldığı gövde ise ölümlüdür. Gövdenin ölümlü olması sözü etkilemez.

Amelius'un "söz" kavramından anladığı Plotinos'un "ruh" olarak nitelediğidir. Hristiyanlık'ın benimsediği "kelâm" ile Amelius'un yorumladığı "söz" arasında görülen anlam yakınlığı üzerinde duran kimi

yazarlar, onun *İncil*'i bildiğini ve "Baba-Oğul-Ruh" üçlemesiyle "Ruh-Zihin-Kural" üçlüsünün özdeş olduğunu ileri sürdüler.

Amelius'un en önemli etkisi, sonraki dönemlerde, Yeni-Platonculuk akımının yayılmasında, yorumlanmasında başvuru bir kaynak olmasındadır.

• BAKINIZ: PLOTİNOS.

AMENEMİYET I

Bak. AMMENEMES I

AMENOTEP III

Bak. AMENOFİS III

AMENOFİS III

(? - İÖ 1379)

Mısır firavunu. Büyük bir bayındırlık atılımını başlatmıştır.

III. Tutmosis'in oğludur. III. Amenotep olarak da anılır. 1417'de Mısır'ın siyasi ve iktisadi gücünün en üst düzeyde olduğu bir dönemde tahta çıktı. Mısır, Yakındoğu'daki en önemli egemen güç durumundaydı. Ülkenin sınırları Nil'in Dördüncü Çavlan'ından Fırat nehri kıyılarına dek uzanıyordu.

III. Amenofis, hükümdarlığının ilk yıllarında, Numibia'da (Sudan) çıkan ayaklanmayı bastırmak amacıyla iki sefer düzenledi. Nil deltasında çıkan karışıklıkları da en güvendiği subaylardan birinin oğlu olan Amenotep sona erdirdi. Bu olaylar dışında hükümdarlık dönemi barış içinde geçti.

Firavun olduktan kısa bir süre sonra, Tiy adında halktan bir kadınla evlendi. Akıllı ve becerikli bir kadın olan Tiy'i başkraliçe ilan etti. Tiy, Amenofis döneminde olduğu gibi oğlu Akenaten döneminde de etkin konumunu sürdürdü.

Firavunluğunun ilk on yılında sporcu kişiliğini ve cesaretini ortaya koyacak etkinliklere önem verdi; büyük av partileri düzenledi. Yaklaşık otuz yıl süren sonraki dönemde ise büyük bir bayındırlık atılımına girişti. Bu yıllarda mimarlık, heykeltıraşlık ve öbür güzel sanatlar en gelişkin dönemini yaşadı. Batı Teb'de, ölülerin gömülmesi için yapılan tapınak, o döneme değin yapılanların en büyüğüydü; ancak dokuzuncu hanedanlık sırasında yıkıldı. Memnon Dev Heykelleri olarak anılan kendi heykelleri ise sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Luksor tapınağının önemli bölümleri, Karna tapınağının kapısı da III. Amenofis döneminde yapıldı.

Aton Tanrısı'nın (güneş yuvarlağı) saygın bir konuma yükseltilmesi III. Tutmosis ve II. Amenotep döneminde olmuştu. Ama, III. Amenofis, donanmasına ve sarayına Aton'un adını vererek bu yeni tanrıyı onurlandırdı ve resmîlik kazandırdı.

III. Amenofis, dönemindeki öteki güçlü krallarla diplomatik ilişkiler kurdu. III. Amenofis ve oğlu Akenaten döneminin siyasi arşivi niteliğini taşıyan

Amarna Yazıtları, diplomatik ilişkilerin Asur, Kıbrıs ve Mısır'ın Suriye'deki vasallıklarına dek uzandığını göstermektedir. Amenofis, ayrıca, diplomatik ilişkilerini güçlendirmek için Mitanni ve Babil krallarının kızları ve kız kardeşleriyle siyasi evlilikler yapmıştır.

III. Amenofis öldükten sonra Krallar Vadisi'nin batı bölgesinde kendisi için hazırlanmış büyük kaya mezarlığına gömüldü.

• BAKINIZ: AKENATEN.

AMICI, Giovanni Battista

(1786-1863)

İtalyan optikçi, astronom ve doğabilimci. Kendi geliştirdiği yansıtma teleskop ve mikroskopa astronomi ve botanik alanında önemli gözlemler yapmıştır.

25 Mart 1786'da Modena'da doğdu, 10 Nisan 1863'te Floransa'da öldü. Öğrenimini Bologna Üniversitesi'nde tamamladı. 1815-1825 arasında Modena Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yaptı. 1835'te, Toscana Büyük Dükası'nın özel astronomu ve Floransa Kraliyet Müzesi'ne bağlı gözlemevinin müdürü oldu. 1759'da emekliye ayrıldı.

Amici'nin optik bilimine katkısı, yansıtma teleskopu ve mikroskopi geliştirmiş olmasıdır. Gök dürbününün objektifinde mercek yerine ayna kullanılarak yansıtma teleskop yapma düşüncesi ilk kez 1663'te İngiltere'de James Gregory tarafından ortaya atılmış, uygun nitelikte aynalar geliştirmeyi başaran Newton bu düşüncüyü gerçekleştirmişti. 18.yy'da Herschel daha büyük ve daha iyi görüntü veren teleskoplar yaptı. Mercek yerine ayna kullanılması, ışığın merceklerden kırılması sırasında ortaya çıkan ve görüntüyü bulanıklaştıran renk sapıncılarını önlemiş, ancak kullanılan küresel aynalar bu kez küresel sapıncılara yol açmıştı. Amici ve çağdaşı Foucault, asal eksene paralel gelen ışınları kendi odak noktasında toplayarak küresel sapıncı önleyen parabolik aynalar kullanarak bu önemli sorunu çözümlediler. Amici parabolik ayna çizimlerinin yanı sıra, ışığı tayf bileşenlerine ayıran prizmalı spektroskoplarda kullanılmak üzere, kendi adıyla bilinen bileşik prizma sistemini ve tepe prizmasını geliştirdi. Floransa Gözlemevi'nde çalıştığı yıllarda, yansıtma teleskopuyla Jüpiter'in uydularını ve çift yıldızları gözlemledi. Gene kendi buluşu olan mikrometreyle, Güneş'in ekvator ve kutup çaplarını doğru olarak ölçmeyi başardı.

Amici 1827'de, bu kez mikroskoptaki objektif merceğinin neden olduğu renk sapıncılarını önlemek için, objektifle göz merceğinin arasına odak uzaklığı yaklaşık 7 cm olan çukur bir ayna yerleştirdi. Gene merceğin yapısından ileri gelen küresel sapıncıları engellemek için de, 1840'ta yağ damlalı (immersiyonlu) merceği geliştirdi. 0.001 mm'yi ayırt edebilen ve nesneleri 6000 kez büyütebilen bu mikroskopa,

metaller ve özellikle bitkiler üzerinde çok hassas gözlemler yaptı.

Amici, zakkum bitkisinde çiçeğin dışıcık organının tepciğindeki tüy hücrelerini ve bunlardaki protoplazma dolaşımını incelerken, bu hücrelere yapışmış polenler gördü. 1830'da, uzun incelemeler sonucunda, tepciğten giren polenin dışıcık borusunu geçerek yumurtalığa indiğini ve orada bitki taşılağını oluşturduğunu saptadı. 1846'da da kapalıçeneklilerden bir bitkinin embriyon kesesindeki taneciklerden birinin dışı gamet (*oosis*) olduğunu anladı. Böylelikle, ilk kez çiçekli bitkilerde döllenme sürecinin varlığı anlaşılmış ve işlevleri farklı eşey organlarının bulunduğu öğrenilmiş oldu. Amici'den kısa bir süre sonra, İsviçreli hekim ve zoolog Herman Fol bu bulguları doğruladı ve erkek gametin işlevini de vurgulayarak eşeylik olayını araştırdı (1879). Bitkilerdeki döllenme olayında bilinmeyen noktaların açıklığa kavuşması, gerek çapraz tohumlama yoluyla bitki melezlerinin üretilmesi, gerek kalıtım ve evrim kuramları açısından büyük önem taşır.

Çok yönlü bir bilim adamı olan Amici, kendi geliştirdiği optik araçlar ve yöntemlerle astronomi, botanik ve mineraloji alanında temel araştırmalar yapmıştır. Onun optik alanındaki başarısının bir kanıtı da, geliştirdiği bir merceğin 20.yy'ın ikinci yarısında bile araştırmalarda kullanılmasıdır.

• **KAYNAKLAR:** *Atti dell'Istituto Botanico della Università di Pavia*, 1908; *Dictionario Biografico degli Italiani*, 1960.

• **BAKINIZ:** ABBE, R.J.CAMERARIUS, EAST, J.B.FO-UCAULT, J.GREGORY, LINNAEUS.

AMIS, Kingsley (1922)

İngiliz şair ve romancı. Savaş sonrası dönemde, İngiltere'de aydınların sorunlarını mizah yoluyla ele almıştır.

Londra'da doğdu. City of London School'u bitirdikten sonra Oxford Üniversitesi St.John's College'a girdi. 1942-1945 arasında İngiliz ordusunda teğmen rütbesiyle görev yaptı. 1949'da savaş yüzünden ara verdiği öğrenimini tamamladı. 1961'e değin University College of Swansea'de İngilizce dersleri verdi. 1961-1963 arasında Cambridge Üniversitesi'nde çalıştı. Emekli olduktan sonra kendini bütünüyle edebiyata verdi.

Amis, 1954 yılında yayımladığı ilk romanı *Lucky Jim*'le kısa sürede İngiltere'nin toplumsal mizah alanında önde gelen yazarlarından oldu. Günlük konuşmalarda deyim olarak kullanılacak kadar yaygınlaşan bu ad, asil olarak doğmuş ve rahat mevkilere kurulmuş yüksek sınıfın karşısında orta ve emekçi sınıf kökenli aydınların tepkisini dile getiriyordu. Amis, daha sonraki romanlarında da İngiliz toplumunda eski soylu sınıflarda bolca rastlanan yapaylığı, kaypaklığı ve iki yüzlülüğü acımasızca eleştirdi. 1960'dan sonra yazın ürünlerinin toplumbilimsel

açıklamalarına girişen kapsamlı incelemelere yöneldi.

İngiliz edebiyatında "Öfkeli Gençler" olarak tanımlanan ve toplumsal karşı çıkış temelinde bir araya gelmiş bir hareketin, adı en çok anılan üyesi olan Amis, özellikle *Lucky Jim*'le, bir önceki kuşağın değerlerine sert eleştiriler yöneltmiştir.

• **YAPITLAR:** (başlıca): *Lucky Jim*, 1954; *That Uncertain Feeling*, 1955; *I Like It Here*, 1958; *One Fat Englishman*, 1963; *The James Bond Dossier* (inceleme), 1965.

AMİN, Dada İdi (1925)

Ugandalı asker. 1971-1979 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Koboko'da doğdu. Öğrenimini ilkökul ikinci sınıfta bıraktı. II. Dünya Savaşı'na katıldı ve yaralandı. 1946'da Uganda'daki İngiliz askeri sömürge birliğine girdi. (On yıl boyunca ordu içinde ağır siklet boks şampiyonluğunu elinde bulundurdu.) 1966'da genel kurmay başkanı oldu. 1971'de devlet başkanı Milton Obote'nin, İngiliz Uluslar Topluluğu toplantısı nedeniyle yurt dışında bulunduğu sırada bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. İktidarı seçimle sivil yönetime bırakacağını söylemesine karşın, daha sonra kendisini ömür boyu devlet başkanı ilan etti. Obote döneminde muhalefet partilerine konan yasağı sürdürdü. Anayasanın kimi bölümlerini yürürlükten kaldırdı. Ulusal Meclis'i dağıttı.

1972'de, Tanzanya'nın da desteklediği Obote'nin yeniden iktidara getirilmesi denemesini başarısızlığa uğrattı. Aynı yıl vatandaşlık hakları olmayan ama ülke ekonomisini büyük ölçüde denetleyen 80.000 Asyalı'yı ülke dışına sürdü.

1979'da, Tanzanya güçleri İdi Amin'i devirerek başkent Kampala'yı ele geçirdi. Amin, Libya'ya kaçtı. Uganda Kurtuluş Cephesi Ulusal Danışma Konseyi, Prof. Yusuf K.Lule'yi Devlet Başkanlığı'na getirdi.

AMMANATI, Bartolommeo (1511-1592)

İtalyan heykелci ve mimar. Manyerizm'in önde gelen temsilcilerindendir.

Settignano'da doğdu. Floransa'da öldü. Pisa'da Stagio Stagi ile çalışmış olduğu sanılıyor. İlk yapıtı, bu kentin katedralindeki bir mihrap kemeridir. En çok etkilendiği sanatçılar Michelangelo ve Jacopo Sansovino'ydu. 1540 dolaylarında yanında çalışmaya başladığı Sansovino'ya, Venedik'teki *St. Mark Kütüphanesi*'nin yapımında yardım etti. 1550'den sonra Vasari ve Vignola ile birlikte Papa III. Julius için Roma'da yapılan *Villa Giulia*'da çalıştı. En tanınmış yapıtlarından biri olan Floransa'daki *Sta. Trinità Köprüsü*'nü 1567-1570 arasında tamamladı. Daha sonra aynı kentte, heykелcilik alanında en önemli ürün

sayılan Signoria Meydanı'ndaki çeşmeyi gerçekleştirdi. Son yıllarında Karşı-Reformasyon'un etkisiyle, din dışı yapıtlarından ötürü pişmanlık duyduğunu belirten bir yazı yazmak zorunda kaldı. Çıplak figürlerini örtmeye ya da ortadan kaldırmaya zorlandı.

Ammanati, 16.yy'da özellikle Floransa'da yaygın olan Manyerizm'in etkisindeydi. Yüksek Rönesans'ın dengeli, bütünlüklü ürünlerinden farklı olarak, yapıtlarındaki figürler, hayli incelmış, abartılarak uzatılmıştır. *Signoria Meydanı Çeşmesi*'nin ortasında yer alan büyük *Neptün* heykeli, Michelangelo'nun güçlü figürlerinin biraz yumuşatılmış bir uyarlaması gibidir. Bu mermer heykeli çevreleyen, bronzdan yapılmış çeşitli su perileri ise, dönemin aristokratik zevklerine uygun düşen bir incelik ve canlılık gösterir. Ammanati'nin yenilik arayan eğilimi *Santa Trinita Köprüsü*'nde de belirgindir. Bu köprüde, sanatçı, sivri tepeli bir kemer kullanmış, ancak tepe açısını oldukça geniş tutarak hemen hemen belirsiz bir hale getirmiştir. Köprü'nün bu basık, geniş kemerleri elips biçimine yaklaşır. Bilimsel verilerden yoğunlukla yararlanılarak yapılmış olan köprü'nün özellikleri, o dönemde yaygın bir ün kazanarak benimsenmiş ve daha sonraki çeşitli yapıtlarda da uygulanmıştır.

Ammanati'nin yapıtlarında Manyerizm'in tipik özellikleri görülür. Estetik kaygılar, çoğunlukla doğal görünümlerdeki ölçülülük ve kesinliğin önüne çıkar; kimi zaman belirsizliklere yer verilir. Sanatçı, döneminin anlayış ve zevkini yetkinlikle özümsemiş olmanın yanı sıra, zengin bir yaratıcı yetenek ortaya koymuş, böylece, zaten yenilik yönelişlerini barındıran Manyerizm'in etkili temsilcilerinden olmuştur.

• **YAPITLAR:** *Pitti Sarayı Avlusu*, 1558-1570; *Sta. Trinita Köprüsü*, 1567-1570; *Signoria Meydanı Çeşmesi*, 1571-1575; *Roma Cizvit Koleji*, 1582-1585.

• **BAKINIZ:** MICHELANGELO, SANSOVINO, VASARI, VIGNOLA.

AMMENEMES I

(? - İÖ 1962)

Mısır firavunu. On ikinci hanedanlığın kurucusudur.

Aşağı Mısır'da Elephantine bölgesinde doğduğu sanılmaktadır. Babası Sesostris adlı halktan bir kişiydi. On birinci hanedanlığın son firavunu III. Neptovere Mentuhotep'in vezirliğini yaptı. Mentuhotep'in ölümünden sonra ortaya çıkan iç savaş, eyalet yöneticilerinin de yardımıyla sona erdirerek birliği sağladı ve İÖ 1991'de tahta çıkarak on ikinci hanedanlığı kurdu. Kraliyet ailesinden gelmediğini herkese açıkladı ve adının başına "yeniden doğuşu sağlayan" anlamına gelen Vehem-Mesvet lakabını ekledi. Böylece Mısır tarihinde yeni bir dönem açtığını belirtmiş oluyordu. I. Amenemhet adıyla da anılmaktadır.

I. Ammenemes on birinci hanedanlık döneminde, Aşağı Mısır'ı Teb kentinden yönetmenin getirdiği güçlükleri görmüştü. Bu nedenle başkenti daha mer-

kezi bir bölgeye taşıdı. Burada kurduğu kente "iki ülkeyi kavrayan" anlamına gelen It-tovy adını verdi. Tahta çıkışı sırasında ona yardım eden eyalet yöneticilerini merkezi yönetim içinde önemli yerlere getirdi. Soydan gelen ayrıcalıklarına dokunmadı. Ancak, eyaletler arasında doğabilecek rekabeti engellemek ve herhangi bir yöneticinin bölgesi dışına yayılmasını önlemek amacıyla, eyaletlerin kesin sınırlarını çizdi.

Hükümdarlığının ilk yıllarında eyalet yöneticilerinden Beni Hasan'la birlikte, yirmi gemiden oluşan bir donanmayla Nil üzerinden Elephantine'e dek gitti. Yönetimine karşı direnişleri bastırdı. Nil deltasının doğusunda sürekli akınlar yapan Asya göçebelere karşı püskürttüğü düzeni sağladı. Deltayı korumak amacıyla her iki kıyıya da kaleler yaptırttı.

Teb Tanrısı Amon'a çok bağlıydı. Onu, tanrılar arasında birinci sıraya yükseltti. Amon tapınağına kimi bölümler ekletti, ayrıca Aşağı Mısır'da tapınaklar yaptırttı. Döneminde Sina'daki bakır madenleri işletildi. İÖ 1971'de büyük oğlu I. Sesostris'i yardımcısı yaptı. On yıl boyunca, Mısır'ı baba oğul birlikte yönettiler. Sesostris, Aşağı Numidia'da (Sudan) denetimi sağlamak için bir sefer düzenledi. İkinci Çavlan'ın yakınında Korosko bölgesine dek bu toprakları ele geçirdi. Stratejik noktalara kaleler yaptırttı.

İÖ 1962'de, Sesostris, Libya üzerine bir sefere çıktığı sırada I. Ammenemes bir suikast sonucu öldürüldü. Sesostris babasının yerine tahta çıkmak için başkente döndü. Babasının ağzından yazılmış "Amenemhet'in Buyrukları" adlı belgeyi buldu. I. Ammenemes, suikastı anlatıyor ve oğluna yönetimle ilgili öğütler veriyordu. "Sinuhe'nin Öyküsü" başlığını taşıyan diğer bir belgede de Sesostris'in babasının ölüm haberini alması ve yönetiminin başarıları anlatılmaktadır.

• **KAYNAKLAR:** Alan H. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, 1961; H.E. Winlock, *The Rise and Fall of the Middle Kingdom in Thebes*, 1947.

AMMON, Alfred Otto

(1842-1916)

Alman antropolog. Toplumsal oluşumları sosyal ayıklanma olgusu ile açıklayan Antropometrik Okul'un kurucularındandır.

7 Aralık 1842'de Karlsruhe'de doğdu, 14 Ocak 1916'da öldü. Fransız antropologu ve biyologu Vacher de Lapouge ile birlikte sosyolojideki Antropometrik Okul'un kurucuları arasında sayılır. Antropoloji ve biyolojinin verilerinden hareketle ırkçılığı temellendirmeye çalışmıştır. Önceleri ayrı ayrı çalışan bu iki antropolog, daha sonra, benzer savları ileri süren kuramlarını yaymak için işbirliği yaptılar.

Ammon, incelemelerine 1886'da Baden Büyük Dükliği'ne bağlı Heidelberg ve Mannheim gibi kentlerdeki acemi erlerin kafataslarını ölçerek başladı. Acemi erler arasında kent kökenli olanların daha yüksek oranda dolikosefal olduklarını, brakisefal oranının ise köylülerde daha yüksek olduğunu iddia etti.

Antropometrik ölçme tekniklerini Karlsruhe ve Freiburg'daki acemi erler ve öğrenciler üzerinde de uygulayan Ammon, dolikosefal oranının kentlilerde köylülerden; köyden kente göç edenlerde köyde kalanlardan; "üst" sınıflarda "alt" sınıflardan daha yüksek olduğunu ileri sürdü. Bu genellemeyi sosyal ayıklanma olgusu ile açıklamaya çalışan Ammon'a göre, köyden kente göç edenler arasında çoğunluğu dolikosefaller oluşturmaktadır. Ayrıca, kentlerde yaşayan brakisefallerdeki ölüm oranı dolikosefallerde olduğundan daha yüksektir ve dolikosefaller kentlerde başarı göstererek yüksek konumlara ulaşırlar. Sosyal ayıklanmanın bir sonucu olarak, kentlerde ve "üst" sınıflarda dolikosefallerin sayısı artar. Ammon bu savlardan hareket ederek dolikosefallelik ile köyden kente göç olgusu ve zihinsel yetenek arasında bir bağlantı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Ammon, genel sosyolojik kuramını 1895'te yayımlanan *Die Gesellschaftsordnung und Ihre Natürlichen Grundlagen* ("Toplum Düzeni ve Doğal Temelleri") adlı kitabında ortaya koydu. Toplumsal olguları salt ekonomik açıdan ele alan sosyoloji kuramlarını eleştirerek, toplumsal olayların biyolojik temellere dayandırılması gerektiğini savundu. Soyaçekim, doğal ayıklanma ve yaşam kavgası gibi Darwinci yasalarla yola çıkarak, sosyal düzen ve sosyal evrim konularına ilişkin sistematik bir kuram oluşturdu.

Ammon'a göre, insanların fiziksel ve ruhsal açıdan eşit olmamalarının temelinde kalıtım yatar. Deha ve yetenek ancak kalıtımla açıklanabilir. İnsanlar arasındaki doğuştan eşitsizliklerin doğal bir sonucu olan toplumsal eşitsizlikler sosyal ayıklanma işleyişi içinde oluşur. Bu tür ayıklanma zorunlu olduğu kadar, toplum için yararlıdır da. Başka bir anlatımla, toplumsal katmanların varlığı insanın biyolojik yapısına uygundur. Toplumsal katmanların ortaya çıkmasında en önemli etkenin ırk olduğuna işaret eden Ammon, "üst" sınıfların yetenekli dolikosefallerden, "alt" sınıfların ise brakisefallerden oluştuğunu ileri sürer. Ammon'a göre, toplumun ilerlemesi, içinde barındırdığı dolikosefallerin oranının azalmamasına bağlıdır. Ne var ki, Batı toplumlarında varolan sosyal ayıklama biçimleri, Ari ırkından (Kuzey Avrupalı beyaz ırk) olan dolikosefallerin oluşturduğu "üst" sınıfların varlıklarını sürdürmelerine pek olanak tanımamaktadır. Ammon, teorik savlarını pratiğe uygulamak ve böylece saf Ariler'in kurtarılmasını sağlamak amacıyla, "aristokrasi" ile "alt" sınıflar arasındaki evlenmelere engel olunması, "yüksek" sınıfların zihinsel görevlerini yerine getirebilmeleri için gereken maddi koşulların hazırlanması ve kendi ölçütlerine göre yeteneksiz kişilerin toplumun "üst" sınıflarına yükselmelerinin yasaklanması gibi bir dizi ırkçı önlem de önermiştir.

Ammon'un kurduğu Antropometrik Okul, Darwin'in evrim yasalarından yola çıkarak, toplumsal gelişmeyi açıklamaya çalışmış ve ırkçı görüşlerin savunuculuğunu yapmıştır. Sosyolojide ırkçı akımların temsil edildiği öteki okullar Gobineau'nun Tarihçi-Felsefeci Okulu ile Galton'un Biyometrik Okulu'dur. 19.yy'dan 20.yy'a geçiş sürecinde ortaya atılan bu kuramlar, önce Alman emperyalizminin daha sonra ise Hitler faşizminin ideolojik dayanakları arasına girmiştir.

• **YAPITLAR:** *Anthropologische Untersuchungen der Wehrpflichtigen in Baden*, 1890, ("Baden'deki Erler Üzerinde Antropolojik İncelemeler"); *Die Natürliche Auslese beim Menschen*, 1893, ("İnsanlarda Doğal Ayıklanma"); *Die Gesellschaftsordnung und Ihre Natürlichen Grundlagen*, 1895, ("Toplum Düzeni ve Doğal Temelleri"); *Zur Anthropologie der Badener*, 1899, ("Badenliler'in Antropolojisi").

• **BAKINIZ:** DE LAPOUGE, GOBINEAU, GALTON.

AMMONIUS SAKKAS

(3.yy)

Yunanlı bilge. Yeni -Platonculuk akımının kurucusudur.

İskenderiye'de doğdu, öldüğü yer bilinmiyor. Hristiyan olan ailesinin etkisiyle din öğrenimi gördükten sonra felsefe sorunlarıyla ilgilendi. Hristiyan inançları konusunda kuşkuya düştü, tüm çalışmalarını felsefe alanında yoğunlaştırdı. Özellikle Platon, Aristoteles gibi Yunan bilgelerinin, o çağda bilinen yazılarını okudu. İskenderiye'de kendi görüşlerini yayan bir okul açtı. Öğrencileri arasında Plotinos, Longinus, Origenes gibi sonradan felsefe tarihinde önemli yer tutan kişiler vardı.

Ammonius Sakkas yazılı yapıt bırakmamıştır. Derslerini söyleşi biçiminde verdiği, görüşlerini soru düzeni içinde açıkladığı, düşüncelerinin, öğrencilerinin aktarmaları sonucu yayıldığı ve günümüze kaldığı biliniyor. Felsefe sorunlarını içeren görüşleri kurucusu olduğu Yeni-Platonculuk akımının ilkelerini oluşturmuştur.

Varlık biri ruh, öteki özdek olmak üzere ikiye bölünür. Temel varlık ruhtur; özdek ikinci aşamada bir varlıktır, ruhun görünüş alanına çıkışıdır. Bu nedenle özdek gerçek olan ruhun bir "görünüşü"dür. Varlık türlerini kapsayan evren de bir "görünüş"tür.

Ruh, ölümsüzdür, bölünmez; engin bir bütün, yüce bir birliktir. Yalnız kendi kendisiyle vardır, kendi özünden başka bir nedeni gerektirmez. Bütün evreni kuşatmıştır. Tüm bireysel ruhlar, bu bütünlük oluşturan ruhtan, bu tanrısal özden çıkmıştır. Bireysel ruhların üstünde, onların kaynağı durumunda olan yüce bir ruh vardır, bu da "evren ruhu"dur.

İnsan ruhu ölümsüz olduğundan belli bir gövdede kalmaz, başka gövdelere geçer. Bu göçüş, ruhun ilk bulunduğu gövdedeki davranışlarına göre yönelir. İlk girdiği gövdede, uygunluk bakımından hangi varlık aşamasına çıkmışsa, göçüşle o aşamada bulunan nesneye girer.

Yaratma olayı yoktan varolma değil, engin bir ışık olan tanrısal özden "fışkıрма"dır.

İnsan biri gövde, biri ruh olan iki ayrı özden kurulu bir bütündür. Ruh tanrısal, ölümsüz olduğundan, insanın değeri onunla ölçülür. İnsanın düşünme, anlama, algılama, yargılama gibi kavrayış yeteneğine dayanan tüm eylemlerinin kaynağı ruhtur. Bu nedenle devinim, etki-tepki gibi davranışlar ruhun görünüş alanına yansımalarıdır.

Ammonius Sakkas'ın görüşlerini öğrencilerinden

Plotinos geliştirip, genişleterek bir felsefe dizgesi durumuna getirmiş ve sonraları başta İslam ülkeleri olmak üzere, bütün Orta Çağ'a yayılmasına olanak sağlamıştır. İslam ülkelerinde, çok geniş bir alanı kaplayan, özellikle tarikatların inanç öğelerini oluşturan tasavvufun kaynağı Ammonius Sakkas'ın öncülük ettiği Yeni-Platonculuk'tur.

• BAKINIZ: PLOTİNOS, ORİGENES.

AMONTONS, Guillaume (1663-1705)

Fransız fizikçi. Statik sürtünmenin yasalarını saptamış sıcaklık ölçümüne ilişkin çalışmalarıyla, 19. yy fizikçilerinin "mutlak sıfır" kavramını geliştirmelerine ortam hazırlamıştır.

31 Ağustos 1663'te Paris'te doğdu, 11 Ekim 1705'te aynı kentte öldü. Ergenlik çağında ağır işitmeye başladığı için öğrenimini sürdüremedi ve kendini bilimsel araştırmalara verdi. Daha o yıllarda çeşitli ölçü aletlerinin yapımıyla ilgilenen Amontons, 1687'de havanın nemlilik derecesini ölçmeye yarayan bir higrometre (nemölçer), cıvalı ve gazlı termometreler, 500°C'ın üstündeki sıcaklıkları ölçmek için bir pirometre, bir su saati, 1695'te de bilinen örneklerle göre daha geliştirilmiş bir barometre yaptı. Bu ölçü aletlerinin yapımına ilişkin deney ve gözlemlerini, 1695'te yayımladığı *Remarques et Expériences Physiques sur la Construction d'une Nouvelle Clepsydre, sur les Baromètres, Thermomètres et Hygromètres* ("Yeni Bir Su Saati, Barometreler, Termometreler ve Higrometrelerin Yapımına İlişkin Notlar ve Deneyler") adlı yapıtında derledi. Aynı yıllarda, durağan cisimler arasındaki sürtünme kuvvetlerini incelemeye başladı. 1699'da bu konudaki çalışmalarını sunduğu Fransız Bilimler Akademisi'ne kabul edildi. Bu arada, özellikle sıcaklık ölçümüyle de ilgilenen Amontons, 1702-1703 arasına tarihlenen iki önemli incelemesiyle kendisinden sonraki fizikçilerin mutlak sıcaklık üzerindeki çalışmalarına yön verdi.

Sürtünme konusunu ilk kez 15.yy'da Leonardo da Vinci araştırmış, fakat bu incelemenin sonuçlarını yayımlamamıştı. Durağan cisimler arasındaki sürtünmeyi sistemli bir biçimde inceleyerek, birbirine değen iki yüzey arasındaki sürtünme katsayısının yüzeylerin alanına değil, cinsine bağlı olduğunu açıklayan ve böylece statik sürtünmenin yasalarını saptayan ilk Amontons oldu (1699). Hareketli cisimlerin sürtünmesi ise, ancak Newton'ın hareket yasalarını açıklamasından sonra, 18. yy'da ilk kez Coulomb tarafından incelenecekti.

Amontons'un sıcaklık ölçümüne en büyük katkısı, 19. yy'da Kelvin'in tanımlayacağı mutlak sıcaklık ölçeğinin çıkış noktası olan araştırma ve gözlemleridir. Amontons, sıcaklığın yalnızca derecelenebilen değil ölçülebilen fiziksel bir büyüklük olarak tanımlanmasında öncü oldu.

Ondan önce sıcaklık ölçümüyü le ilgilenen fizikçiler, 16. yy'da Galilei'nin yaptığı ilk termoskopi geliştirerek sıvılı ve gazlı termometreler yapmışlardı. Ancak bu termometrelerde sıcaklık, belli bir sıvının ya da gazın genleşmesi üstüne kurulmuş göreceli bir ölçeğe göre dereceleniyordu. Amontons, sabit sıcaklıkta gazların hacmi ile basıncının ters orantılı olduğunu belirleyen "Boyle-Mariotte yasası"ndan yola çıkarak, 1688'de sıcaklığı, sabit bir hacim içine kapatılmış sabit bir gaz kütlesinin basınç değişiklikleriyle ölçmeyi önerdi ve 1702'de bu ilkeye dayanan hava basınçlı bir termometre yaptı. Ayrıca, basıncın sıfıra yaklaştığı noktada ısı enerjisinin de sıfır olacağını öne sürdü; bu nokta bugün -273,15°C ya da 0°K olarak bilinen mutlak sıfır noktasıdır.

• YAPITLAR: *Remarques et Expériences Physiques sur la Construction d'une Nouvelle Clepsydre, sur les Baromètres, Thermomètres et Hygromètres*, 1695, ("Yeni Bir Su Saati, Barometreler, Termometreler ve Higrometrelerin Yapımına İlişkin Notlar ve Deneyler").

• BAKINIZ: BOYLE, C.A.COULOMB, G. GALILEI, KELVIN.

AMOS (İÖ 8.yy)

İbrani peygamberi. Tanrısal İsrail Devleti'nin yıkılmadığını İsrail'e bildirmekle görevlendirildiğini ileri sürmüştür.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur; bütün bilinenler *Tevrat*'ta geçen öykülerden kaynaklanır. Dinler tarihinde İsrailoğulları'nı dağılmaktan, yurtlarından göç etmekten kurtarmak için görevlendirildiği, *Kutsal Kitap*'ta dokuz kesimli bir bölüme adı verildiği söylenir.

Amos, İsrailoğulları'nın Babil egemenliği altına girdikleri, yurtlarının sürekli saldırılar sonucu yıkıldığı, ülkelerinden göç etmek zorunda kaldıkları bir dönemde peygamber olarak ortaya çıkmıştır. *Kutsal Kitap*'ta geçen sözlerinden anlaşıldığına göre, bütün düşüncesi İsrailoğulları Devleti'ni dağılmaktan, halkı göç etmekten kurtarmak, birliği sağlamaktı: "... Ben peygamber değildim, peygamber oğlu da değildim, ancak ben sığır çobanı idim... Rab beni sürünün arkasından aldı ve Rab bana dedi: Git, kavmim İsrail'e peygamberlik et." (*Kitab-ı Mukaddes*, Eski Ahit, Amos 7/14-15).

Amos, bir peygamber olarak, İsrailoğulları'nın eski inançlarını bırakmalarını, daha düzenli, daha barışsever bir anlayış ortamında kardeşçe yaşamalarını önermiş ve kanlı eylemlerin sürdürülmesine, özellikle kanlı kurban törenlerine karşı çıkmıştır. Toplumda pek yaygın olan soygun, vurgun, yoksulları sömürme, düşkünleri ezme gibi eylemlerin önlenmesine çalışmıştır.

Amos, insanlar arasında kardeşçe yaşamının gereğini ileri sürmüş; yöneticilerin, varlıklı kimselerin baskılarına, yoksulları ezmelerine, soymalarına tan-

risal bir görevle karşı çıkmıştır:

“... dinleyin, sizler ki, yoksulu yutmak istiyorsunuz ve memleketin fakirlerini helâk ediyorsunuz: Ne vakit aybaşı geçecek ki ekin alalım, ne vakit sebt günü gelecek ki satılığa buğday çıkaralım, cefayı küçültelim ve şekeli büyültelim ve hileli teraziler kullanalım da fakirleri gümüşe ve yoksulları bir çift çarığa satın alalım ve buğdayın süprüntüsünü satalım.” (*Kitab-ı Mukaddes*, Eski Ahit, Amos 8/5-6).

Amos’la ilgili öyküler, İlk Çağ’dan bu yana, Batı ülkelerinde yazı, heykel, resim, mozaik gibi sanat alanlarına konu olmuştur.



►
Şans
oyunları ve
olasılıklar
kuramı

AMPÈRE, André-Marie (1775-1836)

Fransız fizikçi, matematikçi ve kimyacı. Elektromanyetik teoremin kurucularındandır.

22 Ocak 1775’te Lyon kentinde zengin bir ipek tüccarının oğlu olarak doğdu. Babası Jean-Jacques Ampère, Rousseau’nun eğitim teorilerinden çok etkilenmiş, oğlunu da Rousseau’nun *Émile* adlı yapıtındaki önerilere göre büyötmeye karar vermişti. Bu amaçla, doğumdan az sonra taşındıkları Polémieux köyünde oğlu için zengin bir kitaplık hazırladı ve André-Marie’nin kitap seçimine hiç karışmadan kendi kendini eğitmesini sağladı. Bu kitaplıkta Ampère’i etkileyen en önemli yapıt, Diderot ile d’Alembert’in hazırladıkları *Ansiklopedi* idi. Descartes’in yaşamını ve yapıtlarını inceleyen bir kitapçık da Ampère’i bilimsel uğraşının saygınlığına inandırdı. O günlerde kendi matematik dehasının bilincine varan Ampère, Eukleides’in geometri kitaplarındaki sonuçları kendi kendine ispatlamaya başladı. Lyon kütüphanesindeki önemli matematik yapıtlarından bazılarının Latince olması da Ampère’i yıldırnamamıştı; çok kısa sürede Latince öğrenerek bulduğu hemen her kitabı okudu. Bir yandan da annesi Jeanne Desutières-Sarcey’nin etkisiyle küçük Ampère’e koyu bir din eğitimi

veriliyordu. Bu yüzden Ampère, bütün yaşamı boyunca Ansiklopediciler’in kuşkucu görüşü ve dinsel inancın rahatlığı arasındaki ikilemle yaşadı.

Ampère’in çocukluk dönemi, 1789 Fransız Devrimi ile sona erdi. Devrim Polémieux gibi uzak köyleri de etkilemiş; babası Jean-Jacques, Jakobenler’e karşı çıkmak için köy halkının isteğiyle sorgu yargıçlığına getirilmişti. Sonunda köy Cumhuriyetçileri’nin ordularına teslim oldu ve Jean-Jacques Ampère 23 Kasım 1793’te giyotine gönderildi. Bu olay André-Marie’yi derinden etkiledi. Kitaplar arasında geçen çocukluk yılları boyunca dünya olaylarından hep uzakta kalmıştı; beklemediği bu büyük değişiklik karşısında tümüyle içine kapandı. Bu bunalımlı dönemde yaşça kendisinden biraz büyük olan Julie Caron ile tanıştı. Ailelerinin ekonomik ve sosyal düzeylerinin denk olmasına karşın, Ampère’in görünürde hiçbir işinin olmaması ve içine kapanıklığı, Lyon’un toplumsal yaşamına alışmış olan Julie Caron ile evlenebilmesi için engeldi. Ne var ki, duygularını bütün şiddetiyle yaşayan Ampère, amacına erişmeden bir düşüncenin peşini bırakacak yapıda değildi. 1799’da Caron ile evlendiği zaman Ampère’in sevinci, babasının ölümünden duyduğu keder kadar büyük ve sarsıcı oldu. Ampère’in bu özelliği bilimsel çalışmalarında da etkili olmuştur: Onu yöneten, ilgilendiği konuya duyduğu aşırı hevesti. Hiçbir zaman dikkatle düzenlenmiş deneyler ya da sistemli bir düşünme yöntemiyle çalışmadı; ama aklını kurcalayan en küçük bir düşüncüyü sabırla sonuna kadar araştırmaktan da geri kalmadı.

Evlendikten sonraki dört yıl Ampère’in yaşamındaki en mutlu devre oldu. 1800’de Jean-Jacques adını verdiği bir oğlu olmuştu ve Lyon’da özel matematik dersleri vererek ailesini geçindiriyordu. 1802’de Bourg’da bir okulun fizik ve kimya öğretmenliğini üstüne aldı. 1803 Nisanı’nda, bilim dünyasında kendine ün sağlayacağına inanarak, şans oyunlarının matematiksel kuramı konusunda özgün bir makale yazmaya başladı. Ancak, oğullarının doğumundan beri hasta olan eşi üç ay sonra öldü; Ampère de Lyon’dan ve anılarından ayrılmaya karar verdi.

Olasılıklar kuramına ilişkin makalesi ilgi görünce, Paris’teki École Polytechnique’e ders yardımcısı atanan Ampère, duygusal yaşamının fırtınalarını bir türlü bastıramıyordu. İşini çok can sıkıcı bulduğundan ve yabancı olduğu bu büyük kentte yalnızlığa gömüldüğünden, bir ailenin yanına sığındı ve 1806’da bu ailenin kızı Jeanne Potot ile evlendi. Bir kızları oldu, ancak bu evlilik boşanmayla sonuçlandı.

1808’de yeni kurulan üniversite sisteminde müfettiş olarak görevlendirilen Ampère bu görevi ölünceye değin sürdürdü. 1819’da Paris Üniversitesi’nde ders vermeye çağırıldı. 1824’te de Collège de France’ta deneysel fizik kürsüsünün başına getirildi. Özellikle 1820-1824 arasında elektrodinamik alanındaki çalışmaları, Ampère’in adını çağın en büyük bilgileri arasına yazdırmıştı. Buna karşın özel yaşamı hep düzensiz ve mutsuz sürüp gitti. Çocuklarının sorunları ve maddi sıkıntılar sonucunda sağlığı iyiden iyiye bozuldu ve teftiş için gittiği Marsilya’da 10 Haziran 1836’da yapayalnız öldü.

Ampère’in kişisel mutsuzluğunun, düşünce ve görüşlerinin gelişmesi üzerinde önemli bir etkisi

Ampère Yasası

Bir mıknatısın ya da içinden elektrik akımı geçen bir iletkenin çevresindeki alana manyetik alan denir ve $\vec{B}$ ile gösterilir. Bir iletkenin akım geçtiği zaman oluşan manyetik alanı göstermek için, iletkenin çevresine küçük mıknatıslar yerleştirilir. Akım verildiğinde bu mıknatıslar $\vec{B}$ 'nin çizgilerine göre dizilir, akımın yönü değişince de mıknatıslar ters yöne döner. Manyetik alanın akımın yönüne göre nasıl oluştuğu "sağ el kuralı" ile saptanır. Sağ elin parmakları, baş parmak akım yönünü gösterecek şekilde telin etrafına sarıldığında, manteyik alan çizgileri öbür parmakların gösterdiği doğrultudadır. Bu alana ilişkin deneyler, $\vec{B}$ 'nin i/r ile orantılı olduğunu göstermiştir. Burada i akımın yegînliği, r de manyetik alanın yarıçapıdır. Bu bağıntının kesin tanımı:

$$\vec{B} = \frac{\mu_0 \cdot i}{2 \pi r}$$

biçimindedir.

Burada μ_0 geçirgenlik değişmezdir. Yukarıdaki tanımın Maxwell tarafından genelleştirilmiş biçimi "Ampère yasası" olarak bilinir. $\vec{B}$ 'nin kapalı bir devre üzerinden integrasyonu μ_0 değişmezi ile akımın çarpımına eşittir:

$$\oint \vec{B} \cdot d\vec{l} = \mu_0 \cdot i$$

Ampère yasası, ancak akım dağılımının simetrik olduğu durumlarda geçerlidir. Manyetik alanın herhangi bir elektrik akımı dağılımında hesaplanabilmesini sağlayan Biot-Savart yasası ise, $\vec{B}$ 'nin bir noktada alınan değerinin integrasyonu ile elde edilir:

$$d\vec{B} = \frac{\mu_0 \cdot i \cdot d\vec{l} \sin \theta}{4 \pi r^2}$$

$$\vec{B} = \int d\vec{B}$$

İki iletken arasındaki etkileşimler üzerinde de çalışan Ampère, bu iki iletkenin geçen elektrik akımının yönüne ve yegînliğine bağılı olarak aralarında oluşan kuvveti

$$F = \frac{\mu \cdot I_1}{2 \pi r} l I_2$$

olarak tanımlamıştır. Bu formüle göre iki iletken arasındaki kuvvet, tellerin uzunluğu (l) ve akım yegînlikleri ($I_1 I_2$) ile doğru orantılı, teller arasındaki uzaklıkla (r) ters orantılıdır. Burada μ tellerin bulunduğu ortamın niteliklerine bağlıdır. Tellerdeki akımın aynı yönde olması durumunda teller birbirini çeker, ters yönde olması durumunda ise birbirini iter.

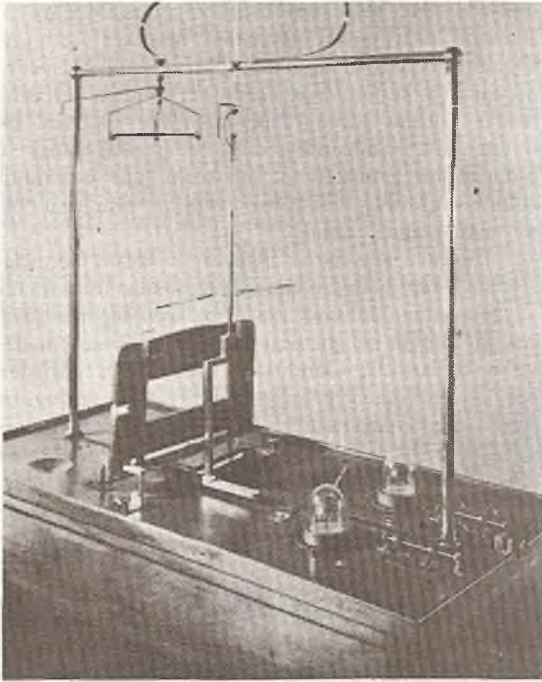
olmuştur. Her terslikten sonra, yaşamının değişik bir alanında değişmeyen gerçekleri aramaya koyuldu. Oğlunun sonradan söylediği gibi, olasılıklarla yetinmeyip hep kesin gerçeği aramak istemişti. Olasılık teorisi üstüne yazdığı ilk makalede de, tek bir oyuncunun, kendisinden daha iyi parasal olanakları bulunan bir gruba karşı, her türlü şans oyununda eninde sonunda kaybetmeye mahkûm olduğunu göstermişti; sonuç kesindi.

Bilimsel konularda Ampère'in kesin sonuçlar araması ve sonucun bulunabileceğine olan inancını hiç kaybetmemesi, bilimsel araştırmalarını biçimlendirecek bir felsefe geliştirmesine yol açtı. Fransa'da 19. yy'ın başlarında, Condillac'ı izleyenlerin görüşleri egemendi. Buna göre "gerçek" insanın ancak duyularıyla algılayabildiklerinden oluşmaktaydı; hem nesnel bir dünya, hem de Tanrı'nın varlığı kuşkuluydu. Bu görüşü benimsemeyen Ampère yeni bir görüş oluşturmaya yöneldi. Fransa'da Kant'ın yapıtlarını ilk okuyan birkaç aydından biriydi. Bu felsefenin içinde din inancına da yer verilmesi Ampère'i hoşnut etmiş; ancak, Kant'ın uzay-zaman ve etki-sonuç ilkesi konularındaki düşüncelerini beğenmemişti. Kant'a göre uzay ve zaman insanın algılamasıyla gerçeklik kazanıyordu. Bu da matematikçi ve fizikçi Ampère için bağışlanmaz bir yanlıştı. Ampère'in felsefesine göre, bir kişinin kolunu hareket ettirebilmesi, her olayın bir etkinin sonucu olarak açıklanabileceğinin kanıtıydı. Kişi ilk önce kolunu hareket ettirmek istiyor, bu isteğinin bilincine varıyor ve sonuçta kolu harekete geçiyordu. Ampère, bu düşüncüyü, insanın dışındaki bir dünyanın gerçekliğini kanıtlamak için kullandı. Eğer kişi kolunu, örneğin ağır bir masanın altında kısırıldığı için oynatamazsa, o zaman kişi kendi dışındaki etkilerin bilincine varıyordu. Böylelikle Ampère etki-sonuç ilkesini psikolojik dünyadan fiziksel dünyaya taşıdı ve insanın algılamaları dışında maddenin varlığını kanıtlamış oldu. Ampère'in felsefesi, onun hem Tanrı'ya hem de gerçek bir nesnel dünyaya inanmasını sağladı. Bundan sonra da Ampère gerçek dünya hakkında bilinebilecek her şeyi araştırmaya başladı.

Ampère'in kimyaya karşı ilgisi ilk kez Lyon'da özel dersler verdiği sırada uyanmıştı. Bu ilgi zamanla arttı ve Davy yeni araştırmalarla klasik Fransız kimya okulunu temelinden sarstığı zaman, kimya Ampère için çok güçlü bir tutku haline geldi. Ampère bilimsel konularda kendini "saflık"la nitelemişti: yeni bir bilimsel düşüncüyü, görünürde hiçbir desteği olmadan da hemen bir varsayım olarak kabul edebilir ve sonuçlarını araştırabilirdi. Asıl önemli olan, bu düşüncenin ileride çelişkilere neden olup olmadığı, olmuyorsa ne gibi yeni sonuçlara yol açtığıydı. Davy 1807'de sodyum ve potasyumu bulduğunu açıkladığı zaman, Ampère hemen Davy'nin açıklamasından yola çıkarak, bu kez klorun yeni bir element olduğunu gösterdi. Ancak, bu buluşunu herkese kabul ettirmek için gereğince zamanı ve olanakları olmadığından, araştırmalarının sonuçları bir kenarda unutuldu. Aynı biçimde, 1813'te Courtois'nın yosundan elde ettiği örneğin klora benzediğini de Ampère farketmişti; ancak bu maddenin yeni bir element olarak tanıtılması ve "iyot" diye adlandırılması da gene Davy'ye kaldı.

Kimyacı ve matematikçi Ampère

► **Elektrodinamiğin temellerinin atılması**



Ampère'in akım taşıyan iki iletkenin birbiri üzerine uyguladığı elektrodinamik kuvvetleri incelemek için kullandığı aygıt.

Kimyada Ampère'in en çok ilgisini çeken konu gazların, bugünkü adıyla, "molekül yapısı" idi. 1811'de, bugün Avogadro'nun adıyla anılan ve aynı hacimdeki bütün gazların eşit koşullarda aynı sayıda molekül içerdiğini gösteren yasayı, Avogadro'dan habersiz olarak üç yıl gecikmeyle buldu. 1815'te ilk kez moleküllerin hareketinin matematiksel analizini gerçekleştirdi. Boyle-Mariotte yasasının, moleküllerden oluşan bir gaz için de geçerli olabileceğini gösterdi. Sonraları, yeni elde edilen kimyasal elementleri sistemli bir biçimde sıralayarak ortak yönlerini araştırmaya başladı ve 1816'da bu konuda bir makale yazdı.

Çocukluğunda matematik yeteneğiyle büyük umut vermesine karşın, bugün Ampère'in adı en büyük matematikçiler arasında sayılmaz. Makalelerinde hep özgün yaklaşımlar, özellikle kendi geliştirdiği algoritmalar (çözüm yöntemleri) dikkati çeker. Ampère'de tıpkı Euler'de olduğu gibi, ancak doğuştan bir matematikçiye bulunabilecek, karmaşık matematiksel ilişkileri anında görebilme özelliği vardı. Ampère'in en önemli matematik incelemesi kabul edilen *Mémoire sur l'intégration des équations aux différences partielles* ("Tikel Türevli Denklemlerin Integral Hesapları Üstüne İnceleme," 1814) adlı yapıtında, bugün Monge-Ampère adıyla anılan tikel (kısmi) türevli denklemlerin integralini almak için yeni yöntemler geliştirdi. Bu yapıt önemli olmakla birlikte, Ampère gibi üstün matematik yeteneği olan birisinden beklenebilecek, matematikte çığır açacak nitelikte bir yapıt değildi. Ampère'in matematikte önceleri vaat ettiği umutları gerçekleştirememiş olması, o dönemde Fransız bilim çevrelerinde yaygın olan birtakım koşullanmalardan kaynaklanmıştır. Bir kez Bilimler Akademisi'ne üye olduktan sonra, fizik ve

► **Elektrik akımı birimleri**

kimyaya duyduğu büyük ilgiyi bir yana bırakarak, matematik çalışmalarına ağırlık vermesi gerekiyordu ve bu zorlama koşullar altında gerçekten özgün matematik yapıtları vermesi beklenemezdi.

1820'de Ampère matematikçi ve kimyacı olarak oldukça büyük bir ün yapmıştı, ama o yılın Eylül ayındaki kimi gelişmeler, Ampère'in bilim tarihindeki asıl yerini almasını sağladı. Gerçekten de Ampère'e yeni bir dünyanın kapılarını açan olay, 1820 ilkbaharında Oersted'in elektromanyetizmayı bulması oldu. Oersted deneyleri sırasında, elektrik akımı taşıyan iletkenlerle mıknatıslar arasındaki etkileşimi gözlemlemişti. Bilimler Akademisi'nin 4 Eylül 1820 tarihli toplantısında François Arago, Oersted'in buluşunu, kendisini büyük bir şaşkınlık ve kuşkuyla dinleyen topluluğa anlattı. 1780'lerde Coulomb'un, elektrik ve manyetik olaylar arasında hiçbir ilişki olamayacağı yolundaki kanıtlamasını kabul eden çoğunluk için, Arago'nun aktardıkları inanılır gibi değildi. Ampère ise Oersted'in buluşunu hemen benimsedi ve bu olayın nedenlerini, sonuçlarını düşünmeye başladı. Bu konuda ilk makalesini 18 Eylül'de akademiye okudu ve sonraki haftalarda oturumlara hep yeni bir bildiriyiyle geldi. Böylece, elektrodinamik biliminin temelleri beş hafta gibi kısa bir süre içinde atılmıştı.

Ampère, 25 Eylül 1820'de manyetizmaya elektrik akımlarının sonucu olarak bakmak gerektiğini açıkladı. Böylelikle, akım taşıyan bir iletken bir mıknatısa ödeş oluyordu. Ampère, bir makalesinde elektrik akımıyla mıknatıslık yaratılabileceğini duyar duymaz, aklına, dairesel şekilde akan elektrik akımlarının birer mıknatıs gibi hareket edeceği düşüncesinin geldiğini yazar. Öte yandan, Bilimler Akademisi'ndeki tarihi konuşmasında tutulan bazı notlara göre, Ampère, Oersted'in buluşu üzerine, elektrik akımı taşıyan iki telin birbiri üzerine belli bir kuvvet uygulayacağını anlamıştı. Bu açıklamalardan ilki elektrodinamiğin kuramsal olarak anlaşılmasını sağlayan, öbürü ise bu yeni düşünceyi deneysel olarak kanıtlayabilecek çok önemli iki görüştü.

Elektrodinamik olayların ardındaki temel düşüncüyü geliştirdikten sonra Ampère, 1821-1825 yılları arasında bu konuda yeni deneylere girişti ve bunların matematiksel analizini gerçekleştirdi. Ampère, bu çalışmalarıyla elektrodinamik bilimini başlatmış ve günümüze değin geçerliliğini koruyan temellerini atmıştı. Araştırmalarının sonuçlarını 1827'de yayımladığı *La théorie analytique des phénomènes électrodynamiques uniquement déduite de l'expérience* ("Elektrodinamik Olayların Yalnız Deney Yoluyla Varılmış Analitik Kuramı") adlı yapıtında topladı. Ampère, dairesel iletkenlerdeki akımlar üstüne yaptığı çalışmalarıyla, yatak yayı biçiminde sarılmış bir telin bir mıknatıs gibi davranabileceğini gösterdi. Arago ile birlikte yaptığı deneyler, "Solenoyit" adını verdiği bu sarmal iletkenin gerçekten bir elektromıknatıs işlevi görebileceğini kanıtladı. Solenoyit sonradan, özellikle Henry'nin katkısıyla geliştirildi.

Ampère çalışmalarını kuramsal düzeyde bırakmamış, verdiği sonuçların uygulamalarını da araştırmıştır. Elektrik akımlarını ölçebilecek galvanometre ve ampermetrelerin yapılabilmesi için gerekli ilkeleri belirlemiş, ayrıca elektrik telli bir telgraf sistemi yapmayı tasarlamıştır.

Elektrodinamik konusunda Ampere'in elde ettiği en önemli matematiksel sonuç, iki elektrik akımı elemanı arasındaki kuvvetin tanımıdır. Elektrik akımı taşıyan iki iletken telin arasındaki kuvveti ilk kez 1820'de yazdığı makalelerde incelemişti. 1827'de bu kuvveti, bir elektrik akımı elemanının yarattığı manyetik alan ve bu alanın diğer bir elektrik akımıyla etkileşmesi sonucu ortaya çıkan kuvvet olarak tanımladı. Ampere'in bu tanımının kapalı bir devre üstünden integrali alınır, Biot-Savart yasası bulunur. Ampere'in en büyük başarısı, elektrik ve manyetik alanları aynı fiziksel olgunun değişik yönleri olarak değerlendirip bu iki alanı birleştirebilmesiydi. Ne var ki, çalışmaları yalnızca durağan durumlar için geçerliydi ve zamana bağlı olayları hiç incelememişti. Bu yüzden elektromanyetik indüklemeyi bulma onuru Faraday'a kaldı. Elektrik ve manyetik alanların en genel biçimde birleştirilmesi ise Maxwell'in eseridir.

Elektrik bilimine katkılarının dolaylı, elektrik akım birimine Ampere'in adı verilmiştir. Elektrik akım birimi olarak amper, sonsuz uzunluktaki paralel iki tel arasında tellerden geçen akımın oluşturduğu kuvvete göre tanımlanır: bu koşullarda, önemsenmeyecek kalınlıkta iki tel arasında 2×10^{-7} newton m'lik bir kuvvet yaratan akım bir amperdir. Elektrik mühendisliği uygulamalarında da, bir voltluk gerilimde bir ohm'luk dirençten geçen akım bir ampere eşittir.

Ampere'in yaşamı ve yapıtları hakkındaki bütün kaynaklar Paris'te, Bilimler Akademisi kütüphanesinde kırk kutu halinde saklanmaktadır. Bunlar kataloglanmış, ancak tümüyle incelenememiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Considérations sur la theorie mathematique du jeu*, 1802, ("Oyunun Matematik Teorisi Üzerine Düşünceler"); *Memoire sur l integration des equations aux differences partielles*, 1814, ("Tikel Türevli Denklemlerin Integral Hesabı Üstüne İnceleme"); *La Theorie analytique des phenomenes electrodynamiques uniquement deduite de l'experience*, 1827, ("Elektrodinamik Olayların Yalnız Deney Yoluyla Varılmış Analitik Kuramı"); *Oeuvres*, (ö.s.), 17 cilt, 1854-1862, ("Yapıtlar").

• **KAYNAKLAR**: L.de Launay, *Le Grand Ampere*, 1925; C.A. Valson, *Andre-Marie Ampere*, 1885.

• **BAKINIZ**: ARAGO, AVOGADRO, BOYLE, CONDILLAC, C.A. COULOMB, DAVY, FARADAY, J.HENRY, KANT, LAVOISIER, MAXWELL, OERSTED.

AMRİ (16.yy)

Türk Divan şairi. Yakın bir üslupla yazdığı gazelleriyle tanınmıştır.

Yaşamı üstüne pek az bilgi vardır. II.Bayezid dönemi (1481-1512) şeyhülislamlarından Abdülkerim Efendi'nin evlatlığıdır. Asıl adı Amr'dır. Şiirlerinde Amrî mahlasını kullandı. Latifi tezkiresi ile bazı şiir mecmualarında adı yanlış olarak Ömrî biçiminde geçer.

Medrese öğrenimi gördü. Yetişmesinde Abdül-

kerim Efendi'nin büyük yardımları oldu. Serfiçe kadılığına atandı. Makbul İbrahim Paşa'ya sunduğu bir kaside yüzünden bir süre sonra Vize'de görevlendirildi. Sehi Bey, Latifi, Âşık Çelebi tezkirelerinde ölüm tarihi değişiktir. 1523'ten sonra Vize'de öldüğü sanılmaktadır.

Tam bir divanı günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca, gazel, kıt'a ve müfred'lerinden oluşan küçük bir *Divan*'ı vardır. Şiirleri Eğridirli Hacı Kemal ile Etirneli Nazmi'nin çalışmalarından ve diğer bazı şiir mecmualarından derlenmiştir. Amrî, arkadaşı şair Üsküplü İshak Çelebi gibi özellikle sade gazeller yazmakta başarı göstermiştir. Yunus Emre tarzında kimi şiirlerine de rastlanır. Necati Bey'den etkilendiği, şiirlerinde onun gibi atasözleri ve deyimlerden yararlandığı görülmektedir. Dizelerinde alışılmış bir dil ve üslup yoktur. Kısa vezinlerle ve pek kullanılmayan kafiyeyle yazmıştır. Kaynaklarda *Divan*'ı dışında başka bir yapıtına rastlanmamıştır.

• **YAPITLAR**: *Divan*, (ö.s.), Mehmed Çavuşoğlu (yay.), 1979.

• **KAYNAKLAR**: S.N.Ergun, *Türk Şairleri*, II, (ty); Latifi, *Tezkire-i Latifi*, 1896; Sehi Bey, *Tezkire-i Sehi*, 1907.

AMR b. KÜLSÜM (6.yy)

Arap şair. Muallakat-ı Seba adlı mecmuaya şiirleri giren yedi ünlü şairden biridir.

Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Beni Tağlib kabilesi reisinin oğludur. Annesi Leyla da kabile reislerinden ve şair el-Mühehlil'in kızıdır.

Söylentiye göre, bir şölende annesine yapılan hakaretin öcünü almak için Hire hükümdarı Amr b. Hind'i öldürmüştü. Beni Tağlib şairleri bu olayla uzun süre övündülerse de sonunda Amr b. Külsüm kabilesi ile birlikte topraklarını terketmek zorunda kaldı. Doğu ve kuzey Arabistan'da uzun süre dolaştı, her gittiği yerde savaştı. Sonra eski yurduna döndü. Şiirlerinde, kendisini uzaktayken bile izleyen yeni hükümdar Numan b. el-Münzir'i yermekten çekinmedi.

Şiirlerinden 250 beyit kadarı günümüze gelebilmiştir. Aslında bin beyit olduğu söylenen Divanı'nın 106 ya da 116 beyti Arap şiirinin en güzel kasidelerinin toplandığı *Muallakat-ı Seba*'daki (Yedi Askı) yedi kasideden biridir. Kahramanlığı konu edinmiştir. Kasidelerinin şerhleri de vardır.

• **YAPITLAR**: "Divan", (ö.s.), Fritz Krenkow (yay.), *el-Maşrik Mecmuası*, 1922.

• **BAKINIZ**: ANTERE, HARİS b. HİLLİZA, İMRU'U'L-KAYS, LEBİD, TARAFA, ZÜHEYR b. EBU SULME.

AMUNDSEN, Roald (1872-1928)

Norveçli kâşif. Güney Kutbu'na ulaşan ve Kuzeybatı Geçidi'ni aşan ilk denizcidir.

**Güney Kutup
Noktası'na
varılması**

16 Temmuz 1872'de, Oslo'nun güneyindeki Sarpsborg kentinde doğdu. Babası küçük bir armatördü. 1893'te, annesinin ölümünden sonra tıp öğrenimini yarıda bırakarak bir fok gemisinde çalışmaya başladı. Bundan sonra tüm yaşamını denizlerde, keşif peşinde geçiren Amundsen, 18 Haziran 1928'de uçağıyla Kuzey Buz Denizi'ne düşerek öldü.

Amundsen, daha ilk seferinde denizciliği iyice kavramıştı. 1897'de, Antarktika'da ilk kez bütün bir kış boyu kalan bir Belçika araştırma gemisinde ikinci kaptanlık yaptı. 1901-1903 yılları arasında Novaya Zemlya, Spitzberg (Svalbard) ve Doğu Grönland kıyılarını dolaştı. Dönüşünde, çeşitli gemicilik teknikleri, buharlı gemiler ve bilimsel denizcilik yöntemleri konusunda pek çok şey öğrenmişti. O yıllarda Oslo'da zooloji profesörü olan, Kuzey Kutbu kâşifi Nansen'in de yüreklendirmesiyle Atlas Okyanusu'nu Büyük Okyanus'a bağlayan deniz yolunu bulmayı aklına koydu.

İlk denemeler

Yüzyıllardır Uzakdoğu ticaretini tekellerine almak isteyen Norveçli denizcilerin Hindistan'a ve diğer Uzakdoğu ülkelerine batıdan ulaşacak kestirme bir yol bulma umutları, kuzeyden güneye geçit vermez bir engel gibi uzanan Amerika kıtasının keşfiyle suya düşmüştü. Kıtanın kuzeyini dolaşmak ise dört mevsim denizi kaplayan buz tabakası yüzünden son derece güçtü. 16.yy'dan başlayarak bu engeli doğu-batı yönünde zorlayan gemiciler, birkaç boğaz ve körfez bulmaktan öteye gidemediler. Sonunda da, bu yönde bir geçit olmadığına karar verdiler. Bunun üzerine batı-doğu yönünde denemelere girildi ve Amerika kıtasının kuzeyindeki Arktika takımadalarının arasından Atlas Okyanusu'nu Büyük Okyanus'a bağlayan bir deniz yolunun varlığı kesinlik kazandı. Ancak, Mayıs 1845'te iki gemiyle İngiltere kıyılarından yola çıkan John Franklin'in (1786-1847) 138 kişilik ekibinden geriye dönen olmadı. 1850'de, Franklin'i aramaya gönderilen geminin kaptanı İrlandalı deniz subayı Robert John McClure (1807-1873), Kanada'nın kuzeyindeki Banks Adaları'nın çevresinde Kuzeybatı Geçidi'nin girişini bulduysa da buzullar nedeniyle ilerleyemedi; yine de, kızaklarla yola devam ederek, geçidi deniz ve kara yoluyla aşmayı başardı.

**Kuzeybatı
Geçidi'nin
açılması**

Bu geçidin baştan sona dek gemiyle aşılabileceğini gösteren ilk denizci Amundsen oldu. Bu yolculuk için "Gjöa" adında ve 22 m boyunda, 47 tonluk tek direkli bir yelkenli satın alan Amundsen, 16 Haziran 1903'te Oslo'dan yola çıktı ve iki yıl sonra, Kuzey Buz Denizi'nin karaya doğru sokulmuş parçası olan Beaufort Denizi'ne varmayı başardı. 1905'te Herschel Adası yakınlarında demirleyerek Grönland üzerinde 800 km'lik bir gözlem uçuşu yaptı. Nihayet 30 Ağustos'ta, Bering Boğazı yoluyla Alaska'daki Nome'a vardığında Kuzeybatı Geçidi artık tümüyle aşılmıştı.

Hemen ardından Kuzey Kutbu'na yolculuk hazırlıklarına başlayan Amundsen, ABD'li kâşif Peary'nin 6 Nisan 1909'da Kuzey Kutup Noktası'na ulaştığını duyunca planını değiştirdi ve bu kez Güney Kutbu'na doğru yola çıktı. Gemisi "Fram"la, 1910'da Antarktika'daki Edward VII Toprağına ulaştı. 20 Ekim 1911'de, dört kişilik ekibi ve kızakları çeken 52 köpekle kamp kurduğu nokta, kutba, aynı amaçla yola çıkmış olan Robert Scott'un önderliğindeki İngiliz ekibinden 90 km kadar daha yakındı. Buradan 29 Ekim'de yola çıkan ekip, fazla güçlüklerle karşılaşmadan, 14 Aralık 1911'de Güney Kutup Noktası'na Norveç bayrağını dikti. 17 Aralık'ta dönüş yolculuğuna başlayan Amundsen 1.860 millik (3.400 km) deniz yolunu 99 günde tamamladı. Amundsen'den daha değişik bir yol izleyen Scott ve ekibi ise ancak 17 Ocak 1912'de kutba ulaşabilecekti.

Norveç'e döndüğünde bir gemicilik şirketi kuran Amundsen, bu kez Kuzey Kutbu'na hava yoluyla ulaşmayı amaçlıyordu. 1925'te, ABD'li kâşif Lincoln Ellsworth'le birlikte yaptıkları uçuşta hedeflerine 280 km kadar yaklaştılar. Ertesi yıl yanlarına İtalyan havacı Umberto Nobile'yi de alarak "Norge" adlı balonla Spitzberg'den havalandılar ve 12 Mayıs 1926'da ABD'li kutup kâşifi Byrd ile aynı günde Kuzey Kutbu'nu ilk kez havadan aşmayı başararak Alaska'daki Point Narrow'a indiler.

Amundsen, 1928 yılında bir zeplinle Kuzey Kutbu'na uçan Nobile'nin kaza geçirdiğini öğrenince, kaybolan arkadaşını bulmak için 16 Haziran'da küçük bir uçakla yola çıktı. Gerçi kurtarma ekibinden birisi Nobile ve arkadaşlarını buldu ama, uçağıyla Kuzey Buz Denizi'ne düşen Amundsen'in izine bir daha rastlanamadı.

• **YAPITLAR:** *The Northwest Passage*, 1908 ("Kuzeybatı Geçidi"); *The South Pole*, 1912 ("Güney Kutbu"); *First Crossing of the Polar Sea*, 1927 ("Kuzey Buz Denizi'nin İlk Geçilişi").

• **BAKINIZ:** BAFFIN, BYRD, H.V. ELLSWORTH, NANSEN, NOBILE, A.E. NORDENSKJÖLD, PEARY R.F. SCOTT.

ANAKHARSİS (İÖ, 6.yy)

İskit bilgesi. Bilgeliliğin tutkulara ege-men olmak, aşırılıktan kaçmak, nesnelerin varlığını bilmek, özgün düşünmek gibi dört ilkesi olduğunu savunmuştur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. İÖ 588 dolayında yaşadığı, İskit Kralı Kadiyasas'ın kardeşi olduğu söylenir. Yine söylentiye göre, Solon'un Atina'da yasaları düzenlediği dönemde Yunanistan'a giderek onunla görüşmüş, o çağın bilgeleriyle tanışmış, ününü duyan Lidya Kralı Kreusos onu sarayına çağırarak, saygı göstermiştir. Ülkesine dönünce halkın inançlarına aykırı düşündüğü, yeni bir din kurmak istediği suçlamasıyla öldürülmüştür.

Başta Diogenes Laertius olmak üzere, değişik kaynaklarda değişik niteliklemlerle anılan Anakharsis'in çağında ünlü, ilginç bir bilge olduğu anlaşılmakta, ancak yapıtları bilinmemektedir. Diogenes Laertius'un aktardığı düşüncelerinden anlaşıldığına göre Anakharsis, daha çok ahlak sorunları ve eğitim konuları üzerinde durmuştur. Görüşlerinin odağını tutkulara egemen olma, kendi kendini bilme, çevrede bulunan varlıkları tanıma gibi sorunlar oluşturur.

Anakharsis'e göre, kişi düşüncelerinde özgür olmalı, geçici eğilimlerden, olgunlaşmayı engelleyen girişimlerden, aşırı davranışlardan uzak durmalıdır.

Konuşurken sözcükleri tartarak, ölçerek söylemeli, dile egemen olmalıdır. Beslenmede ölçüyü kaçırmamalı, cinsel ilişkilerde aşırılığa varmamalıdır. Bilgelik, kişinin kendini bilmesi, çevresini tanımasıdır.

Anakharsis'in, şarap konusunda söylediği ileri sürülen şu sözleri çok yaygındır: Şarabın üç ayrı salkımı vardır. Birincisi kişiye tad verir, sevinç, kıvanç sağlar. İkincisi kendinden geçirir, sarhoş eder. Üçüncüsü de kişiyi, yaptıklarından utandırır.

Yunanistan'a gidip Agora'yı gezdikten sonra şunları söylemiş: "Yunanistan'a geldim. Grekler'in törelerini, alışkanlıklarını, yaşama biçimlerini öğrendim. İskit ülkesine olgunlaşmış olarak dönme mutluluğu bana yeter."

Anakharsis'e göre kişinin eğitilmesinde gözlemlerin etkisi büyüktür. Azla yetinmek, aşırılıktan kaçınmak için en iyi yol sarhoşların iğrenç durumlarını gözlemlemektir.

• **KAYNAKLAR:** Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum*, (ö.s.), H.S.Long (der.), 1964; B.Tollens, *Questiones Anacharidae*, 1834.

ANAKREON

(İÖ 6.yy)

Eski Yunanlı şair. Özellikle aşk, şarap ve şenlikli eğlencileri konu alan şiirler yazmıştır.

Anadolu'da, Teos adlı İyon kentinde doğdu. İÖ 540'larda Persler'in İyonya'yı istila etmeleri üzerine Batı Trakya'daki Abdera kentine yerleşti. Ayrıntuları iyi bilinmeyen hareketli bir yaşamı vardı. Uzun süre Samos adasında Polikrates'in sarayında, bu hükümdarın İÖ 522 yılında öldürülmesinden sonra da Atina tiranı Hipparkos'un sarayında yaşadı. Seksen beş yaşındayken Atina'da öldü.

Anakreon yaşadığı sürece saygınlığı olan bir saray şairiydi. Özellikle aşk, şarap ve şenlikli eğlencileri konu alan şiirler yazdı. Yunan lirik şiirinin çeşitli ölçülerini aynı ustalıklarla kullandı. Saraylı bir şaire uygun ağıdalı, incelikli bir üslubu vardı. Yaşamının son günlerinde Dionysoscu geleneğin şarap, şiir ve müzikle bütünleşmiş yaşlı ozan kimliğine tıpatıp uyuyordu.

İskenderiyeli bilim adamları Anakreon'un şiirlerini ölümünden çok sonra beş kitap halinde toplamış, günümüze bunların ancak on beş sayfalık bir bölümü

kalmıştır. Helenist dönemin sonlarıyla Bizans döneminde Anakreon'un üslubunda ve aynı konularda şiir yazmak yaygınlaştı. Böylece genel olarak "Anacreonteia" adını taşıyan bir tür meydana çıktı. Ancak bunlar İyon dilinde olmayışları ve şairin yaşamının ayrıntılarına değinmeyişleri ile Anakreon'un şiirlerinden ayrılır. "Anacreonteia"ların 1554'te Henri Estienne tarafından yayımlanması Fransız Rönesans şiirini etkilemiştir. 1555'te, Pierre de Ronsand tarafından Fransızca olarak yayımlanan bu şiirler, kısa zamanda İtalya ve Almanya'ya da yayılmış, 1800'de Thomas More tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.

ANAKSAGORAS

(İÖ 500-428)

Eski Yunanlı bilge. Oluşu başlatan temel ilkenin *nous* denen bir töz olduğunu, araştırmaların duyu verilerine dayanması gereğini ileri sürmüştür.

Klazomenai'de (İzmir, Güladası) doğdu, bir süre Atina'da yaşadıkten sonra sürgüne gönderildiği Lapseki'de öldü.

Ailesi, ilk gençlik yılları ve öğrenimi konusunda ayrıntılı, yeterli bilgi yoktur. Kendinden sonra gelenlerin ve ilk felsefe tarihi niteliğinde sayılabilen, değişik kaynakların bildirdiğine göre varlıklı, soylu bir aile-denmiş. Başka bir söylentiye göre de, gençlik döneminde Anaksimenes'in öğrencisi olmuştur. İlk bilgileri, İlk Çağ'ın bilim-felsefe yurdu olan doğduğu yörede edindikten sonra Atina'ya gitmiş (İÖ 462), orada otuz yıl kalmış, çağın ünlü sofisti Protagoras, tiyatro yazarı Euripides, Atina'nın güçlü, aydın devlet adamı Perikles ile yakınlık kurmuştur. Bu yakınlığın sağladığı olanaklarla gözlemlerini, deney verilerine dayanan araştırmalarını ve felsefesinin temelini oluşturacak olan bilgilerin toplanıp düzenlenmesine yarayan çalışmalarını sürdürmüştür. Güneşin çok güçlü ışık saçan bir ateş yığını olduğunu, ay ışığının da doğal bir varlıktan, güneşten kaynaklandığını ileri sürmesi üzerine güneşi ve ayı tanrısal birer varlık olarak kutsayan Atinalılar'ın öfkesini çeken Anaksagoras tanrıtanımazlıkla suçlanınca Lapseki'ye göçmek zorunda kalmıştır. Bu olayda Perikles ile kurduğu yakınlığın etkisi ve Perikles yönetimine karşı çıkanların tepkisi görülmektedir. Kimi kaynaklar onun Perikles'e "politika sanatı"nı öğrettiğini, bu nedenle yönetim işlerine de karıştığını ileri sürerse de, bu kesin değildir.

Yaşamı süresince toplum olaylarından, kamu yönetiminden uzak kalarak kendini bilime, felsefeye veren Anaksagoras, gökbilim ve matematik alanlarında da, çağına göre, önemli çalışmalar yapmıştır. Sonraki yüzyıllarda yeniden ele alınan bu çalışmaların doğal gerçeklere, bilimsel verilere uygun düştüğü ortaya konmuştur.

Anaksagoras'ın düşüncelerini içeren kaynaklar, genellikle, kendi elinden çıktığı söylenen birkaç küçük bölümden oluşur. Bu belgeler de kendisinden sonra gelen Platon ile Aristoteles'in yazılarında,

Hippolites, Theophrastos, Diogenes Laertius gibi yazarların derlemelerinde bulunmaktadır. Aynı ayrı dönemlerde ortaya konan bu kaynakların karşılaştırılmalı incelenmesinden, açıklanışından Anaksagoras'ın felsefe anlayışı, bir bütünlük içinde, aydınlığa çıkmıştır.

Yine bu kaynaklar yöntem konusunda deneyden, duyu verilerinden ve doğadan yola çıkan Anaksagoras'ın felsefe sorunlarına çözüm aramayı felsefeyle ilgili düşünceleri somut varlıklara dayamayı ilke edindiğini, bu görüşlerini Atina'ya götürerek orada felsefenin doğup gelişmesine olanak sağladığını belirtmektedir. Onun Atina'ya gelen ilk bilge olduğu, bilgece davranışın, düşünmenin Atina'da kurucusu sayıldığı da ileri sürülür. Atina'dan ayrıldıktan sonra, kendi görüşlerini, gözlemlere, deneye dayanan açıklamalarını yayan okulunu Lapseki'de kurmuş, sonraki dönemlerde Arkhelaos bu okulu Atina'da sürdürmüştür.

Evren

Anaksagoras'a göre evren, başlangıçta, bütün varlık türlerinin niteliklerini, özelliklerini içeren engin ve düzensiz bir yığındı (*khaos*). Varlıklar, belli "oluş" aşamalarına göre, bu düzensiz yığından çıkmıştır. Bu düzensiz yığından ilk ayrılan varlık katlarının biri "yakıcı esir", öteki "hava"dır. "Yakıcı esir" in özellikleri sıcak ışınli, kuru olmasıdır. "Hava" ise yoğun, soğuk ve karanlık olup ıslak özleri (tohumları/*spermata*) içerir. Bu yığınların her ikisi de sonsuz sayıda özü içerdiği ve oluşturduğundan sonsuzdur, sınırsızdır. Yeryüzünü oluşturan engin hava katı ortadadır; yıldızların bulunduğu kızgın varlık katı (esir) ise onu kuşatmış bir durumdur. Yeryüzü, öteki gök varlıklarına oranla, daha katı, daha yoğunudur. Yeryüzünü dolduran varlıklar arasında, yapı ve kuruluş bakımından daha üstün bir güç olan *nousun* sağladığı uyum egemendir. Yeryüzü kendi başına buyruk değil, bulunduğu alanın özelliği nedeniyle, daha yetkin bir gücün etkisi altındadır; bu güç de onu kuşatan engin varlık katındadır. Yeryüzünü çevreleyen bu engin kat, daire oluşturacak biçimde döndüğünden, dünyayı etkisi altına alır, iki ucunu bastırıp yassılaştırır. Bu hızlı devinme sonucu yeryüzünden birtakım parçalar kopar. İşte yıldız denen varlıklar bu kopan parçalar olup aşırı hız nedeniyle yalımlar saçar. Bu büyük bütünün dönüşü bir burgaç niteliğinde olduğundan çekim gücü de çoktur. *Khaos* denen yığından ilk ayrılan bu "esir" ile "hava" katları bütün varlık türlerinden üstündür, sağlamdır.

►
"Nous"

Bilinen niceliklerin sınırı yoktur, hepsi sonsuzdur. Sürekli bölünme nedeniyle varoluşun sonu gelmez, bundan dolayı küçüğün küçüğü, büyüğün büyüğü vardır. Bu varoluş süreci belli bir aşamada durmaz, başlangıçtan beri uzayıp gider. Nesneler kendi kendileriyle karşılaştırılırsa küçük olanın kendinden sonra gelenden büyük, büyük olanın da kendinden önce gelenden küçük olduğu görülür.

Varlık türleri

Bütün nesneleri oluşturan özler birbiriyle özdeşdir. Bir nesnenin özünde öteki nesneleri oluşturan öğelerin özellikleri, nitelikleri vardır. Bundan dolayı varlık türlerini kuran özler nicelik, nitelik, biçim bakımından eşittir. Bu özdeş öğelerin birleşmesinden oluşan varlıkların birbirine dönüşmesi, birbirini beslemesi yaratıcı öğede bulunan bu nitelik yüzündendir. "Her nesne her nesnenin içindedir" kuralı bütün

varlık türlerinde geçerlidir. İnsanlarla hayvanları oluşturan öğeler de birbirine eştir. Yenen besinlerin gövdenin bütününe karışması, bitkinin et, kemik, kan olması olayı da "her nesne her nesnenin içindedir" kuralını doğrular. Bu oluşturuşu özlerde soğuk, sıcak, yumuşak, katı, kuru, ıslak, aydınlık, karanlık gibi nitelikler iç içedir. Bu nitelikleri, birbirinden kesin çizgilerle ayırma olanağı yoktur. Nesnelerin nitelik bakımından sonsuz oluşu, kurucu öğelerin nicelik yönünden sonsuz oluşundan kaynaklanır.

Nesnelerin oluşmasında kuruluş öğeleri bakımından büyük ve küçük bölümlerin toplamı birbirine eşittir. Bu eşitlik varoluşun değişmeyen, yönetici kuralıdır.

Bütün varlık türlerinde, nitelik bakımından, birtakım değişmeler görülür. Bu olayın nedeni, bir nesnenin bileşimine başka bir öğenin (*Spermanın*) girmesi olduğu gibi, bileşimden birtakım öğelerin ayrılması ve kimi öğelerin üstünlük sağlar duruma geçmesi de olabilir. Demek ki, değişimin kökeni nesnelerin bileşiminde bulunan birtakım öğelerin ayrılması olayıdır. Öyleyse değişim bir "ayrılma"dır. Çoğalma, azalma, doğma, ölme gibi olaylar nesnelerin özünde bulunan kurucu öğelerin yer değiştirmesidir. Nesnelerin, karşılıklı olarak, birbirine dönüşmesi sonsuzdur. Bu sonsuzluk varoluş gereğidir. Ölüm bir yokoluş değil öğeler arasında ayrılmadır. Bu nedenle varolanın yokolması, yokolanın varolması söz konusu değildir.

Evrende, duyularla algılanan bir devinme vardır. Belli bir ereğe, belli bir düzene göre gerçekleşen bu devinme olayının nedeni de diri olan üstün bir güçtür. Anaksagoras bu üstün, sonsuz, ölümsüz güce *nous* adını verir. Evrende, hangi türden olursa olsun, bütün devinmelerin nedeni ve başlıca etkeni bu *nous* tur. Yapısı bambaşka olan bu devindirici güç nesnelere yön verir, onları belli bir ereğe göre kumıldatır. Bu devinme de, yine belli bir ereğe göre oluşur. Devinmenin, itici, yön verici bir güç olmaksızın, kendi kendine gerçekleşmesi söz konusu değildir. Evrenin düzensiz yığından düzenli varlığa dönüşmesinde ilk itici, devindirici etken bu *nous* tur.

Nous varlığın oluşturuşu özüdür. Bütün devinmelerin, devinme kavramı altında toplanan olayların, ayrışmanın, birleşmenin, türlenme, düşünmenin başlıca nedenidir. Bir yoruma göre *nous* taşıdığı yaratıcı güç nedeniyle "evrenin ruhu"dur. Öte yandan diriliği olan, etkili, üstün nitelikli, yaşatıcı, geliştirici bir erktir. Bu özellikleri dolayısıyla *nous* soyut değil, somuttur, özdekseldir. Ancak onun özdeği duyularla algılanan öteki nesneleri kuran özdeğe benzemez. *Nous* özü bakımından çok incedir, arınmıştır, kendi yapısı gereği başka özlerle karışmamıştır. Değişik niteliklere bürünmesine karşın özünü korur, olduğu gibi kalır. *Nous* bir başarılar odağıdır. Onun varlığı, görünüş alanına çıkan etkilerinin aşamalarıyla belirir. *Nousu* bir oluş ilkesi olarak belirleyen özellikleri genellikle şunlardır:

Nousun yönettiği devinme nesnelerde görülen değişmelerin kaynağıdır. Seyrekle yoğun, sıcakla soğuk, ıslakla kuru, aydınlıkla karanlık gibi çelişik durumlar *nous*tan kaynaklanan devinmenin sonucudur.

Nous özgürdür, bağımsızdır, kendi varlık koşul-

ları dışında bir kuralı gerektirmez. Kendi kendisine yeterli olduğundan başka nesnelerle karışmış değildir.

Kimi nesnelerin özünde *nous* vardır, ancak *nousun* özünde başka bir nesne yoktur.

Nous, olanı, olacağı bilir, düzene koyar, yönetir.

Nous, bütün diri varlıkların özünde en büyük etkisi olan bir güçtür.

Nous bütün nitelikleri, nicelikleri içerir. Büyüktür, küçüktür, azdır, çoktur, katıdır, yumuşaktır, esnektir.

Başlangıçta bağımsız, özgür, kendi kendine yeten, varlığı başka bir varlığı gerektirmeyen *nous* vardı. *Khaos* denen düzensiz yığını düzene sokan, devindiren, böylece de “oluş” eylemine olanak sağlayan *nous*stur. “Oluş” *nousun* itiminden kaynaklanan bir devinme ile başlamıştır. Bu devinmede kurucu özlere birbirine karışıp kaynaşır, bütünleşir. Bu birleşip bütünleşmenin karşılığı olan ayrışma, dağılma da “oluş” eyleminin yansımalarından biridir. Gerçekte “oluş” denen olay bir ayrışma-birleşme eylemidir.

Nous

İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesinin başlıca sorunu “oluş” idi. “Oluş” *Thales*,* *Anaksimenes*,* *Herakleitos*,* *Empedokles** gibi doğacı bilgelere varlığın kurucusu olan ilke (*arkhe*) ile bağlantılıydı. Bu kurucu ilkelerin belli bir oranda değişip dönüşmesiyle ortaya çıkan “oluş” olayı varlık türlerini yaratıyordu. “Oluş” olayının gerçekleşmesinde ilkenin yapısıyla bağlantılı belli bir düzen vardı. *Thales*, *Anaksimenes*, *Anaksimandros** bu oluşturmaya ilke dışında, yasa niteliği taşıyan bir kuraldan dolaylı olarak söz etmişlerse de adını koymamışlardı. *Herakleitos*, “ateş”i varlık türlerinin ilkesi olarak açıklarken, düzeni sağlayıcı gücün, ölçünün logos olduğunu, bütün olayların bu kesin yasa-ya, ölçüye göre gerçekleştiğini ileri sürmüştü. Logos bir kuraldı, kesindi, genel geçerliği vardı. *Anaksagoras* ise, böyle kesin bir kuralın, bütün oluş olaylarını yöneten bir genel ilkenin varlığına inanmış, ancak bunun logos değil de *nous* olabileceğini ortaya atmıştı.

Nous varlık türlerinin “oluş”unu sağlayan eylemin başlangıç ilkesidir; düzenleyicidir, yöneticidir, bilinçlidir. *Anaksagoras*’ın *nous* kavramına yüklediği anlam, felsefe tarihinde, “oluş” olayının bilinçli bir ilkeye bağlanması bakımından yeni bir buluştur. *Herakleitos*’un logosundan daha geniş kapsamlı ve açık olan *nous*, evrende bütün olayların belli bir ereğe (*telos*) göre geliştiğini, bu olayların dışında yönetici bir gücün bulunduğunu göstermesi yönünden de ilginçtir. Bu kavram, sonraları, *Sokrates*’ten* başlayıp *Platon** ve *Aristoteles*’e* değin gelen, onlarda yeni bir yorumla biçimlenen *us* (*logos*) kavramının öncüsüdür. *Sokrates*’in yönetici, düzenleyici, bilinçli bir nitelik taşımasına karşılık, soyut bir varlık olarak tanımladığı *us*, öğrencisi *Platon*’un, onun da öğrencisi *Aristoteles*’in düşünce ortamında bambaşka bir özellik kazanmıştı. Onlara göre, *us* somut bir varlık olmadığı gibi “oluş” olayının içinde değil üstündeydi; duyularla kavranan evrenin, varlık türlerinin “ötesinde” yönlendirici bir güç olarak bulunuyordu. Bu görüş *Anaksagoras*’ın öne sürdüğü *nous* kavramına başka bir yorum getirmektir. Bu yorum türü, *nousla*, logos adı verilen

usu birbirinden ayırmak için “düzen”, “yasa”, “kural” anlamına gelen *nomosun* ortaya atılmasına olanak sağlamıştı. *Nousun* bilinçli, istençli yanına logos, düzen, yasa, kural anlamında söylenen yanına da *nomos* denmişti. Böylece, *Anaksagoras*’ın, birkaç anlamla yüklü, *nous* kavramından ikisi de soyut nitelikte olan, logos ve *nomos* kavramları doğmuştu.

Deney bilimlerinin gelişmesi sonucu, evreni daha yakından tanıma olanağı bulan insan, *Platon-Aristoteles* felsefesinin etkisinde kalarak doğaüstü bir *usun* logos varlığını ileri sürmüştür. Bütün evreni, evrende geçen olayları yönettiğine inanılan bu güce, *Anaksagoras*’ın *nous* kavramına verdiği anlama yakın bir nitelikle “evren *usu*” ya da “evrensel *us*” denmiştir. Orta Çağ’da, özellikle tektanrı dinlerin, İncil’in etkisiyle, “evrensel *us*” daha soyut bir niteliğe bürünerek, “tanrısal *us*”a dönüşmüştür. Kimi tanrıbilimcilere göre tanrısal *us* yaratış olayından beri, bütün oluş eylemlerinin, onlarla birlikte sürekli bir oluş akışının içindedir. Kimi tanrıbilimciler ise tanrısal *usun* istençli, bilinçli bir varlık olarak evrenin ve onun içinde geçen olayların “üstünde” kaldığı kanısındadırlar. İslam Orta Çağı’nda da bu iki ayrı tanrısal *us* anlayışı geçerlik kazanmıştır.

Tasavvuf akımı tanrısal *usa* *Anaksagoras*’ın *nousuna* yakın bir anlam vermiş, onu evrenin yönetici özü, bilinçli yasa, istençli ilkesi, bütün olayların akışı içinde bulunan ve yapıp ettiklerini bilen bir varlık olarak nitelemiştir. Özellikle varlık birliği görüşünü benimseyenler için tanrısal *us* soyut bir varlık değildir. Temel sorunu “varlık birliği” olan tasavvufun, İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesini, özellikle *Platon*’u, yeniden yorumlayan *Plotinos*’un* görüşlerinden etkilendiği kolayca anlaşılır. Tasavvufta, İslam felsefesiyle bağlaşımlı olarak tanrısal *us*, anlam genişlemesiyle “tanrısal yasa”ya dönüşmüştür. *Nousun* “düzen”, “kural” anlamı tanrısal yasa; “bilen”, “yöneten”, “düzenleyen” anlamı da tanrısal *us* olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlamada başlıca aracı kaynak tektanrı dinlerle başlayan ve karşılıklı olarak birbirini etkileyen düşünce gelenekleridir.

Yoktan varetmek, varken yokolmak gerçek değildir. Evrende ölüm, varken yokolma değil, bütünden dağılma, ayrışmadır. Bizim “doğum” dediğimiz olay gerçekte bir “birleşme”, “ölüm” dediğimiz de bu “birleşme”yi sağlayan özlerin dağılması, ayrışmasıdır. Bu birleşip ayrışma nedeniyle “oluş” varlık türlerinin *nousun* etkisi altında belli bir düzene girmesi, kurucu özlerin belli oranlarda birleşmesidir.

Doğa
olayları

Duyum

Gök varlıkları, güneş, ay, yıldızlar yalnızlaşan taşlardır. Engin “esir” katının dönmesi sonucu, daire biçiminde bir yörünge çizerek devinirler. Güneş ise yıldızların altındadır. Daha alt katta bizim göremediğimiz çok ince nesneler vardır. Yıldızlar yeryüzüne çok uzak olduğundan sıcaklıklarını duyma olanağı-mız yoktur. Bütün gök varlıkları arasında en yüksek sıcaklığı olan güneştir. Yeryüzüne güneşten daha yakın olan ayın özel bir ışını yoktur. Güneşin Peloponesos’tan biraz daha büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bütün yıldızların yörüngeleri yeryüzünün altından geçer.

Ay birleşik bir varlıktır, öteki gök varlıkları gibi yakıcı, çok sıcak bir bütündür. Ay aydınlığını güneşten alır. Çok kızgın olmasına karşılık, özünde çevresine aydınlık saçacak bir güç yoktur. Gökkuşağı güneş ışınlarının bulutlardaki yansımalarıdır; kendi başına bağımsız bir varlık değildir. Ay tutulması da yeryüzünün güneşle ay arasına girerek, güneş ışığının ay üzerindeki yansımaya engel olmasından başka bir nedene bağlanamaz.

Yeryüzü biçim olarak yassıdır, boşluk yoktur, yoğun, güçlü “hava” vardır. Yeryüzü bu güçlü havanın (uzayın) üstündedir. Yeryüzünün ıslaklığı özünde bulunan sular nedeniyledir. Bu sular, yeryüzünün içinden dışına fışkıran ırmaklar, göller, denizlerdir. Irmakları oluşturan başka bir kaynak da yağmurlardır.

Güneş ışınlarının bulutlarda yansımaları sonucu oluşan gökkuşağı fırtınanın, onun ardından yağmuru geleceğini bildirir. Bulutların çevresinde bir burgaç gibi, hızla dönen su katı, önce esen yelleri oluşturur, sonra yağmur biçiminde yeryüzüne dökülmeye başlar. Bunlar doğal olaylar olduğundan nedenlerinin de doğada aranması gerekir. Bütün bu doğa olaylarının oluşturu ilkesi *nous*dur.

Güneş yüksek sıcaklığının etkisiyle havayı seyrekleştirir, yoğunluğunu azaltır. Bu olay sonucu tutuşan nesneler de uzaya doğru hızla akın eder. Bu hızlı akın rüzgârları yaratır. Yıldırım, gök gürültüsü denen olayların nedeni yıldızlara çarpan ısıdır.

Deprem, yeryüzünün üstünde bulunan havanın altındaki havaya çarpması sonucu doğan büyük sarsıntıdır. Bu çarpma sonucu alttaki hava devinince yeryüzünde dalgalanma olur.

Bilgi

Bilmenin kaynağı duyularımızdır, ancak duyularımız gerçeği bir bütün olarak bilmemizi sağlayacak nitelikte değildir. Bu nedenle duyu verilerinin, *nousun* düzenleyici etkisiyle son biçimi almadan, kesinlikleri söz konusu olamaz. Bizim gördüklerimiz, gerçekte, görünmeyenlerin dışı vuran birer yansımasıdır, daha açıkçası “görüntüsü”dür. Görme ancak gözbebeklerinde oluşan görüntüler aracılığı ile gerçekleşir. Bu görüntüler karşıt yapıda olan nesneler üzerinde yansıyabilir. Birbirinin özdeşi olan nesnele-

rin görüntüleri birbirleri üzerinde yansımaz; ancak değişik yapıda bir nesne üzerinde yansır. Bu nedenle algı olayı ancak karşıt durumlarla, karşıt yapıda nesnelerin görüntüleriyle sağlanabilir. Benzer nesne benzerinden etkilenmez, duygulanmaz. Dokunma, tatma, koklama gibi duyular da karşıt durumlardan oluşur. Örneğin, sıcaklığı soğukun, katıyı yumuşağın, acıyı tatlının etkisiyle algılayabiliriz. Duyularımız, karşıt etkilerden yoksun olarak acıyı, tatlıyı, sıcaklığı, soğukluğu, yumuşağı, katıyı doğrudan doğruya algılayamaz.

Duyularla sağlanan verilere “duyum” denir. Bütün duyular onları sağlayan duyuların büyüklüğü, küçüklüğü ile orantılıdır. İnsanın, hayvanın gövde büyüklüğü oranında duyarlılığı, algı yeteneği vardır. Büyük hayvanlar ve çok iri insanlar daha duyarlı, bunun karşıtı olanlar ise daha az duyarlıdır. Bu duyarlılık duyuları alma bakımındandır.

Görme olayında da durum böyledir. Gözleri iri olan hayvanlar çok uzaktaki nesneleri, gözleri küçük olanlardan daha kolay görür. Görmenin, gözbebeklerine gelen görüntülerle sağlanması gövdedeki duyu üyelerinin genel düzenine göredir. Göz kendi yapısı gereği, ancak karşıt kuruluştaki olan nesnelerin görüntülerini alarak görme işlemini gerçekleştirir.

Koku yoğun olmayan, seyrekleşmiş hava ile dağılır. Yoğun nesnenin kokusu az, seyrekleşmiş nesnenin ise çoktur. Öteki duyularda olduğu gibi koku almada da gövdenin büyüklüğü küçüklüğü söz konusudur. Büyük gövdeli hayvanlar daha çok, küçük gövdeli hayvanlar daha az koku alır. Büyük hayvan yoğun havayı da seyrekle havayı da kolayca içine çeker. Bu yüzden daha çok ve daha kolay koku alır. Küçük canlılarda durum bunun karşıtıdır. Yalnız seyrekleşmiş hava içe çekilebilir. Bu da koku almanın, dıştan gelen havayı içe çekmekle sağlandığını gösterir.

İşitme olayı dıştan gelen sesin beyne girmesiyle gerçekleşir. Beynin üstünde duran kemiğin içi oyuk olduğundan ses buraya çarpar, yansır. Dıştan gelen seslerin beynin üstündeki oyuk kemiğe çarpmasıyla oluşan yansıma işitme denen algının kaynağını oluşturur. İşitme bir duyu olayıdır, somut nesnelerin devinimleriyle bağlantılıdır. Gövdenin büyüklüğü ve küçüklüğü işitmenin niteliğini etkiler. Büyük hayvanlar daha kolay işitir, daha uzaktan gelen sesleri alır.

Gövdeyi devindiren, diri, yaşatıcı bir güç vardır. Bu “sıcak soluk” anlamına gelen ya da öyle yorumlanan *pneuma*dır. Kimi yerde buna “soluk/nefes” karşılığı *psyke* denir. Ancak bunun üstünde bir güç olan *nous* bütün varlık evrenini oluşturduğundan *pneuma* ya da *psyke* anlamına gelmez. Ruh denen güç diri olduğundan duyularla sağlanan verileri de etkiler. Ancak duyulara kesinlikle güvenilemez.

Anaksagoras’ın düşüncelerini içeren belgelerle dayanılarak yapılan açıklamalar onun oluşturduğu felsefe evrenini tanıtmaktadır. Bu belgelere göre Anaksagoras doğacı düşünceli, belli bir dizgeye kavuşturanların ilki, bir bakıma en önemlisidir. Oluş olayını doğrudan doğruya somut varlıklara bağlama, oluş ilkesinin devinme, bu devinmeyi sağlayan itici gücün *nous* olması, *nousun* da soyut değil somut bir varlık niteliği taşıması, çağına göre yeni bir görüştür. Özellikle gök varlıklarının niteliği, oluşumu, özelliği, devinimleri konusunda ileri sürdüğü görüşler gözle-

me dayanmaktadır. Anaksagoras, en karmaşık duyu verilerinde bile doğanın etkisini egemen ilke saymış, algıya önem vermiştir.

Anaksagoras'ın düşünceleri, kendinden sonra gelen bilgeleri etkilemekle kalmamış, yeni felsefe çığırının doğmasına da olanak sağlamıştır. Kendisinden önce gelen Thales, Anaksimenes, Herakleitos gibi bilgiler varlığın ilk kurucu özünü tek nesne olarak görmüşlerdi. Bu kurucu ilkeye Thales "su", Anaksimenes "hava" Herakleitos "ateş" demiş, Empedokles ise "toprak"ı da ekleyerek varlığın tek değil dört ilkedен kurulduğunu ileri sürmüştü. Parmenides, Zenon [Elealı] gibi bilgiler de bütün kurucu ilkeleri (hava, su, ateş, toprak) bir yana atarak varlığın tek olduğunu, çokluğun söz konusu olamayacağını öne sürmüşlerdi. Anaksagoras bütün bu düşüncelere karşı çıkarak belli sayıda ilkelere dayanan oluş sorununa bambaşka bir çözüm aramıştır. Deneye dayanan duyu verilerinin, varlık türlerini tanımadaki yardımcı etkisini görüp göstermesi, somut varlıkları devindiren "oluş" olayını gerçekleştiren *nous* gibi bir ilkeyi felsefesine binek taşı yapması, Platon ile Aristoteles gibi ayrı doğrultularda yürüyen bilgelere ışık tutmuştur. *Nous*un belli bir ereğe göre yönlendirdiği devinme, gerek Platon'da gerekse Aristoteles'te *telos* (erek) kavramına yeni bir yorum getirme olanağı sağlamıştır.

Parmenides'in ileri sürdüğü oluşla ilgili sorunları deneye bağdaştırarak çözümlemeye çalışan Anaksagoras'a göre "her nesne her nesnede vardır". Sığırın yediği otta; kemik, kan, sinir ve kas, ineğinkinde ise süt gibi nesneleri oluşturan özler bulunur. Onun bu görüşü, Giordano Bruno, Paracelsus, Leibniz, Pascal gibi bilime felsefeyi yan yana yürüten bilgeleri etkilemiş, varlık türlerinin bileşiminde bulunan özlere karşılıklı dönüşümlerini konu edinen kuramların doğmasına olanak sağlamıştır. Gök varlıklarıyla ilgili görüşlerinin izleri ise Kant-Laplace kuramında bulunmaktadır.

Felsefedeki varlığa düzen veren, oluşu sağlayan, nesneler arasındaki karşılıklı dönüşümleri yöneten *nous* kuramı, daha sonraki çağlarda, evrenin özünü kuran "ruh"a dönüşmüştür. Anaksagoras'ın *nous*u gerek Orta Çağ'da, gerekse Rönesans'ta tanrısal nitelik taşıdığı ileri sürülen "ruh" kavramının da kaynağıdır. *Nous*un yapıcı, kurucu, yönetici ilke olması etkinliğini sürdürmüş, daha sonra doğan felsefe akımlarında değişik biçimlere girerek *ratio* (*logos*), *aidea*, *Geist*, Doğu İslam düşüncesinde "zât", "ruh" gibi "tanrısal öz", "yaratıcı öz" anlamlarına gelen kavramların türetilmesine yol açmıştır. *Nous*, gerçekte, bu değişik kavramların, değişik adlarla ortaya çıkan kaynağıdır. Özellikle Orta Çağ'ın din felsefesinde "ruh" kavramına yüklenen anlamların odağıdır. Plotinos'un geliştirdiği Yeni-Platonculuk'ta yaratıcı, yönetici, düzenleyici tanrısal bir güç olarak anlaşılan "ölümsüz töz" kavramının da kökeni *nous*dur.

Anaksagoras, *nous* kavramını yaratarak varlık türlerinin oluşmasında iki karşıt özün bulunduğu kuramını geliştirmiştir: Bir yandan yer kaplama, birleşme, dağılma, değişme, azalma, çoğalma biçiminde görünen olaylara göre nitelenen varlık, öte yandan yalnız kendi kendisiyle varolan, düzenleyen, oluştu-

ran, biçimlendiren, değişmeyen, yöneten, ölümsüz ilke (*nous*). Somut varlıkla soyut varlığı "oluş" eyleminde birleştiren, ayrıca görünmeyen görünmeyen varlıklar ayırımını belli bir felsefe düzeni içine yerleştiren Anaksagoras, geniş anlamda, Dualizm'in de öncüsüdür.

• **KAYNAKLAR:** E.von Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri*, M.Gökberk (der.), 1943; H.Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 1906; Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum*, (ö.s.), H.S.Long (der.), 1964; H.Ritter-L.Preller, *Historia Philosophiae Graecae*, 1898; F.Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, 1924-1928; Zévort, *Dissertation sur la vie et la doctrine d'Anaxagore*, 1848.

• **BAKINIZ:** ANAKSİMANDROS, ANAKSİMENES, HERAKLEİTOS, PLOTINOS, THALES.

ANAKSİMANDROS (İÖ 610 - 545)

Eski Anadolu bilge. Evrenin apeiron denen sınırsız bir ilkedен oluştuğunu ileri sürmüştür. Bilim tarihinde evrim kuramının kurucusu sayılır.

Anaksimandros, Batı Anadolu'da, Miletos (Aydın) kentinde doğdu. Praksiades'in oğlu olan bilgenin ailesi ve yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Miletos'tan, Karadeniz kıyısındaki Apollonia kentine giden göçmen topluluğuna başkanlık etmesi, soylu bir aileden geldiği kanısını uyandırmıştır.

İlk Çağ'dan günümüze kalan kimi yazılı kaynaklara ve bunlara dayanan söylentilere göre, Anaksimandros gökbilim, coğrafya konularıyla ilgilenmiş, birtakım gözlemler, araştırmalar yaparak felsefesini doğa verilerinden esinlenen bir temele oturtmuştur. Gökbilimi ve doğa varlıklarıyla ilgilenmesi Anadolu'da doğa felsefesinin kurucusu sayılan Thales'in öğrencisi olmasına bağlanır. Yazılı kaynaklar, Anaksimandros'un, gökbilim gözlemlerine dayanarak gezenlerin yörüngeleri üzerindeki devinimlerini, gök varlıklarıyla ilgili olayların özelliklerini ölçmeye yarayan *gnomonu* (gök ölçüsü) bulduğunu, bu aracı Lakedaimon'daki gün dönümlerini ve gece-gündüz eşitliğini gösteren güneş saatinin yanına yerleştirdiğini bildirir. Bir söylentiye göre güneş saatini bulan, ilk kez gözlemlere dayalı bir yeryüzü haritası çizen, güneş yörüngesinin eğikliğini ileri süren de Anaksimandros'tur. Gözlemlerinden, araştırmalarından edindiği bilgilere dayanarak yazdığı *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") adlı kitabı, bu alanda, felsefe tarihinin ilk yazılı yapıtı sayılır.

Anaksimandros'un günümüze kalan ve düşüncelerinin öğrenilmesine yarayan birkaç yazısından, Miletos Okulu'nun doğacı felsefe geleneğini sürdürdüğü, görüşlerini gözlemlerinden kaynaklandığı anlaşıyor. Batı Anadolu'da doğan ve evrenin yapısını, varlık türlerinin oluşumunu tek ilkeye (*arkhe*) bağlayan düşünce doğacı felsefe anlayışının odağıdır. Bu anlayışa göre, varlık kavramı altında toplanan nesnelerin oluşturduğu bütün, evrendir. Evren, kapsadığı nesnelerin türliliğine karşılık, tek olan belli

bir ilkeden türemiştir. Varlık türlerinin çokluğu, bu ilkenin ayrı ayrı nicelik ve niteliklere göre değişmesinden, değişme ile bağlantılı karşılıklı dönüşümlerden oluşmuştur. Varlığı oluşum ilkesini “su” olarak gören, ona somut bir nesne niteliği kazandıran Thales’in görüşüne, Anaksimandros *apeiron* adını verdiği sonsuz bir ilkeyle karşı çıkmıştır.

Apeiron:
Ana ilke

Apeiron, evrenin, bütün varlık türlerinin oluşurucu, ortaya koyucu ilkesi, varolmanın tek kaynağıdır. *Apeiron* sınırsız, belirsiz bir bütündür, sonsuzdur; yoktan yaratılmadığı gibi yokolması da söz konusu değildir. Bütün varlık türleri, oluş eylemi *apeiron*la başlayıp, onunla sürdüğüne göre, bu ilkenin belli bir zaman süreci içinde ortaya çıktığı, belli gelişim aşamalarından geçerek son biçimini aldığı da ileri sürülemez. *Apeiron*un başlıca özelliği, değişerek, kendinden başka varlık türlerinin doğmasını sağlamasıdır. *Apeiron* özlü bir varlıktır, bütün varlık türlerinin kaynağı olduğundan “tanrılarla doludur”. *Apeiron*un bu özelliği, kendi özü dışında başka bir varlığa gereksinme duymasındandır. *Apeiron* yapı ve nitelik bakımından bilinen öğelerin, varlığın ilkesi diye ileri sürülen kurucu öğelerin hiçbirine benzemez; onun azalması, özelliği yitirecek nitelikte başkalaşması da olanaksızdır.

►
Varlık türleri

Thales’in su olarak düşündüğü varlık ilkesinin karşısına *apeiron*la çıkan Anaksimandros’un felsefeye yeni bir sorun ve yeni bir çözüm arama gereğini duyduğu düşünülebilir. Tek ve belirli bir nesne olan suyun nitelik değiştirip, kendi yapısıyla bağdaşmaz gibi görünen öğelere dönüşerek yel, buz, toprak türünden varlıkların oluşumunu sağlaması biraz güçtür. Öte yandan suyun kuru, katı, sıcak gibi doğal nitelikleri oluşturması da kolayca benimsenemez. Anaksimandros’un bu güçlükleri gözönünde bulundurarak, varlık türlerinin yaratıcı ilkesini daha geniş üretme olanakları taşıyan bir tözde araması, yaşadığı düşünce ortamının özellikleri bakımından doğaldır.

Varlık türlerini doğuran ve tek bir nesne olan ilkenin (anamaddenin) ne olduğu, hangi koşullar altında değişikliğe uğrayarak karşıt nitelikleri ortaya çıkardığı Anaksimandros’un düşünce evrenindeki başlıca sorundu. Ortada mantık bakımından önemli bir çıkmaz vardı. Çünkü kurucu ilkenin değişmemesi durumunda karşıt nitelikler ortaya çıkamaz. Oysa, kurucu ilkenin *apeiron* olarak benimsenmesi durumunda mantıkla ilgili bu güçlük ortadan kalkar. Bu nedenle, Anaksimandros’a göre, suyun yerine *apeiron*un kurucu ilke olarak alınması daha doğrudur.

Değişim, dönüşüm

Anamaddeye, böyle bir görüş açısından bakan Anaksimandros, evreni dolduran nesnelerin oluş ve yokoluş süreçlerini, *apeiron*un sürekli dönüşümüyle açıklamıştır. Ona göre bütün yeryüzü nesneleri “karşıt çiftler”dir. Sıcak-soğuk, yaş-kuru, katı-yumuşak, karanlık-aydınlık gibi. Onun bu görüşü gözlemlerinden, deneylerinden kaynaklanır: kış dönemi soğuk ve yaştır, yaz dönemi sıcak ve kurudur. Bir nesnenin belli bir süre içinde hem yaş hem kuru, hem soğuk hem sıcak olması mantık bakımından çelişmedir. Oysa dönüşüm olayı gözönünde tutulursa gündüzün geceye dönüşmesiyle aydınlık karanlığa çevrilir, kış yaza, yaz kışa döner. Bu karşıtlar, başlangıçta, *apeiron*un özünde saklıyken, onun sonsuz devinimini nedeniyle, birbirinden ayrılır; sonra gene kaynakları-

►
Yeryüzünün oluşumu

na dönerler. Bu dönüş olayı *apeiron*un yapısı gereğidir, ondan çıkan nesne ona dönmeden edemez.

Bu sürekli dönüşmenin hangi yasaya dayandığı sorusuna, Anaksimandros’un bulduğu karşılık pek açık değildir. Bu soruya karşılık ararken birtakım benzetmelere başvurmuş, dolaylı karşılaştırmalardan yararlanmıştır. Ona göre, *apeiron*dan ayrılma ve gene *apeiron*a dönme toplum ve ahlak olaylarında bulunan doğruluk uygunluk kuralını andırır. Çatışan karşıtlar birbirini ortadan kaldırır. Bu olay zaman içinde geçer. Varlık türlerinin, zaman içinde belli bir dönemi, belirli bir süreci vardır. Bu süreci dolduran varlık yok olur, yerine yenisi gelir. Bu geliş-gidiş olayında, giden gelene yaptığının karşılığını verir. Bu bir ödül, bir ceza olabilir.

Anamaddenin varlık türlerine, varlık türlerinin birbirlerine dönüşmeleri oluşun gerçekleşmesidir. Bu gerçekleşmede belli bir oranın varlığı, değişmezliği söz konusudur. Varlık türleri, kendi bütünlüklerini sağlayan oranı korur, böylece su topraktan toprak bitkiden ayrılır. Doğa varlıklarını oluşturan öğelerde genişleyerek başkasının yerini alma eğilimi vardır. Ancak, doğanın yapısı gereği, değişmeyen, dengeyi sağlayan genel yasası, bu birbirinin varlık sorunlarını aşmak isteyen girişimleri engeller. Dönüşmeyi sağlayan değişimde geri gelme yoktur. Sözelgeşi yanan nesne önce ateş, sonra kor, sonra kül, daha sonra toprak olur. Ocağa atılıp yakılmadan bir ağacın, doğrudan doğruya ateşten toprağa dönüşmesi, ya da buzun eriyip su olmadan buğuya dönüşmesi söz konusu değildir. Değişme-dönüşme sürecinde bütünlüğü koruyan, dengeyi sağlayan yasa önsüz-sonsuzdur; evreni dolduran nesneler gibi, bir oluş eylemine bağlı değildir. Bu yasa *apeiron*un varlığı ile bağlantılıdır. *Apeiron*dan oluşan bütün nesneler bu yasa uyarındadır.

Evren değişik görünüşte varlık türlerini içermesine karşılık, kendi bütünlüğü içinde uyumlu, düzenli, dengeli bir yapı niteliği taşır. Eski kaynakların bildirdiğine göre, Anaksimandros bu düzenli bütünü dağınık, yoğun yığın anlamına gelen *khaostan* ayırmak için, “düzgün süstakısı” demek olan *kosmos* diye adlandırmıştır. *Kosmos* da *apeiron*dan oluşmuştur. Onun oluşması, sıcak ve soğuk gibi iki karşıt niteliğin *apeiron*dan ayrışıp dönüşmesiyle başlamıştır. Aşırı bir kızgınlığı içeren sıcak ya da ateş, hızla dönmeye başlayınca soğuk (katı) ile yaş (sıvı) olanın çevresini kaplamıştır. Sıcakın hızla dönüşünden etkilenen soğuk ile yaş toprak, su ve hava gibi varlık türlerine ayrılarak bir silindirik biçimini almıştır. Boşlukta duran yeryüzünün, iki ucu birbirinden çok uzak olmayan bir silindirik biçimini alması bu nedenledir.

Anaksimandros’a göre, yeryüzü başlangıçta soğuk ve karanlıktı, çevresini kuşatan sıcak onu bir alevden kabuk gibi sarmıştı. Bu sıcak kabuğun etkisiyle yeryüzü yeni bir biçim almaya, sıvı durumundan yavaş yavaş kuru duruma geçmeye başladı. Canlı yaratıkların ortaya çıkışını sağlayan olay su ile toprağın ayrı ayrı biçimlenmelerinden kaynaklanır. Yaşamın kaynağı sudur. İlk diriler sudan oluşmuş, arada bir karaya çıkmaya başlamışlardır. Önceleri hem karada, hem suda yaşayan canlılar, geçen uzun sürelerin etkisiyle, yeni nitelikler kazanarak yalnız suda ya da karada yaşama olanağı sağlamışlardır.

İnsan balıktan türemiştir. Başlangıçta, suda balıksı bir yaşama yeteneği olan insan, sonraları hem karada hem suda yaşamaya başlamış, sürekli bir

değişim-gelişimle son biçimini almıştır. İlk insan, öteki canlılar gibi, besinini kolayca sağlayacak durumdaki değildi, bakımı gerektiriyordu. Besinini bula-

Apeiron

İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesinde evrenin, onu dolduran varlıkların, tek bir ilkedен türediği sorunu Thales'in* suyu "oluş"un arkhesi saymasıyla başlamıştır. Evren, görünüşte, değişik varlıklardan kurulu bir bütündür. Oysa gerçekte varolan tek ilkedir, arkhedir. Bu ilkede, varlığın taşıdığı bütün özellikler, nitelikler bulunur. Varlık türlerinin oluşması bu ilkenin değişik koşullar altında başkalaşmasına, sürekli değişip dönüşmesine bağlıdır. Yaş-kuru, soğuk-sıcak, katı-yumuşak, akıcı-uçucu gibi karşıt özellikler taşıyan bütün nesneler de bu ilkenin ürünleridir. Bu ilke diridir, yaratılmamıştır, yokolmayacaktır, kendiliğinden vardır, öyle kalacaktır.

Thales'in somut bir varlık olarak düşündüğü ilke su idi, duyuyla algılanan, evrende yeterince bulunan bir varlıktı. Suyun, bir varlık ilkesi olarak benimsenmesi, özellikle karşıt nitelikler taşıyan nesnelerin oluşmasında ortaya çıkan soruna çözüm aranmasında birtakım güçlükler yaratmıştı. Mantık kurallarına göre çalışma gereğinde olduğunu ileri süren felsefe, suyun varlık türlerinin anamaddesi olarak benimsenmesinde birtakım çıkmazlarla karşı karşıya gelmişti. Bu çıkmazların ilki bir tözden oluşan varlık türlerindeki karşıtlıkların belli bir uyuma bağlanarak giderilmesi idi. İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesi bu çıkmazları kesin bir sonuca vardırıarak giderecek durumda olmadı. Sürekli bir arayış içindeydi. İşte, Thales'in çağdaşı ve öğrencisi Anaksimandros'un, varlığın oluşturuş ilkesi diye, "belirsiz" anlamına gelen apeironu ortaya atmasının nedeni budur.

Apeiron belli nitelikler taşıyan varlık türlerinin oluşturuşu ögesi olmakla birlikte, bilinen niteliklerin ötesinde bir yapı taşır. Onun değişerek yeni varlıklar ortaya koyması oluş sürecini gerçekleştirir. Oluş süreci ölü-sonu olmayan, kesintiye uğramayan, kendi kendini sürekli yenileyen, biçimlendiren bir yaratma akışıdır. Bu akışta yoktan varetme değil, karşılıklı dönüşüm yoluyla biçimden biçime girme söz konusudur.

Soyut, kavranamayan, bütün özellikleri duyuyla bir veri durumuna getirilemeyen apeiron, Thales'in somut varlık olan "su"yu ilke saymasına karşı bir tepki ya da yeni bir yorum olarak ortaya çıktı. Böylece felsefe tarihinde, somut varlık olan ilkenin karşısına, yalnız dönüşümleri sonucu duyuyla kavranan olayların, varlık türlerinin yaratıcısı sayılan soyut bir töz çıkmıştır. Anaksimandros'un apeiron olarak adlandırdığı bu tözün, kendisinden yüz elli yıl sonra

gelen, gene Anadolu bir bilge olan Anaksagoras'ın* düşünce evreninde nous denen bir ilkeye dönüştüğü görülmüştür. Nous taşıdığı nitelikler bakımından, apeiron'a benzemez; ancak soyut bir varlık olması dolayısıyla, özdeş düşünce ortamında ele alınmıştır.

Gerek apeiron, gerekse nous İlk Çağ'dan Orta Çağ'a yorum değiştirerek geçmiş, tektanrı dinlerin ortaya çıkışıyla yaratılış olayının açıklanışında bambaşka anlatım biçimi kazanmıştır. Augustinus'tan* Bonaventura'ya* dek bütün Orta Çağ Hristiyan tanrıbilimcileri, Tanrı varlığının açıklanışında, "bilinemez", "kavranamaz", "belirsiz" ve usun gücünü aşan bir tözden söz etmişlerdir. Tanrısal nitelikler taşıdığından dolayı "bilinemeyen", "belirsiz" olan bu tözün kaynağının, felsefe tarihinde ele alınan sorunların gelişim çizgisi izlenince, apeirona vardığı görülür. İslam Orta Çağ'ında apeiron kavramının benzeri "bilinemez" diye nitelenen yaratıcı tanrısal güçtür. Bu güç sınırsızdır, sonsuzdur, doğmamıştır, yokolmayacaktır; bütün oluşların, yok oluşların, değişmelerin, dönüşmelerin kaynağıdır, başlıca ilkesidir.

İslam tasavvufunda tek varlık olan Tanrı, değişik niteliklerle, "görünüş alanı"na çıkınca varlık türleri oluşur. Evreni dolduran bütün varlık türleri "bilinemeyen", usun kavrayış gücünü aşan, ancak bütün nitelikleri özünde taşıyan tanrısal erkten kaynaklanır. Varoluş, bu tanrısal erkin duylara verilmesi, görünür duruma gelmesidir. İslam düşünürlerinin, doğrudan doğruya, apeiron kavramıyla karşılaştıkları öne sürülemez. Ancak, İlk Çağ Anadolu-Yunan düşüncesini Batı'dan önce öğrendikleri, o dönemde bilinen felsefe yapıtlarını Arapça'ya çevirdikleri, bu yolda ilk adımı attıkları gözönünde tutulursa, hangi kaynakların etkisi altında kaldıkları kolayca anlaşılır. Nitekim "bilinemez", "belirsiz", "yaratılmamış" ve "yokolmayacak" gibi durumları bildiren kavramlar Hristiyan anlayışına da, İslam düşüncesine de Anadolu-Yunan kökenli felsefe ürünlerinden geçmiştir. Tektanrı dinlerde, özellikle doğuş dönemlerinde, bu tür kavramları türetecek başka bir kaynak bilinmemektedir.

Orta Çağ'dan sonraki Batı felsefesinde önemli bir sorun olan "bilinemez" kavramının kökeni de apeirondan beslenen "belirsiz" anlamına dayalı yorumdur. Özellikle kaynak sorunlarında, oluşun varlığı tartışma dışı bırakılırken, oluşa yol açan ilkenin bütünlüğünün bilinemediği durumlar ortaya çıkmaktadır. İlke devindirici, ortaya koyucu bir güç olarak alındığında bile, özü bilinmemekte, "belirsiz" kalmaktadır.

Gökyüzünün oluşumu

bileceği ortamın doğal koşulları gereği gövde yapısı, gövde örtüsü değişti, derisi dikenli ve kabukluydu. İnsanın gelişmesi çok uzun bir sürede ve değişik aşamalarda olmuştur.

Gökyüzünün oluşumu da belli değişim aşamalarına göredir. Soğuktan doğan sıvı, yeri kuşatan ateş küresinin aşırı sıcaklığı nedeniyle buğulaşmaya başlamış, yükselen yoğun buğu katları enginyalım küresini değişik boyutlarda çemberlere, içlerinde yalınlar bulunan hava tekerleklerine ayırmıştır. Bu tekerleklerde bulunan değişik boyutlu deliklerden fışkıran ateşler gökyüzü varlıklarının oluşmasını sağlamıştır. Hava ile ateşin birleşmesinden doğan gökyüzünde havanın ağır basıncı nedeniyle, gökyüzü varlıkları yeryüzü çevresinde döner durur. Gökyüzünde bulunan varlıkların yeryüzüne olan uzaklıkları da, diziliş aşamalarına göredir. Bu diziliş güneş, ay, durağan yıldızlar ve gezegenler düzenindedir. Kayan yıldızlar, yeryüzünden yükselen buğularla sürekli kendini yenileyen gökyüzü ateşinin görünümüdür.

Anaksimandros'un önerdiği oluş kuramı, varlık türlerinin belli ve somut bir tözden türediği görüşüne karşı, yeni bir anlayışı dile getirmiştir. Özellikle canlı varlıkların, evrim yasasına göre, belli bir kaynaktan türediği, türlerin değişik gelişim doğrultuları sonucu ortaya çıktığı biçimindeki görüşü, Darwin'in ortaya attığı kuramın çekirdeği niteliğindedir. Dolayısıyla, Anaksimandros'un gözleme dayanan görüşü Orta Çağ başlangıcında, tektarıncı dinlerin "yaratılış" sorununa getirdiği yorum karşısında daha ileri bir adımdır. Varlığın kaynağını tek ilkede arama girişimleri, Anaksimandros'tan sonraki dönemlerde yeni bir içerik kazanacak, *apeironun* karşıtı olan somut bir nesneye geri dönecektir. *Apeironun* içerdiği anlama, ona getirilen geniş kapsamlı yorumlara dayanarak, Anaksimandros'u metafizikçi görüşün öncüsü saymak, düşünce tarihi bakımından yerinde değildir. Gökbilim konularıyla ilgili açıklamalarında, en önemli olan, onun geleneklere, inanç verilerine değil de gözlemlere dayanması, doğa olaylarını gene doğa verilerinden yararlanarak anlamaya çalışmasıdır. *Apeiron*dan kaynaklanan "oluş" olayının arkasında değişmeyen bir doğa yasasının varlığını ileri sürmesi de, Anaksimandros'un, çağına göre ileri bir anlayış aşamasında bulunduğunu gösterir.

• **KAYNAKLAR:** H. Diels ve W. Kranz (der.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I (6. bas.), 1951; W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, 1947; C.H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, 1960; P. Seligman, *The "Apeiron" of Anaximander*, 1962.

• **BAKINIZ:** ANAKSİMENES, EMPEDOKLES, HERAKLEİTOS, THALES.

ANAKSİMENES (İÖ 588 - 525)

Eski Anadolulu bilge. Varlık türlerinin ve evrenin "hava" denen ilkeden oluştuğunu ileri sürmüştür. Bilim tarihinde değişim kuramının öncüsü sayılır.

Batı Anadolu'da Miletos (Aydın) kentinde doğdu, Eurystratos'un oğlu ve Anaksimandros'un öğrencisidir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Apollodoros, onun Sardes'in (Aydın) Pers Kralı Kiros'un eline geçtiği (İÖ 546) dönemde yaşadığını, savaş olaylarına tanık olduğunu, bir süre sonra, 63. olimpiyatta (İÖ 525) öldüğünü bildirir.

Anaksimenes felsefe tarihinde, Miletos Okulu'nun geliştirdiği doğa felsefesi akımının üçüncü ve sonuncu bilgesidir. İyonya ağızıyla yazılmış yazılarından pek azı günümüze kalan bu bilgenin düşüncelerini, kendinden sonra gelen yazarların, ondan yaptıkları ufak alıntılardan öğrenebiliyoruz. Bu alıntıların ve onları aktaranların açıklamalarından anlaşıldığına göre, Anaksimenes ışıkla, yıldızlarla ilgilenmiş, birtakım gözlemler yapmış, güneş saatinin kullanılmasında kimi kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle gök katlarının yapısı üzerinde durmuş, yeryüzü çevresinde döndüklerini ileri sürmüştür. Yıldızların gezegen ve durağan olmak üzere iki türe ayrıldıklarını, gözlemlere dayanarak, ilk öne süren de Anaksimenes'tir.

Anaksimenes felsefeye, kendinden önce gelen öteki Anadolulu bilgeler gibi, evrenin ve onu dolduran varlık türlerinin yapısını kuran ilkeyi (*arkhe*) araştırmakla girmiştir. Ona göre varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler bir ilkeden türemiştir. Önsüz-sonsuz olan bu ilke de havadır (*aer*). Tek oluşturuca, kurucu ilke niteliği taşıyan hava (*aer*) ruh (*pneuma*, *psyche*) türünde bir nesnedir ve somuttur. İnsana dirilik veren ruh neyse, bütün evreni kuşatan, ona varlık kazandıran hava da odur. Hava, madde olmasına karşılık diridir, devinmede kendi varlığı dışında itici bir güce gereksinme duymaz. Anaksimenes'in evreni kuşatan, dolduran hava (*aer*) ile insana dirilik sağlayan ruhu karşılaştırması, felsefe tarihinde "ruh" kavramını kullanan ilk bilge olarak tanınmasına yol açmıştır. Günümüze kalan birkaç yazısı ve onun görüşlerini yorumlayan İlk Çağ kaynakları incelendiğinde, hava anlamına gelen *aer* ile ruh anlamını içeren *pneuma*, *psyche* gibi sözcükleri eş anlamda kullandığı anlaşılır.

Nesnelerin oluşumunu sağlayan hava belli bir nitelikte kalmaz, sürekli olarak değişir. Bu değişme, yoğunlaşma, gevşeme biçiminde gerçekleşir. Yoğunlaşma sonucu katı nesneler, gevşeme sonucu yumuşak ve boşlukta yayılan, dağılan nesneler oluşur. Ağırlığın nedeni yoğunlaşma, hafifliğin nedeni ise gevşeme ve seyrekleşmedir. Bunun gibi soğuk katılaşmanın, sıcak da gevşemenin doğal sonucudur. Ateşin, çsen yellerin, yağmurun nedeni havanın değişik oranlarda gevşeme ve katılaşmasıdır. Su yoğunlaşmış bir hava olduğu gibi kayalar da suyun aşırı oranda sıkışıp katılaşmasından oluşmuştur. Karşıt oluşmaların kaynağı da

Hava: Ana ilke

havanın katılaşma ve gevşemesidir. Varlık türlerini, olayları oluşturan hava sonsuzdur ve sürekli bir devinim içindedir. Bu nedenle "oluş"da sürekli; evren bu sürekli "oluş" içinde kendi kendini yenilemektedir.

Aer

İlk Çağ Anadolu düşüncesinde başlıca konu evrenin yapısını oluşturan özlerin ne olduğunu, değişmeden kaynaklanan gelişmenin hangi koşullar altında gerçekleştiğini bulmaktır. Felsefe tarihi boyunca süriş giden, değişik kuramların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bu ilke sorununa, doğacı felsefenin kurucularından biri olan Anaksimenes hava (aer) ile çözüm bulmaya çalıştı. Thales'in "su" gibi somut bir doğa varlığı olarak benimsediğı bu kurucu ilkeye karşı Anaksimandros*, daha geniş yorumlara elverişli, belli bir niteliğı bulunmayan apeironu ileri sürerek soruna soyut sayılabilecek bir kavramla çözüm aramıştı. Düşünce tarihi bakımından bir gelişme olan bu çözüm biçimine, daha sonra, Anaksimenes Thales'e geri dönerek, gene somut bir doğa varlığıyla, aer ile karşı çıktı. Evreni, onu dolduran varlık türlerini oluşturan ilkenin hava olması, havanın da diri bir özdek niteliğı taşıması, felsefe tarihinde özdeğın canlılığı anlamını içeren "hylozoizm" kuramının gelişmesinde önemli bir adım sayılır. Evrenin kurucu ilkesi, hangi doğal varlık olursa olsun, kendi bütünlüğü içinde diridir, kendiliğinden devinir, kendiliğinden vardır, yaratılmamıştır, yokolmayacaktır. Özdeğın diriliğı kuramı, canlılığı tanrısal bir öge sayan ve doğaüstü evrende, ruhta arayan çoktanrıci inanca karşı yeni bir çözümdü. Buna göre, maddenin dışında ona egemen olan bir varlığın bulunması söz konusu değildi. Anaksimenes'in ileri sürdüğü "hava", özü gereğı yalnız devindirici, dirilik verici bir öge değil, varedici gücü bulunan somut nesnedir. Sonraki çağlarda, daha geniş yorumlarla, hava kavramının alanı genişletildi, "yel", "soluk" gibi anlamlarla içeriğı çoğaltıldı. Sokrates*, Platon*, Aristoteles* gibi bilgelerin düşünce evreninde havanın yerini, özdeğın dışında, bambaşka nitelikler taşıdığı ileri sürülen ve gene Anaksimenes'ten kaynaklanan ruh kavramı aldı. Pneuma, psykhe, daha sonra özellikle Latin felsefesinde anima, spiritus maddeye dirilik kazandıran bağımsız bir töz olarak yorumlandı. Maddeyi, kendi bütünlüğü içinde ve dıştan gelen bir etki olmaksızın, diri sayan doğacı felsefenin karşısına çıkan yeni anlayışa göre, varlık canlı-cansız olmak üzere ikiye ayrıldı. Özellikle Aristoteles bununla da yetinmeyerek hayvana canlılık veren tözle insana dirilik kazandıran tözü ayrı ayrı nitelikler taşıyan birer varlık olarak gördü. Hayvana dirilik veren tözün özünü bilinçsiz devinme,*

Theophrastos'un, Anaksimenes'le ilgili yazısında anlattığına göre, varlık türlerinin ilkesi olan aer Anaksimandros'un *aperionu* gibi sonsuzdur, ancak belirsiz değil belirlidir. Tanrılarla tanrısal nesnelerin hepsi de bu ilkedен oluşmuştur. Öteki nesneler ise,

insana canlılık sağlayan tözün özünü de bilinçli düşünme oluşturunuyordu. Sokratesci felsefe okullarına bağı bilgelerin büyük bir bölümü ise ruhu tanrısal bir varlık olarak nitelemişti. Bu ruh yeni bir varlık kavramı değil, havanın başka bir yorumudur.

Anaksimenes'in varlık türlerinin tek ilkesi ve canlı diye nitelediğı hava Orta Çağ'da yeni bir yoruma uğratıldı. Gerçekte Platon'la Aristoteles'in ruh görüşünden kaynaklanan bu yorum hava kavramını ruhtan ayrı bir töz olarak niteledi. Hava evreni dolduran, dirilerin soluk alıp vermelerini sağlayan, uzayın enginliğini kaplayan bir nesnedir; ruh ise tanrısal bir varlıktır ve ölümsüzdür. Gövdeye devinme yeteneğı veren, maddeye dirilik kazandırarak insanı, hayvanı oluşturan ruhtur. Ruh gövdeye girince dirilik başlar, gövdeden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir. Gerek Hristiyan, gerek İslam Orta Çağı ruh konusunda doğacı felsefenin görüşüne katılmamış, buna karşı, Aristoteles'in bu konuyla ilgili düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek benimsemiştir. Kavramların kökenlerine dayanılarak açıklama yapılırsa, sonraları ruh anlamını içeren ve havadan (aer) apayrı bir nitelik taşıdığı ileri sürülen bütün sözcüklerin, başlangıçta, somut bir doğa varlığını yansıttıkları, soyutlaşmanın Sokrates-Platon-Aristoteles üçlüsünden kaynaklandığı, tektanrıci dinlerin egemen olduğu Orta Çağ'da doruğa ulaştığı görülür.

Hava kavramının, ruhla bağlantılı olarak, yeni bir yorumu da tasavvufta görülmektedir. Yeni-Platonculuk'tan esinlenen tasavvuf akımı havayı varlık türlerini oluşturan dört ilkedен (toprak, su, ateş, hava) biri olarak görmüştür. Thales'in kurucu öge olarak öne sürdüğü suya karşı Anaksimenes havayı, Herakleitos ateşi, Empedokles ise, toprağı ortaya atmıştır. Hava kurucu öğelerden biri olması nedeniyle ruhtan ayırdır; onda dirilik, kendiliğinden devinme, devindirme gücü yoktur. Bütün egemenlik, tanrısal bir özle donatılmış olan, ruhtadır. Ruh, özü gövdeden ayrıldıktan sonra da varlığını sürdürecektir.

Konuya felsefe tarihindeki gelişim çizgisi izlenerek bakıldığında, hava (aer) kavramının sürekli olarak yeni yorumlarla anlam değiştirdiğı, çağların anlayışlarına göre değişik içerikler kazandığı görülür. Bu gelişim ise aer, pneuma, psykhe, spiritus, anima ve "tin", "ruh", "yel", "hava", "can" doğrultusundadır.

havanın sürekli değişip dönüşmesi sonucu ortaya çıkan ikinci aşamadaki varlıklardan türemiştir. Yapısı gereği çok ince olan havayı gözle görme olanağı yoktur. Ancak ondan oluşan soğuk, sıcak, yaş, kuru, yumuşak, katı gibi nitelikler nedeniyle onu görebilir ve kavrayabiliriz.

Varlık türleri

Anaksimenes'in, bütün varlık türlerinin ortaya çıkışında tek ilke olarak havayı almasının yanı sıra düşünce tarihi bakımından önem taşıyan bir başka buluşu da "oluş"la devinimi bağlantılı kılmasıdır. Varlık türlerinin ilkesi sayılan havanın değişerek, dönüşerek "oluş"u gerçekleştirmesi devinimle olanaklıdır.

Yeryüzü, havanın hızla yoğunlaşması sonucu oluşan varlıkların ilkidir. Evren bütünü içinde çok geniş bir yer kaplayan yeryüzü havanın üstünde durmaktadır. Gene havadan oluşan, ancak ateş niteliği taşıyan güneş, ay ve yıldızlar da çok geniş olmaları nedeniyle havanın üstünde durur. Bu gök varlıklarının oluşmasında başlıca etken ve kaynak havanın gevşemesi nedeniyle yeryüzünden yükselen ıslaklıktır. ıslaklık belli oranlara göre değişip dönüşerek yeni varlıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yıldızların bulunduğu evren kesiminde topraksı tözlerden oluşmuş nesneler vardır.

Gece ve gündüzün oluşması, güneşin yeryüzünün altından geçmesiyle değil, gözle görülemeyecek nicelikte bizden uzaklaşmasıyla bağlantılıdır. Güneşten gelen ısı, güneşin yeryüzüne yaklaşmasıyla artar, ondan uzaklaşmasıyla azalır. Yıldızlar yeryüzünden çok uzakta bulunduklarından ısı gönderemez; onların sıcaklıkları duyulamaz. Yıldızlar, çok parlak bir nitelik taşıyan gökyüzüne çivilerle çakılmış gibi görünür. Bu durum onların yeryüzünün altından geçmeksizin çevresinde dönmelerine engel değildir.

Yağmur yağarken doluya dönüşmesinin nedeni, suyun düşerken donmasıdır. Suyun içinde sıkışık kalan hava karı oluşturur. Hızla yoğunlaşan ısı ışınlar hava üzerine düşünce gökkuşağı ortaya çıkar. Gökkuşağının ön bölümlerinin kızıllaşması da güneş ışınlarının etkisiyle tutuşmaları sonucudur. Onun biraz donuk görünen bölümleri aşırı ıslaklık yüzündendir. Geceleyin görünen ay, ara sıra, bir gökkuşağı oluşturur; ancak bu her zaman değil, genellikle dolunay biçimindeyken olur. Ayın ışığı güneşinkinden az olduğu için aydınlığı da ona göredir.

Depremlerin nedenleri de "kuruluk ve yaşlık arasında ortaya çıkan dengesizliktir. Aşırı kurulukla büyük yağmurların yol açtığı aşırı yaşlık arasında ortaya çıkan denge bozukluğu depremi doğurur.

Ay ve güneş tutulmaları, bu gökvarlıkları arasında dolaşan topraksı nesneler yüzündendir. Bu nesnelerin oluşturduğu kalın varlık katı güneşle yeryüzü arasında girerse güneş, ayla yeryüzü arasına kayarsa ay tutulur.

Değişim kuramı

Anaksimenes'in doğa olaylarını, gene doğal nedenlerle açıklaması, bu konuda birtakım gözlemlere dayanarak duyu verilerinden yararlanılması felsefe tarihinde ileri bir adım sayılır. Havayı tek kurucu ilke olarak benimsemesine karşılık varlık türlerinin ortaya çıkışında, sürekli değişime geniş yer vermesi onun yeni bir kuram koyucu olarak tanınmasına yol açmıştır. Özellikle "oluş" sorununu "değişim"le bağlantılı kılması kendinden sonra gelen bilgiler üzerinde etkili

olmuştur. Anaksimenes, Anaksimandros'taki *apeiron*-a karşı çıkmış bu "belirsiz" varlık ilkesini yetersiz bulmuş, Thales'le başlayan doğacı anlayışı yeniden canlandırmıştır. Bu doğacı anlayış, yalnız varlık türlerinin "oluş"u sorununa değil onlarla bağlantılı görülen doğa olaylarının kaynağını bulma kuramına da yeni bir çözüm getirmiştir.

Anaksimenes'in bir varlık ilkesi olarak önerdiği "hava" kavramı, sonraki çağlarda, çok değişik görüşler ileri süren düşünce akımlarının doğmasına yol açmıştır. Bunların ele aldığı sorunlar arasında en yaygını "ruh" kavramıdır. Tektanrıcılığın ortaya çıkışıyla başlayan Orta Çağ ruhu, odak sorun durumuna getirmişti. Somut varlıkları oluşturan toprak, hava, su, ateş gibi dört ilke dışında kalan ruh evrende diriliğin, istencin, düşünmenin, usa bağlı bütün yetilerin kaynağı sayılmıştı. Hristiyan tanrıbilimi, Platon-Aristoteles felsefelerinden kaynaklanan ruh kavramına *İncil*'in içeriğine dayanarak yeni bir yorum getirmeye çalışırken, dolaylı olarak, Anaksimenes'ten etkilenmişti. Özellikle Augustinus'un üzerinde durduğu ruh, tanrısal bir nitelik taşımakla birlikte, dirilik veren, düşünme eylemini gerçekleştiren, özdekle bağlantılı olmayan ancak onu yöneten bir varlıktı. Ruh kavramı, sonradan Anselmus, Abaelardus, Albertus Magnus, Bonaventura, Aquino'lu Thomas gibi tanrıbilimcilerin elinde, gene Platon-Aristoteles felsefelerinden beslenen, yeni bir yorum kazandı. Bu yeni yorumda ruhun, Anaksimenes'in görüşündeki devindirici, yönlendirici içerik taşıyan *aer* ve *pneuma* kavramlarına aykırı bir niteliği yoktu.

İslam Orta Çağ'ında, ruh ve hava kavramları bir yandan Platon ve Aristoteles felsefelerinin yorumlarına dayanan İslam felsefesinin, bir yandan da Yeni-Platonculuk'tan beslenen tasavvuf akımının odak sorunları durumuna getirilmişti. Tasavvuf, Tanrı ile evreni birleştirerek, "varlık birliği" sorununu biçimlendirirken su, hava, ateş, toprak gibi dört öğeyi varlık türlerinin kurucu ilkeleri diye anlamış, "dirilik" olayını ruhun bir eylemi diye görmüştü. Tasavvufun anladığı ruh ile hava, dirilikle ilgili sorunların açıklanmasında, eş anlamlıdır. Ruh, bir soluk (hava) niteliğine bürünerek gövdeye girince dirilik, gövdeden ayrılınca ölüm olayı gerçekleşir. Nitekim ruh sözcüğü ile hava (yel) eşkökenlidir. Bu eşkökenlilik, Anaksimenes'in dilinde *aer* ile *pneuma* arasındaki eşanlamlılıkla özdeşdir. Bu kavram ve yorum benzerlikleri, Anaksimenes'in, çağlar boyunca süren ve değişik görüşlerin doğmasına olanak sağlayan etkisini göstermektedir.

• KAYNAKLAR : H. Diels ve W. Kranz (der.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I (5. bas), 1954; W.K.G. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, I, 1962; G.S. Kirk ve J.E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, 1957.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, CİCERO, EMPEDOKLES, HERAKLEİTOS, PLATON, PLOTİNOS.

ANCILLON, Jean-Pierre (1767 - 1837)

Fransız asıllı Alman düşünür. Tanrı-bilim sorunlarını tinselcilikle uzlaştı-rarak çözümlemeye çalışmıştır.

Jean-Pierre Frédéric Ancillon Berlin'de doğdu, aynı kentte öldü. Nantes Fermanı'ndan sonra Prusya'ya yerleşen Protestan bir ailedendir. Babası, birçok yüksek görevde bulunmuş çağında ün kazanmış bir tanrıbilimciydi. İlköğrenimini babasından görmüş, sonra Cenevre ve Paris'te okumuştur. Berlin Bilimler Akademisi üyesi, sonra Prusya dışişleri bakanı olmuş, bir süre Prusya Askeri Akademisi'nde görev almıştır. Tarih, kamu yönetimi konularında araştırmalar yapmış, sonra bütün çalışmalarını tanrıbilim ve felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Ancillon'un, tanrıbilimden felsefeye geçişi, özellikle, ruh kavramıyla ilgilendiği döneme rastladı. Daha sonra, ahlak ve mantık sorunlarını içeren çalışmalara koyuldu. Ele aldığı sorunlarla ilgili, değişik çözümler arasında uzlaştırmacı bir yöntem aradı. 17. yy akılcılığından kaynaklanan seçmeciliğin içerdiği ilkelere dayanarak, tanrıbilimle felsefe arasında bir konu özdeşliğinin bulunduğu görüşünü savundu.

Mantık konusunda Aristoteles'e bağlanan Ancillon, onun öne sürdüğü ilkeleri yorumlamakla yetindi.

Ahlak sorunlarının yorumlanmasında Pythagoras ile Aristoteles'in görüşlerine dayalı, birleştirici bir yöntem uyguladı. Bir yandan Aristoteles'in ölçülülük, "orta yol" kuramını, bir yandan da Pythagoras'ın kavramlar, geometri biçimleri ve sayılarla dile getirilen görüşünü benimsedi. Ancak, kendi düşüncelerinin açıklanmasında, matematik ve geometriye dayanan bir yöntem uygulamadı. Bu arada, kendi çağdaşları Kant, Fichte, Schelling gibi Alman bilgeleriyle ilgilendi. Onların ahlak, estetik, bilgi sorunlarını içeren yazılarını inceledi.

Ancillon'un politika konusunda ileri sürdüğü düşünceler, her türlü aşırılıktan kaçmayı savunan, orta yolu tutan görüşü benimsemeyi öğütler. Felsefe ve ahlak sorunlarıyla politika arasında ölçülülüğe dayalı bir bağlantının bulunduğunu ileri sürdüğü yazılarında, yol gösterici, eğitici bir düşünceyi dile getirir.

Ancillon'a göre, bilginin temeli duyu verileri değil, inandır. Kesin olan, tartışma götürmeyen inan, bilginin genel geçerliğini sağlayabilecek en güvenilir ölçüdür. İnanın öngördüğü ilkelerle bağdaşmayan bir bilginin gerçekliği söz konusu değildir. Felsefe, duyguya önem vermezse, bilginin etkili bir kaynağını kurutmuş olur.

Felsefenin görevi insan "ben"inin çözümü, onun bir bütünlük içinde kavranmasıdır. Bütün gerçeklerin kaynağı, insan "ben"inde oluşan düşüncelerdir. "Ben" in kavranması düşüncelerin kaynağını bilmeye yarar.

Ancillon, yaşadığı dönemde, kiliseyle sık sık anlaşmazlığa düşmüştür. Oysa ölümünden sonra kendisinden en çok etkilenen de, yine tanrıbilim sorunlarına yeni çözümler arayan kilise olmuştur.

- **YAPITLAR :** *Metaphysique de Littérature et de Philosophie*, 1817, ("Felsefe ve Yazın Metafiziği"); *Nouveaux essais de politique et de la philosophie*, 1824, ("Felsefe ve Politika Üstüne Yeni Denemeler"); *Histoire de la politique*, 1831 ("Politika Tarihi"), *Philosophie et poésie*, 1831, ("Şiir ve Felsefe").

AND, Metin (1927)

Türk tiyatro araştırmacısı, eleştir-men. Özellikle geleneksel Türk tiyatrosunu incelemiştir.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini yaptığı Galatasaray Lisesi'ni 1946'da bitirdi. 1950'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra İngiltere'ye gidip iki yıl Londra Üniversitesi'nde okudu. 1956'da Rockefeller Vakfı bursuyla ABD ve Avrupa'da tiyatro ve bale konusunda incelemeler yaptı. 1967'ye değin serbest çalıştı; Amerika, Avrupa, Asya ülkelerinde çok sayıda uluslararası toplantıda Türkiye'yi temsil etti, konferanslar verdi. Ankara Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girdikten sonra "Meşrutiyet Çağı Siyasal, Hukuki ve Toplumsal Düzeninin Türk Tiyatrosuna Etkisi" adlı teziyle edebiyat doktoru oldu. Türk Etnografya ve Folklor Derneği başkanlığı yaptı. *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı çalışmasıyla 1970 Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü kazandı. 1983'te Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü'nde ve Basın Yayın Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktaydı.

Metin And, yazarlığa 1956 yılında *Forum* dergisinde başladı. Daha sonra devraldığı bu dergiyi bir süre yönetti. *Değişim, Dost, Oyun, Türk Dili* gibi dergilerde çok sayıda makale, inceleme, oyun eleştirisi yazdı. *Ulus, Vatan, Milliyet* gazetelerinde tiyatro ve bale eleştirmenliği yaptı. Dış ülkelerde çıkan çeşitli yayınlarda Türk tiyatrosunu tanıtan yazılar yazdı. Tiyatro tarihini, özellikle de geleneksel Türk tiyatrosunun tarihini ve gelişmelerini inceleyen kapsamlı araştırmalara yöneldi. Ortaoyunu, Karagöz ve Türk Seyirlik Oyunları'nı konu alan kitapları önemli bir boşluğu doldurdu. Türk tiyatrosunu başlangıcından günümüze değin izleyen dört ciltlik çalışmasıyla ulusal tiyatronun gelişimini çok sayıda belgeyle ve olgusal bilgiler vererek sergiledi. Ortaoyunu'nun klasik metinlerini derleyip yayımlayarak bu konuda pratik çalışmalara gireceklere zengin malzeme sağladı. Yurt dışında yayımlanan kimi ansiklopedilerin "Türkiye", "Türk Tiyatrosu", "Türk Edebiyatı" gibi maddelerini yazdı. Geleneksel Türk tiyatrosunun önemini yansıtmaya, Türkiye'ye özgü bir tiyatro eyleminin içindeki işlevini vurgulamaya çalıştı.

- **YAPITLAR:** *Gönlü Yüce Türk*, 1958; *Kırk Gün Kırk Gece*, 1959; *Dances of Anatolian Turkey*, 1959; *Bizans Tiyatrosu* 1962; *Kavuklu Hamdi'den Üç Ortaoyunu*, 1962; *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* 1962; *Ataç Tiyatrosu*, 1963; *A History of Theater and Popular Entertainment in Turkey*, 1964; *Türk Köylü Dansları*, 1964; *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, 1969; *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*,

1970; *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu*, 1971; *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, 1972; *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, 1973; *Tiyatro Kılavuzu*, 1973; *Oyun ve Bugü*, 1974; *Osmanlı Tiyatrosu*, 1976; *Türkiye’de ve Dünyada Gölge Oyunu* 1977; *İnsanüstülük Taslayanların İçyüzü*, 1981.



ANDAY, Melih Cevdet (1915)

**Türk şair, romancı ve deneme yazarı.
Çağdaş Türk şiirinin önde gelen temsilcilerindendir.**

İstanbul’da doğdu. Babası avukattı. 1931’de Kadıköy Ortaokulu’nu, 1936’da Ankara Gazi Lisesi’ni bitirdi. Önce Ankara Hukuk Fakültesi’ne, sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’ne girdiyse de, devam etmedi. 1938 yılında sosyoloji öğrenimi için Belçika’ya gitti. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra, II. Dünya Savaşı nedeniyle yurda döndü. 1942’den başlayarak Ankara’da Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü’nde danışmanlık, Ankara Kitaplığı’nda memurluk ve gazetecilik yaptı. 1951’de İstanbul’da *Akşam* gazetesinde çalışmaya başladı. *Tercüman*, *Büyük Gazete*, *Tanin* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde fıkra yazarlığı, sanat sayfası yöneticiliği yaptı, denemeler yazdı. 1954’ten başlayarak İstanbul Belediye Konservatuvarı Tiyatro bölümünde fonetik-diksiyon öğretmenliği yaptı, buradan 1977 yılında emekli oldu. 1964 - 1969 yılları arasında TRT Yönetim Kurulu’nda çalıştı. 1979’da UNESCO Genel Merkezi kültür müşaviri olarak Paris’e gitti. hükümet değişince geri çağırıldı. 1983 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde haftalık denemelerini sürdürmekteydi.

Melih Cevdet Anday önce *Mikado’nun Çöpleri* adlı oyunuyla 1967 - 1968 İlhan İskender Armağanı’nı aldı. Arkasından, *Gizli Emir* adlı romanıyla TRT 1970 Sanat Ödülleri Roman Armağanı’nı kazandı. Bunu Tarjel Vesaas’dan çevirdiği *Buz Sarayı* romanıyla TDK 1973 Çeviri Ödülü izledi. *Teknenin Ölümü* adlı şiir kitabıyla 1976 Yeditepe Şiir Armağanı’nı,

Sözcükler adlı kitabıyla da 1978 Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü’nü, *Ölümsüzlük Ardında Gulgamış*’la da 1981 İş Bankası Ödülü’nü aldı.

Melih Cevdet Anday şiire lise sıralarında başladı. Gazi Lisesi’nden arkadaşları Orhan Veli ve Oktay Rifat’la birlikte ilk şiir denemelerini bu yıllarda yaptı. Daha sonraları “Garip” hareketi çevresinde oluşacak beraberliklerinin temeli böylece atılmış oldu. Daha lise öğrencisiyken *Sesimiz* adlı duvar gazetesinde edebiyata ilgileri iyice belirmişti. Anday’ın ilk şiiri 1936 yılında *Varlık*’ta yayımlanan “Ukte” oldu. Aynı dergide bir iki yıl yer alan ve dönemin egemen şiir tutumuna öykünen şiirlerinden sonra, 1938’den başlayarak ölçü ve uyak kurallarına boyun eğmeyen şiirlerini yayımlamaya başladı. *Varlık* dergisinde birlikte yaptıkları bir çıkışla, Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Türk şiirine yeni bir anlayış getirdiler. Kentte yaşayan küçük insanların sorunlarını: lirizme, ahenge, sese sırt çeviren bir sadelik içinde ele alıyor, şiire girmez denilen konulara, sözcüklere özellikle ağırlık veriyorlardı. Yaptıkları denemeler edebiyat çevrelerinde büyük ilgiyle karşılandı, tartışmalara yol açtı. 1941’de çıkardıkları *Garip* adlı kitapta Orhan Veli’nin imzasıyla bu yeni anlayışın temel ilkeleri şöyle açıklandı: “Şiir, bütün özelliği edasında olan bir söz sanatıdır.” Bu yazıda, ölçü ve uyak sınırlamalarını kırmak, şairanelikten kurtulmak, halkın beğenisini arayıp bulmak, klasik biçimlere başvurmamak, dize düşkünlüğünden kurtulup şiirde bütünlüğe yönelmek gibi ilkeler öneriliyordu. *Garip* hem büyük bir ilgi ve sevgi yarattı, hem de yergiye, hatta alaylara konu oldu. Ancak Türk şiirinin genel çizgisi içinde, geleceğe uzanacak bir atılım yapılmış, şiiri kuşatan kimi kısıtlamalar sökülüp atılmıştı. Melih Cevdet Anday’ın bu dönemde, *Garipçiler*’in hep birlikte karşı çıktıkları şairaneliğe yatkın yönlerini bütünüyle örtemediği gözlenir. *Garip*’ten beş yıl sonra çıkardığı *Rahatı Kaçan Ağaç*’ta toplumda gördüğü yoksulluk, haksızlık gibi olgulara ince bir yergiyle karşı çıkarken, bir yandan da uyak kullanarak geleneksel Türk şiiriyle uzak bağlar kurmaktan çekinmez.

Anday, 1947 - 1949 döneminde yayımladıkları *Yaprak* dergisindeki şiirlerinden oluşan *Telgrafhane* adlı kitabında toplumsal sorunlara bağlı konuları işlemeye daha da ağırlık verir. Bu şiirlerde dil alabildiğine yalınlaşmış, büyük kent insanının günlük konuşmalarındaki kimi deyimlerden bol bol yararlanılmıştır. Ölçü, uyak, “Garip” şiirinde dışlanan söz sanatları da yeniden şiir kurmakta yararlanılan öğeler arasına girmiştir. Bu dönemin en başarılı şiirlerinden biri olan “Tohum”da ölçü ile uyağa büyük önem verilir. Ayrıca, bütün şiir yarı gizli bir simgeyi yüklenir.

1956 yılında yayımlanan *Yanyana*’daki şiirlerin bu doğrultuda ilerlediği görülür. Şiire geleneksel biçimler ağırlıkla girmiş, şiir dokusuna uyaklar ege-men olmuştur. Alay, ince yergi, lirizm, coşku yan yanadır. Kullanılan sözcüklerde de bir değişme göze çarpar. Önceki dönemin ağaç, deniz, bitki vb somutluklarının yanı sıra, çağ, dünya, yeryüzü, doğa gibi soyut kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Şair artık belirli düşünceler üzerine araştırma yaparken, biçimin kursuzluğuna iyiden iyiye özen göstermektedir. Şiiregiden bu değişim üzerine düşünürken, “Garip”

anlayışının 1950 - 1955 döneminde, özellikle şiire yeni başlayanlar arasında olağanüstü yaygın bir etkisi olduğunu, bir zamanların yeniliğinin artık iyice eskitildiğini de gözönünde tutmak gerekir. Gerçekten de dönemin dergi sayfaları bu şiirin kötü kopyalarıyla dolmuş, şiir giderek yalnızca küçük olayların basit bir dille aktarıldığı, bütün gücü az sayıdaki dizelerin içine sıkıştırılmış küçük bir buluşta olan bir tür haline gelmişti. Bütünyle birbirine benzeyen bu şiirlerin altında imza olmasa, kimin yazdığını çıkarmak neredeyse olanaksızdı.

Melih Cevdet Anday, son kitabının üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra, 1963'de *Kolları Bağlı Odysseus*'u yayımladığında edebiyat çevrelerinde belirgin bir şaşkınlık görüldü. Daha öncenin açık, anlamını kolay ileten, tadına kolay varılan şiirinin yerini, konusunu mitolojiden alan, kapalı, tadına güç varılan bir şiir almıştı. İnsanoğlunun doğa karşısında gelişimini, "Neredeyiz? Nereden geliyoruz? Bütün müyyüz, parça mıyız?" gibi zamana bağlı olmayan sorularla irdeleyen "zamansız" bir şiir.

Kolları Bağlı Odysseus ve ardından gelen *Göçebe*

Çiftlikteki Gece

Ot almaya gittikti Kalver çiftliğine,
On araba, ne güzeldi kıyının elma rengi,
İkindiye doğru kızardıkça kızarmış.
Yoksul köylerin sessizliği de katıldı
Akşamın dar yolunda bize.
Susup kalmıştık tüylü harupların
Ve kederin çiti boyunca garip.
Derken türkü çağırmaya başladı asker.
Uyanan güzel bir deniz rüzgârı gibi,
Yarım bir sevinç gibi gökyüzünden inen.
Şaşkın bir kuş gibi ardımız sıra koşar.
Gecenin sarnıcına düştü boş bir yıldız,
Çam kozalağı gibi gümbürtüyle,
Atlarımızın kusursuz sessizliğinde,
Yaşlı zeytinlerin altından girdik
Ölmüş ot kokulu çiftliğe, sıcak;
Sonra gözdük hayvanları, bıraktık
Uçsuz bucaksız otağa karanlıkta.
Arabada, samanların üstünde yattım.
Ya atlar çekip giderse, unutmam,
Uykumda onlarla otladım.
Gözüm ve dudağım şişmişti sabahleyin,
Ağulu otlak sineği ısırmış.
Ağzımda cıtır cıtır saman.
Baktım, kırk adım ötemizde atlar,
Ala ala kırk adım yol almışlar,
Uzun gecenin uykusuz otunda.

(Olümsüzlük Ardında Gılgamış, 1981)

Telgrafhane

Uyuyamıyacaksın
Memleketinin hali
Seni seslerle uyandıracak
Oturup yazacaksın
Çünkü sen artık o sen değilsin
Sen şimdi ıssız bir telgrafhane gibisin
Durmadan sesler alacak,
Sesler vereceksin
Uyuyamıyacaksın
Düzelmeden memleketin hali
Düzelmeden dünyanın hali

Gözüne uyku giremez ki...
Uyuyamıyacaksın
Bir sis çanı gibi gecenin içinde
Ta gün ışıyınca kadar
Vakur metin sade
Çalacaksın.

(Telgrafhane, 1952)

Tohum

Dört nala haberci ilkyazdan
Aşağıdan inceden beyazdan
Dumanı tüten sıcak tohum
Dolan kara toprağı dolan
Ulaş yeryüzüne ak tohum

Hey gücüne kurban olduğum
Dağ taş dinlemezdim hey aman
Göster o gül yüzünü göster
Önce yeşil yeşil bak tohum
Sonra sarı sarı gülüver

Donansın donansın daneler
Kız oğlan, alaca kına
Tarlalar sebil tek bedava
Ver güzelim ver yiğidim ver
Pir aşkına fakir aşkına

Anladım farkı neden sonra
Tohumdan başka şeymiş bitki
Bu küçük deli fişekteki
Ne ki? Ağaç mı allı pullu
Yoksa ayrılık mı, başak mı ki?

Kim bilecek... Kapalı kutu
Ama bulut, yağmur bulutu
Gelir kararır neredeyse
Tohum altta nefes nefese
Kulağı gök gürültüsünde.

(Telgrafhane, 1952)

Denizin Üstünde ile *Teknenin Ölümü* bir arada düşünüldüğünde, Anday'ın toplumsal sorunları aktarma ve uyarıma gibi daha önce şiirinde yer alan kimi görevleri düzyazıya aktarır, salt düşünsel bir şiire ulaşmak istediği görülür. Gerçekten de, 1960 sonrasında hem Türkiye genelinde, hem Türk şiir ortamında çok şey değişmiş, daha önceleri şiirin sözcülük etmeye çabaladığı kimi konular başka uzmanlık dalları tarafından gündeme getirilip tartışılmaya başlanmıştır. Anday'ın kendisi de deneme ve makaleleriyle bu tartışmalara katılabilmekte, görüşlerini bildirebilmektedir. Öte yandan şiirinin bünyesine uymayan konuları, insanlararası durumları 1965'ten sonra yayımlamaya başladığı romanlarında ele alabilmekte, oyunlarında çağdaş insanın yerleşik değerlerle ve düzenle çatışmasını irdeleyebilmektedir. Böylelikle şiir artık kimi görüşleri aktarmak ve yaymak yerine; yaşam, doğa, dünya, tarihsellik gibi felsefenin yüzyıllar boyu uğraştığı konularda yoğunlaşmak olanağını yakalamıştır. Felsefeye bile öncülük edebilecek, biçim yönünden kusursuz, anlam yönünden okudukça derinleşen bir şiire ulaşılmıştır.

Anday'ın şiirliği, tüm şiirlerinin derlendiği *Sözcükler*'de de görülebileceği gibi durmadan gelişmiş sürekli bir gelişme göstermiştir. Yaptıkları Rusça, Fransızca, İngilizce, Bulgarca, Yunanca'ya, Sırp ve Polonya dillerine çevrilmiş; UNESCO'nun *Courrier* dergisi 1971 yılında onu Cervantes, Dante, Tolstoy, Unamuno, Seferis ve Kawabata düzeyinde bir edebiyat adamı olarak gördüğünü açıklamıştır.

- **YAPITLAR:** *Şiir: Garip*, (O.Veli ve O. Rifat'la birlikte), 1941; *Rabatı Kaçan Ağaç*, 1946; *Telgrafhane*, 1952; *Yanyana*, 1956; *Kolları Bağlı Odysseus*, 1963; *Göçebe Denizin Üstünde*, 1970; *Teknenin Ölümü*, 1975; *Sözcükler*, 1978; *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış*, 1981. **Roman:** *Aylaklar*, 1965; *Gizli Emir*, 1970; *İsa'nın Güncesi*, 1974; *Raziye*, 1975. **Oyun:** *İçerdekiler*, 1965; *Mikado'nun Çöpleri*, 1967; *Dört Oyun*, 1972. **Deneme, gezi:** *Doğu-Batı*, 1961; *Konuşarak*, 1964; *Gelişen Komedya*, 1965; *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan*, 1965; *Yeni Tanrılar*, 1974; *Sosyalist Bir Dünya*, 1975; *Dilimiz Üstüne Konuşmalar*, 1975; *Maddecilik ve Ülkücülük*, 1977; *Yasak*, 1978; *Paris Yazıları*, 1982.

- **BAKINIZ:** KANIK, OKTAY RİFAT.

ANDAY, Kadri Raşit (1875 - 1949)

Türk hekim. Çocuk hastalıkları alanında Türkiye'nin ilk uzmanlarından.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Askeri eczacı Mehmed Raşit Paşa'nın oğludur. Ortaöğrenimini Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde ve Çengelköy'deki askeri idadide tamamladıktan sonra Gülhane Askeri Tıbbiyesi'ne girdi. Üçüncü sınıftayken Fransa'ya giderek Paris Tıp Fakültesi'nde çocuk hastalıkları, fizyoloji, iç ve dış hastalıklar alanında ünlü hekimlerin derslerini izledi. 1901'de diplomasını alıp İstanbul'a dönünce, Mülkiye Tıbbiyesi'nde fizyoloji dersleri vermeye başladı ve aynı yıllarda bir çocuk

polikliniği kurdu. 1908'den sonra, Şişli Çocuk (Etfal) Hastanesi'nin İç Hastalıkları Kliniği'nde şef ve 1917'de kurulan Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları Bölümü'nde profesör oldu. 1933 Üniversite Reformu sırasında öğretim görevinden emekliye ayrılan Anday, 1945'e değin Beyoğlu Belediye Hastanesi'nin Çocuk Hastalıkları Bölümü'nde çalıştı.

1917'ye değin Türkiye'de çocuk hastalıkları ayrı bir uzmanlık dalı olarak ele alınmamıştı. Çocuk hastalıklarıyla genellikle iç hastalıkları hekimleri, süt çocuklarıyla ise kadın-doğum hekimleri ilgileniyordu. Kadri Raşit, Dr. Besim Ömer (Akalin) ile birlikte bu alanın Türkiye'de öncülüğünü yaptı. Araştırmaları yurt dışında çeşitli tıp dergilerinde yayımlanmıştır.

- **KAYNAKLAR:** İ.H. Alantar, "Prof. Kadri Raşit Anday", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, (12), 1949; M.O. Uzman, "Kadri Raşid Paşa", *İstanbul Seririyatı*, (31), 1949.

- **BAKINIZ:** AKALIN, İ.H. ALANTAR.

ANDERSEN, Hans Christian (1805 - 1875)

Danimarkalı yazar. Geleneksel perimasaına yeni bir içerik kazandırmış, her ülkeden değişik kuşakların severek okuduğu ürünler vermiştir.

Danimarka'da küçük bir kasaba olan Odense'de doğdu. Babası yoksul bir kunduracıydı. Büyükanne-sinin anlattığı Danimarka halk kültürünün ürünleri olan masalları, efsaneleri, korkutucu hikâyeleri dinleyerek büyüdü. Kendisine içinde yaşadığı kötü koşullardan kurtulmaya çabalamasını öğütleyen babası öldüğünde, on bir yaşındaydı. Yaşadığı kasabanın yoksul çocukları eğitmek için kurulmuş okulunu türlü acılar içinde bitirdi. 1819'da ün ve para kazanmak amacıyla Kopenhag'a gitti. Bale, müzik ve tiyatro oyunculugunda şansını denedi; ama yoksulluktan kurtulamadı. Ancak Kopenhag Operası yöneticilerinden Jonas Collin'in dostluğunu kazandıktan sonra belirli bir sanatçı çevresine girmeyi başaramadı.

Andersen, ilk kez 1827 yılında yayımlamaya başladığı şiirleri ve 1829'da sahnelenen bir oyunuyla adını duyurdu. Daha sonra Almanya, Fransa, İtalya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye'yi de kapsayan uzun gezilere çıktı. Bu dönemde her biri büyük ilgi çeken çeşitli aşk maceraları yaşadı. Üstü örtülü bir biçimde özyaşamını anlattığı romanlarını bu sıralar yayımladı. 1835 yılında dünya çapında ününü borçlu olduğu *Eventry*'nin (Andersen'den Masallar) ilk dizisini yayımladı. Bunu 1839 ve 1845'de yayımlanan diğer kitapları izledi. Andersen bu masalları 1872'ye değin her yıl düzenli olarak yazdı. 4 Ağustos 1875 günü Kopenhag'da öldüğünde yazdıkları on beş dile çevrilmişti.

Andersen tüm çabalarını iyi bir romancı, oyun yazarı olabilmek için harcamasına karşın, bugün yalnızca yazdığı çocuk masallarıyla anılmaktadır. Öteki türlerde yazdıkları ülkesindeki dar bir okur

çevresinin dışında pek bilinmez. Bir yazar olarak adını duyurmasına yol açan ilk kitaplarından *Fodrejs fra Holmens Kanal til Østpynten of Amager i aarene 1828 og. 1829* ("1828 ve 1829 yıllarında Holmen Kanalından Amager Adasının Doğu Ucuna Bir Yürüyüş") ve *O.T.* adlı romanları da Alman yazar E.T.A. Hoffman'ın etkisinde yazılmış fantastik öykülerdi. Bugün bu çalışmaları asıl yapıtları olan *Andersen'den Masallar*'a uzanan bilinçsiz bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmektedir. 1835 yılında yazdığı ilk masal dizisinde yer alan masallar halk söylencelerinden kaynaklanan, ancak bunlardaki geleneksel değer yargıları yerine gerçekçi ahlak dersleri çıkaran özgün bir türün belirtilerini taşıyordu. "Prenses ve Nohut"ta aristokrat züppeliğine yöneltilen eleştiriyi, "Bülbül" de belirli çevrelerin gerçek sanatla ucuz kopyaları arasındaki nitelik farkını önemsememesinin yazarda yarattığı tepkileri, "İmparator'un Yeni Giysileri"nde hemen her yönetimde görülebilecek ucuz demagojilerin alaya alınmasını görmemek olanaksızdır. Andersen'in kimi masalları iyilik ve güzelliğin ergeç kötülüğü yeneceğine ilişkin bir güven duygusu taşırsa da, birçoğu derin bir kötümserlik ve mutsuz sonlar içerir. "Teneke Asker" sevginin her zaman karşılık bulamayacağı hüzün dolu bir anlatımdır. "Küçük Kibritçi Kız"da yoksulluğun yarattığı acıklı son, kibritçi kızın ölümlerine gördüğü mutlu düşlerle daha da vurgulanır. Özel hayatının kişisel eksiklik duygularından kaynaklanan kimi karşılanamamış özlemlerini değişik biçimler içinde yansıttığı bazı masalları ise, ancak yetişkinlerin kavrayabileceği inceliklerle örülmüştür.

Yaşamda karşılaşılan gerçekleri herhangi bir yazarın imgeleminde yarattıklarından çok daha üstün tutan Andersen, bu anlayışıyla halk masallarına yeni bir tutum getirmiş, ayrıntıları kaçırmayan gözlem gücü ve günlük konuşma dilini masal diliyle çok iyi kaynaştırmasıyla yeni bir çıkış açmıştır. Genellikle "peri masalı" diye adlandırılan tür onunla yeni bir anlam kazanmış, çocukların oyalandığı içi boş anlatılar olmaktan kurtulmuştur. Andersen yazdığı masallarla hemen her ülkeden değişik kuşaklardaki çocukların düş gücünü yaratıcı bir biçimde geliştiren, ilk edebiyat deneyimlerini sağlayan değerli bir "masal babası"dır.

- **YAPITLAR:** *Fodrejs fra Holmens Kanal til Østpynten of Amager i aarene 1828 og. 1829*, 1829, ("1828 ve 1829 Yıllarında Holmen Kanalından Amager Adasının Doğu Ucuna Bir Yürüyüş"); *Eventry*, 1835-1872 (Andersen'den Masallar); *Improvisatoren*, 1835; *O.T.*, 1836.

ANDERSON, Carl David (1905)

ABD'li fizikçi. Pozitronu bularak karşı parçacıkların varlığını kanıtladı.

3 Eylül 1905'te New York'ta doğdu. İsveç kökenli bir ailenin çocuğuydu. Los Angeles Politeknik Lisesi'nden sonra 1924'te California Institute of Technology'ye girdi ve o günden başlayarak adı hep bu kurumla birlikte anıldı. 1927'de lisans derecesini



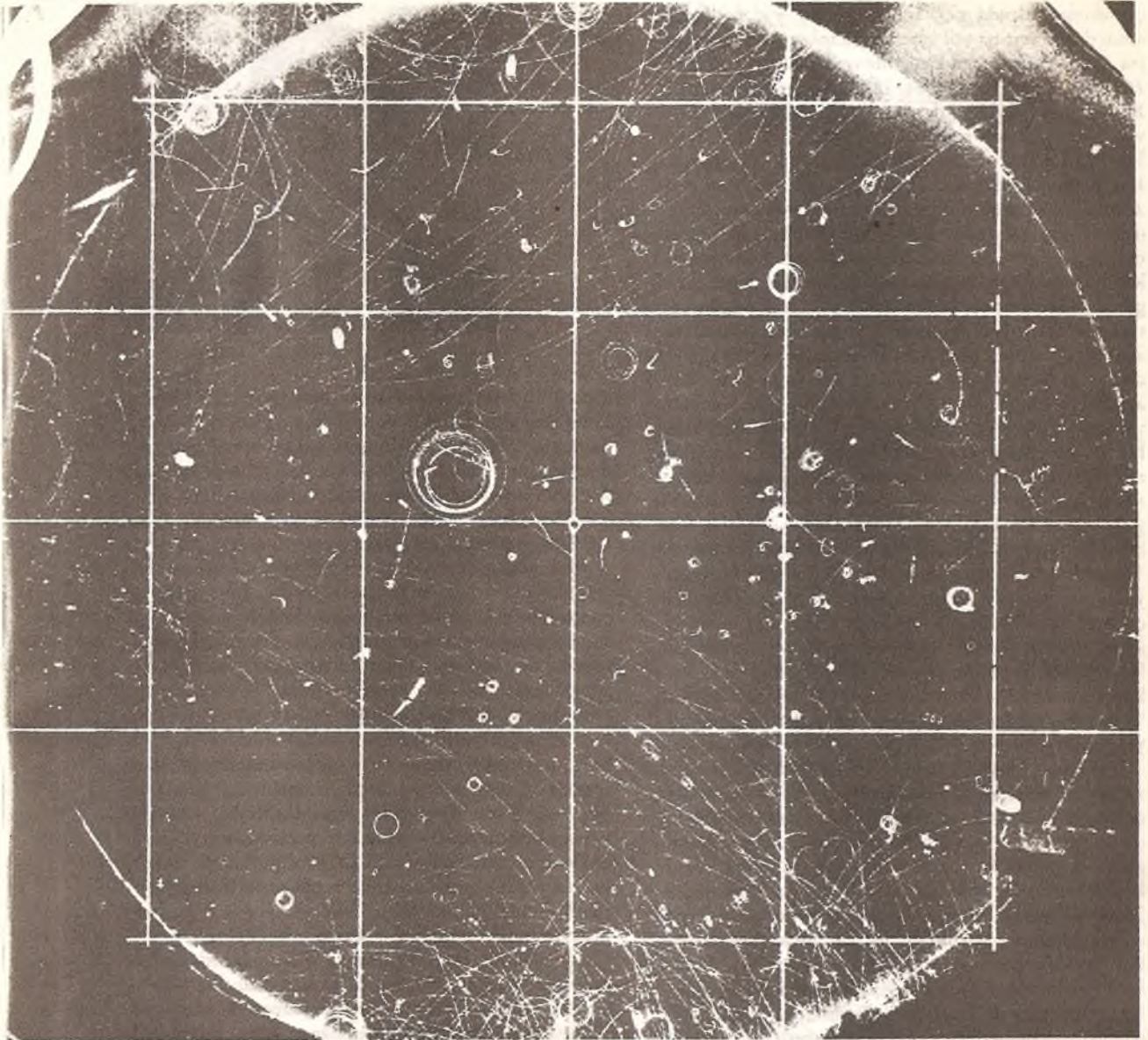
AND: Dışarıdan, yukarıya doğru

alan Anderson, lisansüstü çalışmalarını, 1923 Nobel Ödülü'nü almış olan R.A. Millikan'ın laboratuvarında yaptı. 1930 yılında doktora çalışmasını tamamladıktan sonra California Institute of Technology'deki deneysel fizik laboratuvarını yönetti. 1936'da V.F.Hess ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü aldı, 1939'da profesör oldu.

Maddeyi oluşturan temel parçacıklardan her biri için doğada bir karşı parçacık vardır. Bilinen karşı parçacıkların ilki olan pozitronu, Anderson doktora-sını aldıktan hemen sonra buldu. Pozitif elektron olarak da adlandırılabilen pozitronun bulunması, parçacık fiziğinde bir devrim sayılabilir; çünkü proton dışında bulunan ilk artı yüklü parçacık olan pozitron, gözlenen ilk karşı parçacıktır. Anderson bu buluşu, Millikan ile kozmik ışınların manyetik alan içindeki hareketlerini saptamak amacıyla yaptıkları bir deney sırasında gerçekleştirdi. İki fizikçi, kozmik ışınları oluşturan elektrik yüklü parçacıkların izlerini gözlemek için, Wilson'ın geliştirdiği bir sis odası kullanıyordu. Bu odadan geçen yüklü parçacık, yolunun üstündeki molekülleri iyonlaştırıyor ve böylelikle çevresindeki buharın suya dönüşmesini sağlıyordu. Çalışmalar sürerken Anderson, Wilson sis odasından geçirilen bazı kozmik ışınların, her bakımdan elektronlarınkine benzeyen, ancak manyetik alanlarda elektronların ters yönünde dönen izler bıraktığını gözlemledi. Bu ters dönüşlü izlerin birkaç açıklaması olabildi; izler ya düşük enerjili protonlardan ya da sis odasındaki saçılma sırasında ters yönde hareket eden elektronlardan kaynaklanıyordu. Eldeki verileri daha iyi açıkladığı için daha akılcı ve daha sağlam temelli gözüken varsayım ise, izlerin pozitif elektronlardan ileri geldiğiydi. Anderson, ancak ABD'li fizikçi Seth Henri Neddermeyer'in (1907) yardımıyla tüm diğer olasılıkları bir yana bırakıktan sonra, gözlemlediği parçacığın pozitron olduğunu kabul etti. 2 Ağustos 1932 tarihli ünlü fotoğrafı, sis odasına yerleştirilmiş bir kurşun levhadan geçen bir pozitronu, bütün kuşkuları giderecek biçimde gösteriyordu.

1933 yılının ilkbaharında P.M.S.Blackett ve C.P.S. Occhialini, İngiltere'deki Cavendish Laboratuvarı'nda birbirlerinden bağımsız olarak aynı olayı gösteren sis odası fotoğrafları elde ettiler. Bu fotoğraflar, bir atom çekirdeğinin elektromanyetik alanıyla etkileşmesi sonucu, ışıktan bir pozitron-elektron çifti, başka bir deyişle madde yaratılabildiğini gösteriyordu. Ayrıca, Anderson'ın o zamana kadar dikkatini

Pozitron



Kozmik ışınların sis odasındaki fotoğrafında çok sayıda elektron-pozitron çiftinin yörünge izleri görülmüyor. 1932'de Anderson ile Millikan, pozitronu böyle bir sis odası fotoğrafından gözlemlediler.

çekmeyen bir olguyu farketmişlerdi: Anderson'ın pozitronu, Dirac'ın 1928'de elektronun görelî kuantum-mekanik teorisiyle ortaya attığı parçacıktı. O zaman pozitron gözlenmemiş olduğu için, pek çok fizikçi Dirac'ın teorisini eksik bulmuştu. Anderson ve diğerlerinin daha sonraki çalışmaları, tüm kuşakları giderecek biçimde, pozitronların yaratılması ve yok edilmesi için gerekli deneysel koşulları ortaya koydu.

Pozitron, elektronun karşı parçacığıdır. Bu iki parçacığın elektrik yükleri dışında bütün özellikleri aynıdır. Elektrik yükleri ise mutlak değer olarak eşit, fakat ters işaretlidir. Bir başka deyişle pozitron elektronun yük eşleniğidir. Bir pozitron ile bir elektron çarpıştığında her ikisi de yok olur ve ortaya yalnızca ışık çıkar. Bundan dolayı pozitron tek başına kararlı bir parçacık olmasına karşın, eninde sonunda maddeyi oluşturan elektronlardan biriyle çarpışıp yok olacağından, yeryüzünde sürekli olarak üretilmektedir.

varlığını pek uzun süre koruyamaz. Aynı biçimde, herhangi bir parçacık ile onun karşı parçacığının çarpışması sonucu, her iki parçacık da yok olarak madde tümüyle ışımaya ya da kuantum teorisine göre foton diye adlandırılan parçacıklara dönüşür. Bazı özel durumlarda pozitron, hidrojen atomunda protonun oynadığı rolü kısa bir süre için oynayabilir ve elektronla sanki bir atom oluşturabilir. Pozitronyum diye adlandırılan bu "atom" uzun süre yaşayamaz ve her iki parçacığın da fotonlara dönüşüp yok olmasıyla son bulur.

1936'da, Gene Neddermeyer'in yardımıyla, Anderson ikinci önemli buluşunu gerçekleştirdi. Bir protonun kütlelerinin onda biri kadar, ya da 200 elektron kütleğinde, kısa ömürlü (2×10^{-10} saniye) bir yüklü parçacığın kozmik ışınlar arasında bulunduğunu gözlemleyen Anderson, bu orta hacimli parçacıkların pozitron adını verdi. Bu ad sonradan kısaltılarak

► Mezon

parçacıklara mezon denildi. Bulduğu bu parçacıkların, iki yıldan az bir süre önce H. Yukava'nın kuramsal olarak öne sürdüğü gibi, atom çekirdeğini bağlayan kuvvetli etkileşimleri ileten parçacık olduğunu düşünüyordu. Yukava fiziksel etkileşmenin, mikroskobik düzeyde etkileşen sistemlerin parçacık alışverişiyle oluştuğu görüşünü ortaya koymuştu. Yukava'nın bu görüşü, Newton'dan beri süregelen uzaktan etki eden kuvvet kavramını ortadan kaldırırken, yerine fizik felsefesi açısından çok daha doyurucu olan temel parçacık alışverişi düşüncesini yerleştiriyordu. Yukava bu düşüncüyü atomun çekirdeğini bağlayan güçleri açıklamak için geliştirmişti. Çekirdekte bulunan nötron ve protonlar, mezon diye adlandırıldığı parçacıkların alışverişiyle etkileşerek çekirdeğe kararlılık sağlayabiliyordu. Daha sonraları, Anderson'ın mezonunun "mü mezon" (*müon*), Yukava'nın mezonunun ise "pi mezon" (*pion*) olduğu anlaşılmış, 1961'de *müon*ün kütle dışındaki bütün özellikleriyle elektrona benzediği gözlemlenmiştir.

- **KAYNAKLAR:** N.R. Hanson, *Concept of the Positron*, 1963, ("Pozitron Kavramı").
- **BAKINIZ:** BLACKETT, DIRAC, V.F. HESS, MILLIKAN, C.H. WILSON, YUKAVA.

ANDERSON, James (1739-1808)

İngiliz iktisatçı. Tarımda yeni tekniklerin uygulanmasına öncülük etmiştir.

Edinburgh yakınlarındaki Hermiston'da doğdu. Genç yaşta ailesini yitirince çiftliklerinin yönetimini üstlendi. Tarım kimyası konusunda öğrenim görmüş olması, topraklarında yeni yöntemler uygulayarak başarılı sonuçlar almasını sağladı. 20 yaşındayken tekerleksiz, iki atlı bir saban icat etti. Bu saban günümüzde İskoç Sabanı olarak anılmaktadır. Daha sonra Aberdeenshire'a yerleşen Anderson, tarım alanındaki ileri teknolojilerin kullanılması konusunda yazdığı yazılarla ün kazandı. 1783'te Edinburgh'a yerleşti. Birçok kitap ve broşür yayımladı, gazete ve dergilere makaleler yazdı.

Anderson, yapıtlarında özellikle toprak mülkiyeti ve kiracılık ilişkilerini ele aldı. İngiltere tarımını yüksek gümrüklerle koruyan Tahlil Yasaları ile ilgili kitap ve makaleler yazdı. Anayurttan kolonilere göç, köleliğin sömürge ekonomilerine etkileri, bataklıkların kurutulması, mandıralar kurulması gibi konularla da ilgilendi. İskoç balıkçılarıyla ilgili bir de araştırması vardır. İktisadi görüşlerinde serbest ticaretten yana olmasına karşın, balıkçılık konusunda devlet korumacılığını savunmuştur.

1777'de yayımlanan *An Inquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the New Corn Bill Proposed for Scotland* ("Tahıl Yasalarının Doğası Üzerine Araştırma, İskoçya İçin Önerilen Yeni Tahıl Yasası Üzerine Bir Görüş") adlı kitabında Tahıl Yasaları'nın yapısını inceleyen Anderson, bu kitapta

ileri sürdüğü görüşlerle, Malthus ve Ricardo'nun geliştirdikleri rant kuramının da temellerini atmıştır. Rantı, verimli topraklar için doğanın bir armağanı olarak gören Anderson, rant ödemeleri nedeniyle verimli ve verimsiz topraklardan elde edilen kârın eşitlendiğini ileri sürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *An Inquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the New Corn Bill Proposed for Scotland*, 1777, ("Tahıl Yasalarının Doğası Üzerine Araştırma, İskoçya İçin Önerilen Yeni Tahıl Yasası Üzerine Bir Görüş"); *Observations on Slavery, with a View to its Effects on the British Colonies in the West Indies*, 1789, ("Kölelik Üzerine Gözlemler, Batı Hint Adaları'ndaki İngiliz Sömürgelerine Etkisi"); *A Calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain*, 1801, ("İngiltere'de Tahıl Kıtlığına Yol Açan Koşullara Bakış").
- **BAKINIZ:** MALTHUS, RICARDO.

ANDERSON, Lindsay (1923)

İngiliz yönetmen, belge filmci, sinema eleştirmeni. "Özgür Sinema" hareketini yönlendiren yazılarıyla tanınmıştır.

Hindistan'da, Bangalore'de doğdu. Babası İngiliz ordusunda görevli bir subaydı. Ortaöğrenimini Cheltenham ve Oxford'da tamamladıktan sonra orduya girdi; II. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaşın bitiminden sonra, 1947'de *Sequence* adlı sinema dergisini kurdu ve yönetti. 1951'de dergi kapanınca *Sight and Sound*, *The Times*, *The Observer* ve *New Statesman* adlı dergi ve gazetelerde sinema konusundaki kavgacı yazılarını sürdürdü. Yazar ve belge filmcisi olarak 1950'lerin "Özgür Sinema" hareketinin öncüsü oldu. Sinema konusundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için filmler çekti.

Anderson sinema konusundaki çalışmalarına *Sequence* dergisindeki yazar ve yöneticiliğiyle başladı. Dergi, geleneksel İngiliz sinemacılığının alışlagelmiş tutumlarına karşı radikal bir karşı çıkışın düşünsel yapısını biçimlendirmeye çalışıyordu. Yine o yıllarda çeşitli endsütri kurumlarının desteğinde belgesel filmler çekmeye başladı. 1953 yılında çektiği ve sağır dilsiz çocukların eğitim sorunlarına eğilen *Thursday's Children* adlı filmi, yönetmene 1955 Oskar Ödülü'nü kazandırdı, ancak kısıtlı dağıtım yüzünden izleyicilere gereğince ulaşamadı. Bir süre reklam filmleri ve TV dizi filmleri de çeken Anderson, 1963'te ilk konulu filmi olan *This Sporting Life*'ı çekti. Bir sporcunun yaşlı bir dulla ilişkisini dile getiren bu film, eleştirmenlerin övgülerini kazandı.

Sinemaya olan karkısı, yönetmenliğinden çok İngiliz "Özgür Sinema" hareketini yönlendiren yazılarıyla beliren Anderson, özellikle kısa ve belgesel film yönetmenlerini etkiledi. Düşüncelerindeki kararlılık ve güçlü yapımçılarla uzlaşmayı sürekli reddetmesi ticari sinemada kendine yer yapmasını engelledi.

- **YAPITLAR:** *Meeting the Pioneers* (belgesel, 1948); *Idlers at Work* (belgesel, 1949); *Three Installations* (belgesel, 1952); *Let My People Go* (belgesel, 1961); *This Sporting Life* (1963); *The White Bus* (1967); *If..* (1968); *O! Luckyman* (1973).

ANDERSON, Maxwell (1888-1959)

ABD'li oyun yazarı. Demokratik kurumları ve işleyişi yücelten, insanın özgürlüğünü vurgulayan oyunlar yazmıştır.

15 Aralık 1888'de Pennsylvania Eyaleti'nin Atlantic kentinde doğdu. Bir Baptist rahibi olan babasının sık sık yer değiştirmesi yüzünden ilk ve ortaöğrenimini değişik okullarda yaptı. 1911 yılında North Dakota Üniversitesi'nden mezun olup öğretmenliğe başladı. Daha sonra Stanford Üniversitesi'nde ders verdi; 1914'te master çalışmasını tamamladı. Bir yıl kadar öğretmenliği sürdürdükten sonra pasifist görüşlerinin sakıncalı bulunması yüzünden görevinden ayrılp gazeteciliğe başladı. Görüşleri çalıştığı çeşitli gazetelerde de sorun yaratınca New York'a taşındı ve daha önceleri kimi şüirlerini yayımlayan *New Republic* adlı gazeteğe girdi. *The Globe* ve *World* gazetelerinde çalıştı. 1920'lerde oyun yazarlığına başladı. 1933 Pulitzer Ödülü ile 1935 Tiyatro Eleştirmenler Birliği Ödülü'nü kazandı. 1946 yılında Columbia Üniversitesi onur doktoru unvanını aldı. Ölümüne yakın tiyatro çevrelerinden çekilen yazar, 28 Şubat 1959'da Connecticut Eyaleti'nde, Stanford'da öldü.

Maxwell Anderson'u oyun yazarlığına gazeteci meslekteşi Laurence Stallings teşvik etti. *White Desert* ("Beyaz Çöl") adlı oyunu arkadaşının çabalarıyla 1923 yılında sahnelenip olumlu eleştiriler alınca, Anderson gazeteciliği bırakıp kendini bütünüyle oyun yazarlığına verdi. Ertesi yıl Stallings ile birlikte yazdıkları *What Price Glory?* ("Şan Şeref Ne Pahasına?") büyük bir başarı kazandı. I. Dünya Savaşı'nı konu alan bu oyun, cephe gerisini ve askerlerin yaşamlarını çok çarpıcı ve gerçekçi bir biçimde yansıtıyordu. Oyun kısa sürede dünya çapında tanındı. Anderson, Stallings ile birlikte iki oyun daha yazdıktan sonra kendi başına ürün vermeye başladı. 1927 yılında sahnelenen ve ünlü Sacco ve Vanzetti davasını ele alan *Gods of the Lightning* ("Yıldırım Tanrıları") adlı oyunu, konunun gündemde olduğu o günlerde bütün dünyada büyük tartışmalara yol açtı. Sacco ve Vanzetti'nin önyargı, sınıfsal nefret, yasal yolsuzluklar ve rüşvet sonucunda ölüme mahkûm edildiğini öne süren bu oyun, "tümüyle yanlış olmak" la eleştirildi. Anderson 1930'larda birbiri ardından yazdığı tarihsel dramlar ve müzikal komedilerle ABD'nin en çok sözü edilen oyun yazarlarından biri oldu. II. Dünya Savaşı günlerinde yurtseverlik duygularını ön plana alan oyunlar yazdı. 1954'ten sonra yazdığı oyunlar Broadway sahnelerinde başarısız sonuçlar alınca, kendisini tiyatro çevrelerinden çekti; dikkatlerden uzak yaşamaya çalıştı.

Tiyatroyu kendi deyimiyle "demokrasinin tapı-

nağı" olarak gören Anderson, tüm yazarlık yaşamı boyunca insan düşüncesini bu kurum aracılığı ile yüceltmeye çalışmıştır. Koşuklu oyun türünün Broadway sahnelerine yerleşmesini sağlamış, her biri ilgiyle karşılanan otuz altı oyun yazmıştır. Özgürlüğü ve inançlara bağlılığı hemen her oyununda öne çıkaran Anderson, 20. yy'ın ilk yarısında Amerikan tiyatrosuna kişilik getirmeye çalışan yazarlar arasında sayılmaktadır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *White Desert*, 1923, ("Beyaz Çöl"); *What Price Glory?* (L. Stallings ile), 1924, ("Şan Şeref Ne Pahasına?"); *Gypsy*, 1929, ("Çingene"); *Elizabeth the Queen*, 1930, ("Kraliçe Elizabeth"); *Mary of Scotland*, 1933; *Valley of Forge*, 1934, ("Forge Vadisi"); *Winterset* 1935; *The Wingless Victory*, 1936, ("Kanatsız Zafer"); *The Masque of Kings*, 1937, ("Kralların Maskesi"); *High Tor*, 1937; *Key Largo*, 1939; *Joan of Lorraine*, 1946; *Anne of the Thousand Days*, 1948; *The Bad Seed*, 1954, ("Kötü Tohum").

ANDERSON, Philip Warren (1923)

ABD'li fizikçi. Katılar fiziği alanında çalışmalar yaptı.

13 Aralık 1923'te Indianapolis'te doğdu. Harvard Üniversitesi'nden 1943'te elektronik-fizik dalında diploma, 1949'da da doktora aldı. Aynı yıl girdiği Bell Telephone Laboratories'de önce teknik eleman olarak çalıştı; ardından Teorik Fizik Bölümü'nün ve Fizik Araştırmaları Laboratuvarı'nın başkanlığını, 1976'dan sonra da kuruluşun danışmanlığını üstlendi. 1953-1954 arasında Tokyo Üniversitesi'nde manyetizma ve spektroskopisi, 1967-1975 arasında Cambridge Üniversitesi'nde teorik fizik dersleri veren Anderson, 1976'da Princeton Üniversitesi'nde profesör oldu. Spektroskopisi, manyetizma ve aşırı iletkenlik alanındaki çalışmaları nedeniyle, 1977 Nobel Fizik Ödülü'nü ABD'li J.H. van Vleck ve İngiliz N. Mott ile bölüştü.

Anderson'ın ilgi alanı, yoğunlaşmış madde, ferroelektrik ve ferromanyetizma olayları, manyetik rezonans, tayf çizgilerinin genişliği gibi olasılık problemleri, aşırı iletkenlik ve amorf madde yapısını kapsar. Ayrıca nükleer fizik, temel parçacıklar, nötron yıldızlar konularında çalışmış; 1979'dan başlayarak bilgi sistemleri fiziğine kuramsal ve deneysel düzeyde değerli katkılarda bulunmuştur. Önceleri gaz spektroskopisi alanında çalışan Anderson, moleküller arasındaki etkileşimin tayf çizgilerinin genişliği üzerindeki etkilerini açıklamıştır. Sonraki çalışmalarını metallerin miknatıslanma özelliklerinin nedenleri üzerinde yoğunlaştırarak, metallerin kafes yapısı kurları ile manyetizma arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Kusurlu yapılar ve katkı maddeleriyle elektron iletkenliği arasında ilginin kurulması, Bardeen, Schrieffer ve Cooper'ın aynı konudaki çalışmalarını tamamlayıcı niteliktedir. Bir süre İngiliz fizikçisi Josephson ile de çalışan Anderson, yalıtkan bir engelle ayrılmış iki aşırı iletken arasından elektrik akımının geçebileceğini doğrulayan "Josephson Olayı"

na benzer bir olayın akışkanlar için de geçerli olduğunu göstermiştir.

- **YAPITLAR:** *Concepts in Solids*, 1963, ("Katılara İlişkin Kavramlar").
- **BAKINIZ:** BARDEEN, L.N. COOPER, JOSEPHSON, SCHRIEFFER.

ANDERSON, Sherwood (1876-1941)

ABD'li yazar. Roman ve öykülerinde insanların gündelik yaşamlarını zengin bir edebiyat malzemesi olarak kullanmıştır.

Ohio Eyaleti'nin Camden kasabasında doğdu. Düzenli bir işi olmayan babasının yedi oğlundan biriydi. Gençliği türlü sıkıntılar içinde geçti. Çocukluk günlerinden başlayarak ailesinin geçimine katkıda bulunabilmek için çeşitli işlerde çalıştı. 1896'da Chicago'ya gitti. 22 yaşında İspanyol-Amerikan Savaşı'na Küba'da görev yaparak katıldı. Askerden döndüğünde Wittenberg Akademisi'nde bir yıl kadar okudu. Daha sonra Chicago'da reklam metinleri yazarı olarak çalıştı. 1906'da Ohio'ya dönerek yaşamını işadamları olarak kazanmaya uğraştı. Bir yandan kurduğu boya fabrikasında çalışırken, bir yandan da edebiyat çalışmalarını sürdürdü. 1912'de ani bir kararla iş hayatını terketti, kendini bütünüyle edebiyata verdi. Harriet Monroe'nin *Poetry* dergisi çevresinde oluşan ve aralarında Dreiser, Sandburg, Hecht gibi sanatçıların bulunduğu "Chicago Grubu"na katıldı. Art arda yayımladığı roman ve öykülerle adını Avrupa'da da duyuran Anderson, 1921 yılında *The Dial* dergisinin koyduğu ödüllerin ilkinin alan yazar oldu. Yaşamının son yıllarını Virginia'da geçirdi. 1941 yılında dışişleri bakanlığının Panama'ya düzenlediği gezide öldü.

Edebiyata oldukça geç başlayan Anderson, ilk yazılarını sosyal içerikli edebiyat anlayışını destekleyen *The Little Review*, *The Masses*, *Poetry* gibi dergilerde yayımladı. 1916 yılında Dreiser'in de yardımlarıyla bastırıldığı ilk romanı *Windy McPherson's Son*, Amerika'nın tutucu Ortabatı yöresinden bir gencin babasına ve doğduğu küçük kasabanın değerlerine karşı çıkışını anlatıyordu. Anderson ancak 1919'da yayımladığı *Winesburg, Ohio* adlı romanıyla gerçek bir yazar olarak tanındı. Yine küçük bir Ortabatı kasabası insanların gazeteci gözüyle anlatıldığı bu romanında, yarışmanın ön planda olduğu bir toplumda yıkıma uğramış bireyleri konu ediyordu. 1920'lerde İngiliz romancısı D.H. Lawrence'ın büyük ölçüde etkisi altında kalan Anderson, cinsel arayışlar içinde yaşamın anlamını bulmaya çalışan insanların anlatıldığı *Many Marriages* ve *Dark Laughter* adlı romanlarını yazdı. Bu çalışmalarında esas olarak modern toplumların yaşam biçimlerindeki gerçekliği ortaya çıkarmaya uğraşıyordu.

Sherwood Anderson, iki Dünya Savaşı arasında yazdığı roman ve öykülerinde zengin ve aristokrat bir aileden

Amerika'da ortaya çıkan ve insanların günlük yaşamlarını zengin bir edebiyat malzemesi olarak kabullenen kuşağın öncü yazarlarından. Gündelik dildeki şiirselliği ön plana çıkaran yalın üslubuyla Hemingway ve Faulkner gibi yazarları etkilemiştir.

- **YAPITLAR:** *Windy McPherson's Son*, 1916; *Marching Men*, 1917; *Winesburg, Ohio*, 1919; *Poor White*, 1920; *Many Marriages*, 1923; *Dark Laughter*, 1925; *Beyond Desire*, 1932; *Death in the Woods*, 1933.

ANDERSSSEN, Adolf (1818-1879)

Alman satranç oyuncusu. Satranç dünyasının en büyük kombinezon oyuncularındandır.

Breslau'da doğdu. Bu kentte matematik öğretmenliği yaptı. İlk kez yapılan uluslararası 1851 Londra satranç turnuvasında birincilik ödülünü kazandı. Bu başarıdan sonraki yıllarda Anderssen büyük bir hücum ve kombinezon oyuncusu olarak satranç dünyasına kendini kabul ettirdi. 1858'de, ünlü ABD'li satranççı Paul Morphy ile yaptığı maçı 3-8 kaybetti. 1866'da dünyanın ilk satranç şampiyonu Steinitz'le oynadığı maçta 6-8 yenildi. Anderssen 1867 Londra ve 1870 Baden-Baden turnuvalarında birinci oldu. Anderssen'in Dufresne ile olan "solmayan" (evergreen) ve Kizeritski ile olan "ölümsüz" (immortal) adlı oyunları satranç dünyasında gerçekleştirilen en büyük kombinezon oyunları olarak bilinmektedir.

Anderssen'in, satranç tarihine "ölümsüz oyun" adıyla geçen, zamanın güçlü ustalarından Kizeritski'ye karşı kazandığı oyun şöyledir (Londra, 1851):

Beyaz: Anderssen,	Siyah: Kizeritski		
1. e4	e5	21. Axc7+	Sd8
2. f4	exf4	22. Vf6+	Axf6
3. Fc4	Vh4 +	23. Fe7	mat
4. Şf1	b5		
5. Fxb5	Af6		
6. Af3	Vh6		
7. d3	Ah5		
8. Ah4	Vg5		
9. Af5	c6		
10. Kgl	cxh5		
	20. e5		
	Aa6		

ANDRADE, Oswald de (1890-1954)

Brezilyalı şair, oyun yazarı, romancı, eleştirmen. São Paulo Okulu olarak bilinen Modernleşme akımının öncülerindendir.

Oswald de Sava Andrade, 11 Ocak 1890'da São

Paulo'da doğdu. Zengin ve aristokrat bir aileden

geliyordu. Gençliğinde uzun süre Avrupa'da bulunduğu Fransız ve İtalyan *Avant-garde* (öncü) edebiyat akımlarını tanıma fırsatını buldu. 1919'da São Paulo'ya döndü ve hukuk derecesi aldı. 1922'de São Paulo'da *Semana de Arte Moderna*'nın ("Modern Sanat Haftası") düzenlenmesine katıldı. Brezilya'da sanatçıların taklitçiliği bırakıp kendi üsluplarını geliştirebilmeleri amacıyla Avrupa *Avant-garde* akımının yapıtlarını yayımladı. Daha sonra *Antropofagia* olarak bilinen bir edebiyat hareketi oluşturdu. Modernleşme akımının bir yan grubu olarak oluşan bu hareket, kısa sürmekle birlikte Brezilya üzerine açtığı tartışmalarla etkili oldu. Edebiyat alanındaki yenileşmenin yanı sıra toplumsal bir değişmeyi de amaçlayan Andrade, 1931'de Komünist Partisi'ne katıldı. Umduğunu bulamadığını söyleyerek 1945'te partiden ayrıldı. 22 Ekim 1954'te São Paulo'da öldü.

Oswald de Andrade'nin edebi kişiliği, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Brezilya'da başlatılan *Modernismo* akımının içinde gelişti. Oswald de Andrade dışında, Mário de Andrade, Carlos Drummond de Andrade ve Manuel Bandeira gibi yazarlar ve Lasar Segal ve Anita Malfatti gibi ressamardan oluşan São Paulo Okulu'nun öncülük ettiği Brezilya *Modernismosu*, Avrupa *Avant-garde* akımının ve İtalyan Fütürizmi'nin etkileriyle ve ulusal bir Brezilya sanatı oluşturma amacıyla başlatılan bir kültür hareketiydi. Kültür alanındaki bu yenilikçi hareket, siyasal bir değişme ve ulusal bir canlanma isteğiyle birlikte gelişti ve Brezilya'da ulusal kültür öncülüğünün ancak modern yaşamın sorunlarını benimseyen *Avant-garde* bir hareket tarafından başarılabileceğini savundu. Taklitçi olmayan bir Brezilya kültürü oluşturma hedefi, São Paulo Okulu'nun bazı üyelerinde koyu bir milliyetçiliğe varmakla birlikte, Oswald de Andrade ve Mário de Andrade gibi şair ve eleştirmenlerde Portekiz egemenliğinin engellediği ulusal bir kimlik arayışı olarak ortaya çıktı.

Oswald de Andrade, İtalyan Fütürizmi'nin de etkisiyle, São Paulo Okulu'nun Fütürist anlayış içinde yer aldığını savundu. "Geçmiş" kavramının, kırsal geri kalmışlığın, kalıplaşmış geleneksel biçimlerin ve taklitçiliğin; "gelecek" kavramının ise çağdaşlaşma umudunun bir simgesi olduğunu ileri sürdü. Andrade, eski toplumsal değerlere karşı değişimi, eski şiiirdeki kalıplaşmaya karşı serbest şiiri, "doğru Portekizce"ye karşı günlük konuşma dilini savundu. Yapıtlarında, eski değerlerin parodi ve taşlama türünde eleştirisini benimsedi. 1924'te yayımlanan, *Memórias Sentimentais de João Miramar* adlı romanı bu türün bir örneğidir. Andrade, bu romanında, São Paulo'daki yaşamının değişik görüntülerini vererek sinematografik bir teknik kullandı. 1925'te yayımlanan "Pau-Brasil" adlı edebiyat manifestosunda, Brezilya'nın kültür mirasına bilinçli bir sahip çıkışın gerekliliğini vurguladı ve ilkel yerel kültürün anlatım tarzına dönüşü savundu. Bununla birlikte, Brezilya gerçekliğini geri kalmış köylülükle özdeşleştiren bir anlayışın karşısında olmaya da özen gösterdi. Ulusal kültürün yalnızca yerel bir halk kültürünün canlanması olarak değil, modern bir Brezilya düşüncesiyle birlikte gelişebileceğini savundu. Sağlığında, edebiyat alanındaki yapıtlarından çok radikal fikirleri ve kavgacı kişiliğiyle tanınan Andrade, ölümünden sonra roman-

larının, özellikle de *Memórias Sentimentais de João Miramar*'ın özgün üslubuyla ilgi topladı.

Andrade'nin katkılarıyla zenginleşen São Paulo Okulu, Güney Amerika edebiyatına yeni bir soluk getirmiş ve Pablo Neruda ve Octavio Paz gibi şairlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Memórias Sentimentais de João Miramar*, 1924; *Pau-Brasil*, 1925.

• KAYNAKLAR: J.Franco, *The Modern Culture of Latin America*, 1967; D.P.Galagher, *Modern Latin American Literature*, 1973.

ANDRAE, Walter (1875-1956)

Alman (FAC) mimar arkeolog, müzeci. Mezopotamya arkeolojisine katkıda bulunmuştur.

18 Şubat 1875'te Leipzig'de doğdu, 28 Temmuz 1956'da Berlin'de öldü. Babası yüksek yapı danışmanı idi. Liseden sonra Dresden Yüksek Teknik Okulu'nda mimarlık ve mühendislik eğitimi gördü. Andrae 1899 yılında Koldewey kendisini Babil ekibine çağırdığında, sağlam bir mimarlık eğitimi görmüş 23 yaşında genç bir uzmandı. Bu ekiple birlikte 1899-1903 arasında Babil, 1902-1903 arasında Fara ve Abu Hatab; Hatra ve Kar-Tikultu Ninurta kentlerinde kazılar yaptı. 1903-1914 arasında Asur'daki Alman kazılarını yönetti. Bu kazılarda dönemin en ileri tekniklerini uyguladı. Kalıntıları bulundukları ortamdaki koparmadan, tüm ayrıntılı bilgilerle tespit edilmesini sağladı. Tabakaların tarihlendirilmesini yaptı. Bu çalışmalara paralel olarak tüm Mezopotamya'yı araştırdıktan başka Mısır, Küçük Asya ve Hindistan'da, İndus ve Ganj nehirleri arasında tetkik gezileri yaptı.

I. Dünya Savaşı'nda Fransa'da ve doğu cephesinde savaşıyan Andrae, 1921'de Berlin Müzesi'nin Eski Ön Asya Bölümü Müdürü oldu. Bu yıllarda, Alman kazılarının sonuçlarının yayımlanması çalışmasına hız verdi. Yayınları Mezopotamya arkeolojisine, dilbilimine ve yapı tekniğine yeni ufuklar açtı. Yayınlarında, döneminin fotoğrafla tespit olanaklarının kısıtlılığını kuvvetli desen ve suluboya ile gidererek kazı buluntularını tüm zenginliği ile tanıttı. Buluntulara yorum getirdi. Pek çok yapı için rekonstrüksiyon denemeleri yaptı; bu konuda öne sürdüğü teklifler günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1928'de Berlin Müzesi'nin Ön Asya Bölümü müdürlüğüne getirildi. O güne değin müzenin bodrum katında sıkışık bir durumda olan Ön Asya Bölümü'ne Berlin Müzesi'nin yeni yapısında seçkin bir yer ayrılmasını sağladı; bunu planlayarak, yapımını gerçekleştirdi. Böylece Ön Asya Bölümü'ne ait salonlarda kazı buluntularının gün ışığına çıkarılması başardı. Babil ihtar kapısı ve tören yolu, Asur Part Sarayı'nın ön avlu cephesini canlandırdı. Zincirli kenti kale kapısını orijinal ölçütlerine göre yeniden inşa etti. Dağınık Uruk buluntularını bir araya getirerek mozaik süslü yapı cephesini yeniden kurdu.

Andrae bu çalışmaları ile müzecilik alanında büyük hizmet vermiştir.

Andrae, bu yıllarda da, yayın çalışmalarını sürdürmüştür. Berlin Müzesi'nin yıllıklarında, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* ve *Zeitschrift für Assyriologie* dergilerinde makaleleri çıkmıştır. 1953-1956 yılları arasında Asur kazılarında ilişkin çalışmalarını, *Die Wohnhaeuser* ("Evler"); *Graeber und Gräfte* ("Aile Mezarları"); *Die Palaste* ("Saraylar"); *Die Heiligtümer des Gottes Assur und der Sin-Şamos Tempel* ("Asur Tanrısı'nın Mabedi ve Sin-Şamos Tapınağı") başlıkları altında dört cilt halinde yayımlamıştır. Tüm bu çalışmalarından ötürü, Andrae ile Asur adları birlikte anılır. 1923 yılında, Berlin Teknik Üniversitesi'nde yapı tarihi kürsüsüne profesör oldu ve bu görevi 1951'de emekli oluncaya değin sürdürdü. Bu görevindeki başarılarından dolayı, Berlin Teknik Üniversitesi şeref senatörü seçildi ve Alman Cumhuriyeti'nin liyakat madalyası ile ödüllendirildi.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ön Asya'da çalışan Alman ekipleri için vazgeçilmez bir danışman olan Andrae, ölümüne dek Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün merkez idare kurulunda çalıştı. 1926'da yapı tarihini araştıran bir kurum olan Koldewey Derneği'ni kurdu ve dört yıl müdürlüğünü yaptı. Alman Doğu Cemiyeti'ni yönetti.

Andrae, gerek kazalarıyla gerekse yayınlarıyla Mezopotamya, özellikle de Asur arkeolojisi alanında kalıcı izler bırakmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hatra*, 1908-1912; *Der Anu-Adad Tempel in Assur*, 1909, ("Asur'daki Anu-Adad Tapınağı"); *Die Festungswerke von Assur*, 1913, ("Asur'daki Kaleler"); *Die Stelenreihen in Assur*, 1913, ("Asur'daki Mezar Taşları"); *Die Archaischen Ishtar-Tempel in Assur*, 1922, ("Asur'daki Arkaik İhtar Tapınağı"); *Farbige Keramik aus Assur*, 1923, ("Asur'da Renkli Çömlekçilik"); *Hethitische Inschriften auf Bleistreifen aus Assur*, 1924, ("Asur'da Kurşun Levhalar Üzerindeki Hitit Yazıtları").
- **KAYNAKLAR:** E.Heinrich, *Welt des Orients*, 1957; E. Kühnel, *Berliner Museen*, 1956-1957; A. Parrot, *Syria*, 1957; E. Weidner, *Archiv für Orientforschung*, XVIII, 1957.

- **BAKINIZ: KOLDEWEY.**

ANDRASSY, Gyula (1823-1890)

Macar devlet adamı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kurulmasında ve Avusturya-Alman ittifakının sağlanmasında önemli katkısı olmuştur.

Kassa'da (Çekoslovakya'da Kosice) doğdu, Volosco'da (Yugoslavya'da İstria) öldü. Soylu bir aileden geliyordu. Gençliğinde ılımlı reformist Stephen Szechenyi'yi destekledi. Daha sonra radikal eğilimli Macar Reform Partisi'ne üye oldu. Parti başkanı Lajos Kossuth, Avusturya'nın Macaristan'ı denetimi

altına almak istemesine karşı çıkıyor, milliyetçi bir siyaset izliyordu. Andrassy, 1847'de Macar Millet Meclisi'ne girdi. 1848-1849'da Avusturya'ya karşı ayaklanma hareketinde bir tabura komuta etti. Macaristan'ın yenilmesi üzerine ülke dışına kaçarak Paris ve Londra'da yaşadı. Ölümüne mahkûm edildi. 1850'lerin ortalarında Macaristan ve Avusturya'nın uzlaşmasının gerekliliğini savunmaya başladı. 1857'de affa uğrayarak ülkesine döndü. Liberaler'e katıldı. Francis Deak ve Beust ile birlikte, 1867 Avusturya-Macaristan Uzlaşması'nın hazırlanmasına ve uygulanmasına katkıda bulundu. Bu antlaşmayla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kurulmuş oluyordu.

Andrassy, yeni Macar hükümetinde başbakan ve savunma bakanı oldu. Avusturya ile sürdürülen anayasal tartışmalarda önemli rol oynadı. Macaristan'ın toprak bütünlüğünün Ruslar'ca desteklenen Slav azınlıklar tarafından tehdit edildiğini düşünüyor ve Rusya'nın Balkanlar üzerindeki bazı isteklerinden kuşku duyuyordu. Bu tehlikeleri önleyebilmek amacıyla Almanya-Macaristan ilişkilerini güçlendirmek için çalıştı. Rusya karşısında Almanya'yı bir denge ögesi olarak gördü. Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması düşüncesine karşı çıkarak, bunun ancak Slavlar'a yarar sağlayacağını ileri sürdü.

1870-1871 Fransız-Alman savaşında Avusturya-Macaristan'ın tarafsız kalması için çalıştı. 1871'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dışişleri bakanı oldu. İmparatorluğun uluslararası konumunu güçlendirmek için çalıştı. 1872'de, Üç İmparator Zirvesi'nin toplanmasına önayak oldu ve burada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki çıkarlarının korunması için Rusya ile anlaşmaya varıldı. 1878 Berlin Kongresi'ne Avusturya-Macaristan başdelegesi olarak katıldı. Hem imparatorluk içindeki Slav nüfusun artışı engellemek, hem de 1875'de başlayan Balkan bunalımında Rusya'nın tek başına yarar sağlamasını engellemek için kongrede Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i almasını onayladı. Yayılma siyasetinin ülke içinde yarattığı hoşnutsuzluk üzerine, istifa etmeye karar verdi. 1879'da görevden ayrılışından bir gün önce Almanya ile Avusturya-Macaristan arasında işbirliği sağlayan İkili İttifak Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma iki büyük gücü I.Dünya Savaşı sonuna değin birbirine bağlıyor ve her iki ülkenin dış politikaları açısından bir dönüm noktası niteliği taşıyordu. Andrassy, dışişleri bakanlığından ayrıldıktan sonra ölümüne değin Macaristan Meclisi'nde görev yaptı. Kendisiyle aynı adı taşıyan küçük oğlu Avusturya-Macaristan'ın önemli siyasi önderlerinden olmuştur.

- **BAKINIZ: DEAK, KOSSUTH.**

ANDRÉ, Yves Marie (1675-1764)

Fransız düşünür. Orta Çağ felsefe geleneğine karşı çıkarak Descartes ve Malebranche'in geliştirdiği akılcı öğretiyi benimsemiştir.

Châteaulin'de doğdu, Coen'de öldü. Quimper'de başarılı bir öğrenci olarak öğrenimini bitirdi. Cizvitler'le kurduğu arkadaşlık sonucu manastıra girdi. Bu davranışının çevresinde büyük tepki yaratmasına karşılık kendini tanrıbilim çalışmalarına verdi. 1706'da papaz oldu. Paris'e gitti, orada çağın ünlü Descartesçi bilgisi Malebranche ile tanıştı. Malebranche'in etkisiyle Descartes felsefesini öğrendi. Bu davranışı, Descartes felsefesini imana ve *İncil*'in benimsediği ilkelere aykırı bulan Cizvitler tarafından tepkiyle karşılandı. Bir süre sonra La Flèche'e gönderildi. Bu, tanrıbilim öğrenimini sürdürme görünümü altında onu Descartesçi felsefe çevresinden uzaklaştırma amacını güdüyordu. La Flèche'de bir süre kaldıktan sonra, papazlık için gerekli eğitimi bitirmek üzere başka yerlere gönderildi. 1709'da Amiens Koleji'nde felsefe okutmakla görevlendirildi, daha sonra Rouen Koleji'ne atandı. Öğrencilerine Descartes felsefesinin görüşlerini aşılamaya çalıştığı savıyla suçlandı, kamu önünde düşüncelerini değiştirdiğini söyleme cezasına çarptırıldı. İsteneni yerine getirince başka yerlerde görevlendirildi. Amiens'te Cizvitler'in görüşlerini eleştiren bir kitabı nedeniyle yargılandı. Bastil zindanına atıldı. Bir süre sonra, kötü koşulların etkisi altında yazdığı bir mektupla bağışlanmasını diledi. Cezası bağışlanınca Rouen'deki görevine döndü. Sonra Coen'e gitti; burada 38 yıl matematik okuttu. 1726'da Bilim ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi oldu. Çalışkanlığı, bilgisinin genişliği nedeniyle içinde Fontenelle'in de bulunduğu, yeni bir çevre oluşturdu. Cizvitler'in baskısı azalmaya başlayınca, Rouen parlamentosunca kendisine yardım edildi, geçimi sağlandı.

André, felsefeye Platon ve Augustinus'u derinlemesine incelemekle girdi. Sonra Descartes ve Malebranche'in görüşlerini benimsedi, özellikle Descartes felsefesinin Hristiyanlık'a ve akla en uygun bir düşünce çığırını olduğunu ileri sürdü.

André'ye göre, insan, ruh ile gövdeden kurulu bir varlıktır. Ruh gövdeye bağlı değildir, bağımsızdır. Ahlakın kaynağı gönüldür, bu nedenle kişinin alçakgönüllü olması gerekir. Başkalarının yaptıkları iyilikleri unutmamak kendi yaptığı iyilikleri anmamak, yüze vurmamak ahlakın başlıca kuralı olmalıdır.

Aşk iki türdür, birincisi ödev, görev, ikincisi duygulardan oluşur. Ödev ve görev aşkı kişiyi toplum kurumlarıyla, duygulara bağlı aşk ise kendi özel eğilimleriyle yüz yüze getirir.

Metafizik üç ayrı konuyu işleyen, üç bölümden oluşan bir bütündür.

- Bilgi ilkeleri,
- Tanrı,
- Ruh

André bu üç konuya Descartesçi bir görüşle yaklaşır,

akıl ilkelerine dayalı bir çözüm getirir. Ruh konusunda, daha çok Malebranche'in düşüncelerini benimsemiği görülür.

Güzellik, yapısı, niteliği bakımından üç türdür:

a) Özlü güzellik: Bu tür güzellik, kendi başına, başka bir kuruma bağlı değildir. Bütün nitelikleri kendi varlığı içindedir.

b) Doğal güzellik: Bunun kaynağı tanrısal güçtür, insanla bağlantılı değildir, kendi başına bir varlıktır.

c) İnsan güzelliği: Bu öznel güzelliştir. Özdekte bulunduğu için kavranabilir niteliktedir.

Duyulur güzellik, görülen, kulağa hoş gelen, yaşanan güzelliştir. Kavranabilir güzellik ise kişinin ahlak ve ruh yönüyle bağlantılıdır. Güzelliğin her türü düzen, birlik ve uyum sağlamaya yarar.

André güzellik konusunu içeren görüşleriyle etkili olmuş, özellikle sanat yapıtlarının değerlendirilmesinde duyu verilerine önem veren düşünceleri, bu konuda çalışanlara ışık tutmuş, estetiğin bağımsız bir bilim dalı olmasına öncülük etmiştir.

• **YAPITLAR:** *Les oeuvres de Père André* ("André'nin Yapıtları"), 1766; *Metaphysice Sive Theologica Naturalis* ("Metafizik veya Doğanın Teolojisi"); *Vie de Malebranche, Prêtre de l'Oratoire, avec l'Histoire*.

• **BAKINIZ:** DESCARTES, MALEBRANCHE.

ANDREA DEL CASTAGNO (? -1457)

İtalyan ressam. 15.yy Floransa sanatının gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir.

Floransa yakınlarındaki Castagno köyünde 1421'de doğduğu sanılmaktadır. 14 Ağustos 1457'de Floransa'da vebadan öldü. Yaşamının özellikle ilk yılları ve eğitimi üstüne bilgi yoktur. Kimi kaynaklarda doğum yılının 1423, doğduğu yerin ise Corella olduğu ileri sürülür; ancak belgelere göre bu olasılıklar zayıftır.

Castagno'nun bilinen ilk çalışması Palazzo del Podesta'nın önyüzündeki fresklerdir. Bunlarda, 1440'ta Cosimo Dükü'ne karşı ayaklandıkları için başasağı asılarak cezalandırılmış kişiler gösterilmiştir. Castagno'ya takılmış olan "Andreino degli Impiccati" (Asılmış Adamların Andreasi) adı da, büyük bir olasılıkla, ayaklanmadan hemen sonra yapılan bu fresklerden kaynaklanır. Castagno, bu ürünü ortaya koyduğunda en çok 19 yaşındaydı. Sonradan tahrip edilen bu freskler, sanatçının daha o zaman duvar resminde ustalaşmış olduğunu göstermektedir. Üslup ve yapıtlarındaki bu hızlı gelişim ve olgunluk aşamasına daha geç yaşlarda ulaşmış olacağı düşüncesi, araştırmacıları bir süre yanıltmış, doğum yılının 14.yy sonlarında olduğu sanılmıştır.

Castagno, 1442'de, tanınmamış bir ressam olan Francesco da Faenza ile birlikte, Venedik'teki San Zaccaria Kilisesi'nde yer alan San Tarasio Şapeli'nin tavan fresklerini yaptı. Bu fresklerin büyük ölçüde

Castagno'nun ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Figürlerin serbestçe yerleştirilmesi ve güçlü görünüşleri, Donatello'nun heykellerini andırır. Işık kullanımındaki ustalık, yetkin bir plastik etki oluşturmuştur.

Sanatçının 1443'te Floransa Santa Maria degli Angeli Kilisesi için yaptığı *Çarmıha Geriliş* freski, daha olgunlaşmış bir üslubun ürünüdür. Yivli sütunların oluşturduğu çerçeve ve figürlerdeki güçlü plastik etki, Masaccio'nun *Kutsal Üçleme*'sinin etkilerini yansıtmaktadır.

Yaklaşık bir yıl sonra, Castagno, Floransa Katedrali için *Çarmıhtan İndiriliş* vitrayının taslağını hazırladı. Paolo Uccello ve Donatello gibi sanatçıların etkisi, bu yapıtta da, figürlerdeki hacim ve derinlik duygusunda belirir. Ölü İsa ile dikey bir figür olarak gösterilen Meryem, dengeli bir kompozisyon oluşturmuştur.

Castagno, 1445-1450 arasında, Sant'Apollonia Manastırı'nın yemekhanesinde yer alan bir dizi fresk üzerinde çalıştı. Kuvvetle vurgulanmış çizgilerin dengeli bir kompozisyon oluşturduğu bu fresklerin taslakları, kırmızı bir boya maddesi olan *sinopia* ile doğrudan doğruya sıva üzerine çizilmiştir. Bu taslaklar hem Castagno'nun canlandırdığı sahneler için başvurduğu etkileyici, çarpıcı çizim tarzını ortaya koymakta, hem de kullandığı teknikleri, çalışmanın geçirdiği aşamaları göstermektedir. Yemekhanenin arka duvarında, *İsa'nın Acıları* adlı, birbirine bağlı üç sahneden oluşan bir fresk yer alır. Ortadaki *Çarmıha Geriliş* sahnesi, iki yandaki *Yeniden Diriliş* ve *Mezara Yerleştirme* sahnelerine göre egemen bir konumdadır. Sahnelerin bu biçimde yerleştirilmesi, *İncil*'de anlatılan olayların kronolojisine uymadığı halde, Rönesans döneminde yaygınlıkla yeğlenmişti.

Aynı yemekhanede, duvarın daha, aşağı bölümünde boydan boya uzanan *Son Akşam Yemeği* freski ise, Castagno'nun ustalık yapıtı sayılır ve yapıldığı dönemde coşkuyla karşılanmıştır. Freskte, İsa ve havariler, uzun bir masa boyunca oturmuş olarak gösterilmektedir. Masanın arkasında yer alan duvar, çeşitli renk ve desenlerde büyük mermer kaplamalarla doludur. Öbür mimarlık öğeleriyle birlikte bunlar, İsa ve havarilerinin görünümünün bütününde ağırlık kazanmalarını ve odak oluşturmalarını engeller. Yalnız, masanın izleyiciye dönük yanında tek başına oturan muhbir Yuda, dikkatin üzerinde yoğunlaştığı bir konuma yerleştirilmiştir. İsa'nın, içlerinden birinin ertesi gün onu ele vereceğini açıkladığı bu dramatik anda, havarilerin her biri bir hareket halinde donup kalmış gibidir. Oysa Yuda, olağan bir şekilde yemeğine devam etmektedir.

Genel olarak, Castagno'nun Sant'Apollonia Manastırı'ndaki yapıtları Masaccio'nun üslubuna yakındır; bu çalışmalarda, anatomi, perspektif gibi, o dönemde özellikle önem verilen bilimsel bilgilerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte Castagno, çizim tarzındaki güçlülük duygusuyla, hareket ögesine ve dramatik sahnelemeye verdiği ağırlıklı seçkinleşir.

1450'lerde, Castagno'nun üslubu Masaccio'dan uzaklaşmaya başladı ve Donatello'nun daha duygusal üslubuna, doğrudan bir anlatıma yönelik çizgiselliğine yaklaştı. Sanatçı, aynı zamanda, Uluslararası Gotik'in dekoratif özelliklerine yer verdi. Bu hızlı değişim, büyük bir olasılıkla 1449-1450 arasında yapılmış

olan *Meryem'in Göğe Yükselişi* freskiyle başlamıştır. Bu yapıt, yumuşak ve lirik anlatımıyla tanınır; II. Dünya Savaşı sırasında, Berlin'de kaybolmuştur.

Castagno'nun 1450'lerde, Lagnaia'daki Villa Carducci için yaptığı *Ünlü Kişiler* dizisi, *Adem ve Havva* ve *Taş Giymiş Meryem*, nişler içinde gösterilen heykelsi figürleriyle, sanatçının üslubundaki Uluslararası Gotik ve Donatello etkilerinin en belirgin örneklerindendir. Santa Maria degli Angeli için 1453'te yapılan ve bugün Sant'Apollonia'da bulunan ikinci bir *Çarmıha Geriliş* freski ve SS. Annunziata'daki *Aziz Jerome ve İki Azize Üçlemesi* ile *Aziz Julian ve Kurtarıcı* adlı fresklerde de bu üslup, yetkin bir düzeye ulaştırılmıştır.

Castagno, önceleri, Masaccio'nun etkisiyle ışık kullanımına önem vermiş, inandırıcı ve usla kavranabilir bir espas etkisi oluşturmuştur. Daha çok Donatello'ya yaklaştığı son yıllarında ise güçlü bir anlatıma ve duygusalığa ulaşmaya çalışmıştır. Her iki dönemde de görülen enerjik, gerilimli çizgiler ve dolaysız, adeta katı bir anlatım tarzı, sanatçının yapıtlarına ve üslubuna özgün bir hava kazandırmaktadır. Castagno Floransalı heykeltarihi ve ressamın figürlerindeki canlı, dinamik özellikleri yetkinlikle koruyup sürdürerek, 15. yy'da Padova ve Ferraralı sanatçıları, özellikle Floransalı ressamın hemen tümünü büyük ölçüde etkilemiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Çarmıha Geriliş*, 1443, (Santa Maria degli Angeli, Floransa); *Çarmıhtan İndiriliş* (Vitray taslağı), 1444, (Floransa Katedrali); *Pietà*, *İsa'nın Acıları*, *Son Akşam Yemeği*, 1445-1450 (Sant'Apollonia Manastırı); *Genç Davut*, 1445-1450, (Ulusal Galerî, Washington D.C.); *Meryem'in Göğe Yükselişi*, 1449-1450, (S. Miniato fra le Torri, Floransa); *Ünlü Kişiler*, *Adem ve Havva*, *Taş Giymiş Meryem*, ykş. 1450, (Sant'Apollonia, Floransa); *Çarmıha Geriliş*, ykş. 1453, (Sant'Apollonia, Floransa); *Aziz Jerome ve İki Azize Üçlemesi*, *Aziz Julian ve Kurtarıcı*, ykş. 1455, (SS. Annunziata, Floransa).

• **KAYNAKLAR**: A.M. Fortuna, "The Earliest Works of Andrea del Castagno", *Art Bulletin*, XLI, 1959; G. Poggi, "Della data di nascita di Andrea del Castagno", *R. Visita d'Arte*, XI, 1929; M. Salmi, *Andrea del Castagno*, 1961.

• **BAKINIZ**: DONATELLO, MASACCIO, UCCELLO.

ANDREA DEL SARTO (1486-1530)

İtalyan ressam. Fra Bartolomeo ile birlikte Floransa Geç Rönesansı'nın en büyük ustalarından ve Toskana Manierizmi'nin başlatıcılarındandır.

Floransa'da doğdu. İtalyanca'da terzi anlamına gelen "Sarto" soyadı, babası, Angelo di Frances'in mesleğini belirtir. Yedi yaşındayken bir kuyumcunun yanına verildi. Daha sonra, üç yıl bir ressamın yanında çalıştı. Çıraklık dönemini ressam Piero di Cosimo'nun yanında bitirdi.

Vasari, 1508'de Medici e Speziali Loncası'na kaydolun Sarto'nun ressam Franciabigio ile aynı

atölyeyi paylaştığını yazar. Bu işbirliğini ilk freskleri belgeler. Kasım 1515'te heykeltıraş Jacopo Sansovino ile birlikte X. Leo'nun Floransa'ya gelişi için hazırlanan törenin dekorasyonunu yaptı. 1517'de Lucrezia di Bartolomeo del Fede ile evlendi. I. François'nın davetini kabul ederek 1518 Mayıs'ında Fransa'ya gitti, bir yıl orada kaldı. Fransa'da yaptığı resimlerden sadece 1518 tarihli *La Carità* ("İnayet") günümüze ulaşmıştır. 1519'da yeniden Floransa'ya döndü ve kendisine San Salvi'deki *Ultima Cena* ("Son Yemek") freski sipariş edildi. 1521'de Caiano'daki Medici villalarından birinde halktan toplanan bir vergiyi simgeleyen *Ayakbastı Parası* adlı freski yapmaya başladı; ama resim X. Leo'nun ölümü nedeniyle yarım kaldı.

Sarto 1523'teki veba salgınından kaçmak için Mugello'ya gitti ve San Pietro in Luce'deki mihrap resmini yaptı. 1525'te *Madonna del Sacco*'yu ("Sacco Meryem") bitirdi. Aynı yıl Floransa'da Palazzo della Signoria için resim siparişleri aldı. 1528'de şimdi Uffizi'de bulunan *I quattro Santi* ("Dört Aziz") ve Berlin'de bulunan *Sacra Conversazione*'yi ("Kutsal Konuşma") yaptı. 1529'da San Sebastiano tarikatına kabul edildi. 29 Eylül 1530'da vebadan öldü, Floransa'da gömüldü.

Andrea del Sarto, Rönesans Dönemi'nde Floransa'nın en büyük fresk ressamlarından biriydi. Bütün çağdaşları gibi Leonardo ve Michelangelo'nun çizimlerini inceleyerek işe başlamıştır. İlk çalışmaları Floransa'daki SS. Annunziata Kilisesi avlusunda bulunan ve San Filippo Benizzi'nin hayatını konu alan fresklerdir. Gençlik döneminin bu çalışmalarında Masaccio ve Ghirlandajo'nun etkileri görülürse de, sanatçının kendi üslubu daha o zaman belirginleşmeye başlamıştır. Aynı yerde bulunan Baldovinetti ve Cosimo Roselli'nin duvar resimlerinin tam tersine del Sarto'nun resimlerindeki mimari perspektifler adeta duvarı deler gibidir. Dürer'in gravürlerini çağrıştıran ayrıntılar, genellikle Kuzey resminde görülen ağaçlı tepeler ve aynı resim içinde ayrı zamanlarda geçen farklı olayların sahneler halinde resmedilmesi gibi özellikler hâlâ 15. yy (*Quattrocento*) anlayışına bağlı olduğunu gösterir. Leonardo'nun etkisinin en belirgin olduğu yapıtı *Adorazione dei Maghi*'dir. ("Müneccimlerin Tapınması"). Sadece resmin *sfumato*sü (renkten renge ya da açıktan koyuya yumuşak ve buğulu geçiş alanları) değil, kadın tipleri, figürlerin hacimlendirilmesi, sürülen boyanın kalınlığı ve bütün bu özelliklerin birlikte yarattığı duyumsal atmosfer Leonardo'nun izlerini taşır.

Sanatçı, 1512'ye doğru Scalzo Manastırı'nın fresklerini yapmaya başladı. Bu fresk dizisinde, sütun benzeri süslemelerle birbirinden ayrılmış sahnelerde Vaftizci Yahya'nın hayatı konu edilir. Bu freskler *grisaille* tekniği ile yapılmıştır. Bu teknik, hava ile fazla temas eden alanlarda veya pencereler arasındaki karanlık bölgelerde yararlanılan ve sadece nötr gri tonlarının kullanıldığı bir resim tekniğidir. Önceleri yağlıboya resim tekniğinde taslak yapmak için kullanılırken, 16. yy'da kendi başına bir teknik haline gelmiştir. Bütün dekorasyon organik bir bütün etkisi yapar ve her resimdeki ışık tek bir kaynaktan gelir gibi görünür. Sarto'nun sanatsal gelişimi Scalzo'da on beş yıllık bir süreye yayılan çalışmalarında bütünüyle

izlenebilir.

1515 yılında yaptığı *Ecce Homo* ("İşte İnsan") resminde belli bir anıtsallık arayışı içindedir. Sistine Şapeli'nin bittiği tarihte Roma'ya ikinci kez gittiği sanılmaktadır.

Vaftizci Yahya'nın Vaazı (1515) ve *Çoğunluğun Vaftizi* (1516-1517) resimlerinde figürler önem bakımından manzaranın yerini almıştır.

Vaftizci Yahya'nın Adlandırılması, Zacharias'ın Müjdesi fresklerinde kompozisyonun birliği amaçlanmıştır. Hareketler daha dinamik, ifadeler daha çarpıcıdır, ama Sarto yine de gerekli dramatik etkiye ulaşamamıştır. Andrea del Sarto'nun başyapıtı olarak kabul edilen *Madonna del Sacco*'nun (1525) yapıtları arasında özel bir yeri vardır. Tam anlamıyla gelişmiş yumuşak fresk tekniğinin klasik bir örneğidir. Özellikle kumaş kıvrımlarının resimselliği, figürlerin yerleştirilişlerindeki cesaret dikkat çekicidir. Bakire Meryem merkeze değil sağ tarafa oturtulmuştur. Denge ise Vaftizci Yahya'nın mekân içinde Meryem'e göre daha geriye, sola yerleştirilmesiyle sağlanmıştır. O da merkezi eksenden uzaktadır. Figürler son derece sade konturların çevrelediği zengin formları nedeniyle anıtsallık kazanır. Meryem yüksek olmayan bir yere oturtulmuştur ve görkemli bir baş hareketi vardır.

Pano resimleri ise, Sarto'nun bir renk ustası olarak büyük yeteneğini açığa çıkarır. 1517 tarihli *Madonna delle Arpie*'deki güçlü simetrisinin, üç boyutluluğun ve ifadenin modeli Fra Bartolomeo'nun *Salvator Mundi*'sidir. Genellikle camı renk uyumları kullanan Sarto'nun figürleri, bu gölgeli mekân içinde renkli kitleler olarak gözüktür. Sarto'nun yaptığı en önemli portre, büyük bir olasılıkla Jacopo Sansovino'nun portresi olan *Scultore*'dir ("Heykeltıraş").

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın ince bir Floransalı olan Sarto, Filippino ve Leonardo'nun sanatsal bir devamıdır. Vasari onu cesaretsizlik ve utangaçlıkla suçlar, ama yine de çok yetenekli olduğunu kabul eder. 19.yy sanat tarihçisi Wölfflin ise onun resimlerinin yüzeysel ve ruhsuz olduğunu, bazılarının insanı ilgisiz bıraktığını, ancak son yıllarında bu durumun değiştiğini belirtir.

Michelangelo hayranlığı ile yetişen Sarto, Floransa'nın en iyi desencisi olarak kabul edilmiştir. Figürleri, edilgen duruşlarıyla bazen taş gibi soğuktur. Resimlerinde çoğu kez, insani öğeler önemsizleşir.

Sarto'nun "sanat için sanat" yaptığı söylenebilir. Sistematiği bir şekilde ruhsal olanı yok sayarak, nesnelerin sanatsal ve estetik yönlerini gereğinden fazla değerlendirmiştir. Çoğu kez sanat tarihçilerince bir çeşit formalizm (biçimcilik) ile suçlanmıştır. Sanat tarihindeki yeri Rönesans ve Manierizm arasında olan Sarto, biçim sorunlarını adeta sistematiği bir şekilde araştırmasıyla akademizme yol açmıştır. Ama naturalizmi ile Manierizm'in ve Barok'un öncüsüdür. Vasari'ye göre Pontormo ve Rosso, aynı dönemde Sarto'nun atölyesinde çalışmışlardır. Bu da yeni bir üslubun başlatıcısı olarak onun önemini vurgular.

- YAPITLAR (başlıca): *Scene della vita di San Filippo Benizzi*, 1509-1510, ("San Filippo Benizzi'nin Yaşamın-

dan Sahneler) (SS. Annunziata, Floransa); *Scene della vita di San Filippo Benizzi*, 1511-1526 (Fresk dizisi Scalzo Manastırı, Floransa); *Ecce Homo*, 1515, ("İşte İnsan") (San Salvi, Floransa); *Madonna delle Arpie*, 1517, (Uffizi, Floransa); *La Carità*, 1518, ("İnayet") (Louvre, Paris); *Ayakbastı Parası*, 1521, (Poggio Caiano); *Scultore*, 1524 ("Heykeltıraş") (Ulusal Galerî, Londra); *Deposizione*, 1524 ("Çarmıhtan İndiriliş") (Palazzo Pitti, Floransa); *Sacra Conversazione*, 1528, ("Kutsal Konuşma") (Berlin); *Sacra Famiglia con Santa Elisabetta*, 1528, ("Kutsal Aile ve Azize Elisabeth") (Palazzo Pitti, Floransa); *Madonna*, 1528-1530 (Wallace Koleksiyonu, Londra).

• **KAYNAKLAR:** S.J. Freedberg, *Andrea del Sarto*, 2 cilt, 1963; J.K. Shearman, *Andrea del Sarto*, 2 cilt, 1965; G. Vasari, *Le Vite de' più eccellenti architetti, pittori, e scultori italiani...*, 1568 (Çev. G. Bull, 1978); H. Wörrflin, *Classic Art*, 1968.

• **BAKINIZ:** PIERO DI COSIMO, PONTORMO, RAFFAELLO, ROSSO, SANSOVINO.

ANDRÉE, Salomon August (1854-1897)

İsveçli kâşif ve mühendis. Kuzey Kutbu'na balonla ilk yolculuğu deneyecek kutupların havadan keşfini başlatmıştır.

18 Ekim 1854'te Graenna'da doğdu. 1873'te Stockholm'deki Krallık Teknoloji Enstitüsü'nde mühendislik öğrenimini tamamladıktan sonra bir sanayi kuruluşunda çalışmaya başladı, 1880'de bir teknik okulda yardımcı profesörlüğe getirildi. 1882-1883 kışını Spitzberg Takımadaları'ndaki İsveç gözlem istasyonunda geçiren Andrée, Uluslararası Bilimsel Kutup Araştırmaları programı çerçevesinde yürütülmekte olan atmosfer elektriği araştırmalarına katıldı. Ardından, İsveç Patent Bürosu'nda görev aldı. 1897 yazında, uzun süredir düşlediği balonla kutup yolculuğuna çıkan Andrée ve iki arkadaşının donmuş cesetleri, havalandıkları tarihten 33 yıl sonra, Kuzey Kutbu bölgesindeki Kvitöya Adası'nda (Beyaz Ada) bulundu.

August Andrée'nin balonculuğa ilgi duyması, ABD'de birkaç ay kaldığı 1876 yılına rastlar. Philadelphia'da, balonla uzun mesafe uçuş rekorunu kırmış olan Amerikalı baloncu John Wise ile tanışarak bilgi alan Andrée, Spitzberg'de geçirdiği kış aylarından sonra Kuzey Kutbu'na balonla ulaşmayı aklına koymuştu. Ancak, bu büyük isteğini gerçekleştirebilmek için uzun bir süre beklemesi gerekti. İlk kez 1893 yılında, Fransız yapısı bir balonla dokuz uçuş denemesi yaptı ve 1895'te İsveç Bilimler Akademisi'nden uçuş onayını alır almaz yolculuk hazırlıklarına başladı. Parisli bir ustaya yaptırdığı *Oernen* (Kartal) adlı atlas balon, hidrojenle dolduruluyordu ve 4.814 m³lük hacmiyle o güne değin yapılmış en büyük balonlardan biriydi. Andrée, 1896 yazında giriştiği ilk kutup yolculuğunu rüzgârın yetersiz olması nedeniyle ertelemek zorunda kaldı. Sonunda 11 Temmuz 1897 günü, Nils Strindberg ve Knut Fraenkel adlı iki arkadaşıyla birlikte, Svalbard Takımadaları'ndaki

Spitzberg adasından kuzeydoğuya doğru havalandı. Ancak, 19.yy'ın bu son balon yolculuğundan geriye dönen olmadı.

1930 yılında bir Norveç araştırma gemisi, 81° kuzey enlemi yakınlarındaki Kvitöya Adası'nda Andrée ve arkadaşlarının kamp yerini ve donmuş cesetlerini buldu. Burası kutba, yola çıktıkları noktadan daha uzaktı. Kamp yerinde bulunan Andrée'nin günlüğünden anlaşıldığına göre, doğuya sürüklenen balon havalanışından 65 saat sonra düşmüş, kâşifler de geriye dönmek üzere burada konaklamışlardı. Yanlarında yeterince yiyecek ve yakıt olmasına karşın neden öldükleri uzun bir süre açıklanamadı. 1952'de Danimarkalı bir doktor, yedikleri kutup ayısının etindeki trişinin neden olduğu ateşli bir hastalıktan öldüklerini öne sürdü. Amacına ulaşamamış olsa da bu deneme, kutupların havadan keşfinde bir başlangıç noktası olarak önem taşır.

• **KAYNAKLAR:** Grierson, J., *Challenge to the Poles: Highlights of Arctic and Antarctic Aviation*, 1964; Swedish Society for Anthropology and Geography, *Andrée's Story: The Complete Record of His Polar Flight*, 1897, (2. bas. 1930).

• **BAKINIZ:** BYRD, NOBILE.

ANDREWS, Roy Chapman (1884-1960)

ABD'li doğabilimci ve gezgin. Doğu ve Orta Asya'ya yaptığı inceleme gezileriyle, özellikle soyu tükenmiş memelilere ve sürüngenlere ilişkin paleontolojik bulguların zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

26 Ocak 1884'te Wisconsin Eyaleti'nin Beloit kentinde doğdu. Doğa araştırmacısı olmaya küçük yaşta karar verdiği için, 1906'da Beloit College'ı bitirir bitirmez New York'a giderek, zengin doğa tarihi koleksiyonuyla ünlü American Museum of Natural History'ye başvurdu. Bir süre temizlik işlerinde ve hayvanların tahminenip doldurulmasında çalıştıktan sonra, ilgisiyle yöneticilerin dikkatini çekerek araştırma gezilerine katılmaya başladı. 1908'de çıktığı ilk inceleme gezisinden başlayarak 1914'e değin Alaska, Doğu Hint Adaları, Borneo, Selebes Adaları, Japonya ve Kuzey Kore'yi dolaştı. Müzenin Asya Araştırmaları Bölümü'nün başkanlığına getirildikten sonra, 1916-1917'de Tibet, Birmanya ve Güneybatı Çin'e, 1919'da Kuzey Çin ve Moğolistan'a, 1921' ve 1925'te de Orta Asya'ya olmak üzere üç büyük gezi düzenledi. 1935 yılında müzenin yöneticiliğini üstlenen Andrews, 1942'de bu görevden emekliye ayrılarak yaşamının sonraki yıllarını gezi notlarını derleyip yayımlamak ve Asya'yı tanıtıcı konferanslar düzenlemekle geçirdi. 11 Mart 1960'ta California'nın Carmel kentinde öldü.

Andrews, 1908'de Alaska'ya ve 1909'da "Albatross" adlı araştırma gemisiyle Doğu Hint Adaları,

Borneo ve Celebes adalarına yaptığı ilk gezilerde özellikle balinaları ve diğer deniz memelilerini incelemiş, kısa sürede bu alanda uzmanlaşmıştı. Bugün American Museum of Natural History'de bulunan ve onun çabalarıyla oluşturulan deniz memelileri koleksiyonu, dünyanın en zengin koleksiyonlarından biridir. 1915'ten sonra daha çok kara araştırmalarına ağırlık veren ve müzenin Asya Araştırmaları Bölümü'ne başkanlık etmeye başlayan Andrews, her şeyden önce, bazı bilim adamlarının savunduğu gibi, ilk insanın ve pek çok hayvan türünün beşiğinin Orta Asya olup olmadığını araştırmak niyetindeydi. 1916'da bu amaçla Güneybatı Çin'e bir sefer düzenlediyse de, I.Dünya Savaşı nedeniyle araştırmalarına ara vermek zorunda kaldı. Savaş bitene değin ABD'nin Pekin'deki deniz üssünün haberalma örgütünde görevlendirildi.

Savaşın bitiminde ülkesine dönen Andrews, 1919'da Amerikan hükümetinin parasal desteğiyle çıktığı ikinci Asya gezisi sırasında, Moğolistan'da, taşlanmış ilk dinazor yumurtalarını buldu. Bu gezisine ilişkin notlarını ve görüşlerini 1921'de yayımladığı *Across Mongolian Plains* ("Moğolistan Ovalarını Aşarken") adlı kitabında toplayan Andrews'un en verimli gezisi o tarihten sonra yaptığı üçüncü Asya gezisidir. Orta Asya'nın, özellikle Çin ve Moğolistan'ın jeoloji açısından en az incelenmiş bölgelerini araştırırken Gobi Çölü'nde yeni bir jeolojik katmana ve zengin bir fosil alanına rastladı; o güne değin varlığı bilinmeyen memeli ve sürüngenlerin fosillerini, Güney Asya'daki Bülucistan bölgesinde, bilinen kara memelilerinin en büyüğü olan, 8 m uzunluğunda ve 6 m yüksekliğindeki, gergedana benzeyen *baluchitherium*un kafatasını ve diğer iskelet parçalarını, dinazorların öncülü olan yaklaşık 2,5 m boyundaki sürüngen *protoceratops*un kemiklerini ve yumurtalarını, tarihöncesi insan yaşamının izlerini buldu. Yöredeki siyasal karışıklıklar nedeniyle 1930'da ABD'ye dönen ve bu önemli gezisini *The New Conquest of Central Asia* ("Orta Asyanın Yeniden Keşfi") adlı yapıtında anlatan Andrews'un Asya araştırmaları, jeoloji, zooloji, özellikle de paleontoloji ve paleobotanik alanındaki çalışmalara ışık tutmuştur.

- **YAPITLAR:** *Camps and Trails in China*, 1918; *Across Mongolian Plains* (Y.B. Andrews ile), 1921, ("Moğolistan Ovalarını Aşarken"); *On the Trail of Ancient Man*, 1926, ("Eski İnsanın İzinde"); *Ends of the Earth*, 1929, ("Dünyanın Öbür Ucu"); *The New Conquest of Central Asia*, 1933, ("Orta Asya'nın Yeniden Keşfi"); *Heart of Asia*, 1951, ("Asya'nın Kalbi").

- **KAYNAKLAR:** (R.C.Andrews'ın otobiyografik yapıtları): *This Business of Exploring*, 1935; *Under a Lucky Star: A Lifetime of Adventure*, 1943; *Beyond Adventure: The Lives of Three Explorers*, 1954.

ANDREWS, Thomas (1813-1885)

İrlandalı fiziksel kimyacı. Gazların sıvılaştırılmasında "kritik sıcaklık" kavramını ortaya atmıştır.

19 Aralık 1813'te Belfast'ta doğdu. Belfast, Glasgow ve Dublin'de öğrenim gördükten sonra Paris'te kimyacı Dumas ile birlikte çalıştı. Andrews'un fiziksel kimyaya yönelmesinde Dumas'nın etkisi büyüktür. 1835'te Edinburgh Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden diplomasını alıncı Belfast'a döndü ve bir yandan hekimlik yaparken, bir yandan da laboratuvar araştırmalarına ağırlık verdi. 1839'da İrlanda Krallık Akademisi'ne, 1849'da Londra'daki Royal Society'ye kabul edilen Andrews, aynı yıl atandığı Belfast Queen's College'daki kimya profesörlüğü görevini 1879'da sağlığı bozulup emekliye ayrılmaya değin sürdürdü. 26 Kasım 1885'te Belfast'ta öldü.

Kimyasal yoldan elektrik elde etme, kimyasal tepkimelerdeki ısı enerjisi ve ozonun (O₃) yapısına ilişkin çalışmalar yapan Andrews, ilk kez Schönbein tarafından tanımlanan ozonun, oksijeninin değişik bir hali (alotropu) olduğunu kanıtladı. Bu ilk araştırmaları önemli olmakla birlikte, onun kimyaya en önemli katkısı, gazların sıvılaştırılmasına ilişkin çalışmalarıdır. Gazların yoğunlaşarak sıvı durumuna geçebilme özelliği Andrews'den önce de biliniyordu. Özellikle Faraday ve Regnault, birçok gazı sıvılaştırmayı başarmışlardı. Yalnız, hidrojen, oksijen, azot, karbon monoksit, azot monoksit ve metan bir türlü sıvılaştırılamıyordu. Bu nedenle bunlara sıvılaştırılamayan (kalıcı) gazlar adı verilmişti. 1861'de bu gazlara çok yüksek basınç uygulamasına karşın Andrews de olumlu bir sonuç alamadı. Araştırmalarını sürdürdüğünde, ne kadar yüksek basınç uygulanırsa uygulanırsın, her gazı göre değişen belli bir sıcaklığın üstünde gazların sıvılaşmayacağını anlamıştı. 1869'da "kritik sıcaklık" diye adlandırdığı bu noktayı gazların sıvılaşma sıcaklığı olarak tanımladı ve maddenin gaz durumundan sıvı durumuna geçişinin kesintisiz bir süreç olduğunu açıkladı.

Kritik sıcaklık kavramı, o güne değin sıvılaştırılamayan gazların soğutma yöntemleriyle sıvılaştırılabileceği düşüncesine yol açmıştı. 1877'de Cailletet, ardından Pictet, hidrojen dışındaki tüm kalıcı gazları kritik sıcaklıklarının altındaki bir sıcaklığa kadar soğutup basınç uygulayarak sıvılaştırmayı başardılar. Hidrojenin sıvılaştırılmasını da daha sonra Wroblewski ve Dewar gerçekleştirdiler. Bugün sıvılaştırılmış gazlar sanayide, yapay gübre ve gazoz türü içeceklerin yapımından madenlerin kesilmesine ve oksijen kaynağına kadar pek çok alanda kullanılır. Öte yandan, sıvılaştırma yoluyla havadaki gazların ayrıştırılması da olanaklıdır.

- **YAPITLAR:** *Scientific Papers*, (ö.s), T. ve C.Brown (der.), 1889, ("Bilimsel Yazılar").

- **BAKINIZ:** CAILLETET, DEWAR, J.B. DUMAS, SCHÖNBEIN.

ANDREYEV, Leonid Nikolayevič (1871-1919)

**Rus oyun yazarı, öykücü, gazeteci.
İki devrim arasının atmosferini yansıtan oyunlar yazmıştır.**

18 Haziran 1871'de Moskova'nın 200 mil güneyindeki Oryol'da doğdu. Kadastro memuru olan babasını erken yaşta yitirdi. 1896'da Moskova'da Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre duruşma yazıcısı olarak Moskova Adliyesi'nde çalıştı. Buradan ayrıldıktan sonra, *Moskova Courier* gazetesinde adliye muhabirliği yapmaya başladı. Aynı gazetede James Lynch takma adıyla edebiyat eleştirileri ve tiyatro haberleri de yazdı. 1899'da ilk öyküsü aylık edebiyat dergisi *Jizn*'de (Yaşam) yayımlandı. Edebiyat eleştirmenlerinin dikkatini çekti. Arkadaşı Maksim Gorki de, yazarlığı sürdürmesi için Andreyev'i yüreklendirdi. 1901'de yayımlanan ilk öykü kitabı hemen en çok satılan kitaplar arasında yer aldı. 1905 Devrimi'ni desteklediği için hapis cezasına çarptırıldı. Aynı yıl ilk oyunu *K Zvezdam* ("Yıldızlara Doğru") yayımlandıysa da, oyunun sahnelenmesi için gereken izni alamadı. I. Dünya Savaşı sırasında Kerenski Hükümeti'ni destekledi. 1918'de Finlandiya'ya gitti. 12 Eylül 1919'da öldü.

Andreyev'in kimi oyunları Maeterlinck'in Sembolizm'i'ne, kimi oyunları da Gorki'nin Eleştirel Gerçekçilik anlayışına yakın anlatım özellikleri gösterir ve ölüm saplantısı, hayatın anlamsızlığı gibi temaları işler. İlk oyunu *K Zvezdam* iki akımın anlatım özelliklerini de taşıyordu. Sınırdaki bir gözlemcinde geçen oyunda, bir bilim adamıyla ihtilalci oğlunun dünyayı ve yaşamı kavrayışları konu edilir. İhtilalci Nikolay, yazarın eleştirel gerçekçi yönelimini açığa vururken astronom Ternovski, yer yer mistisizme kayan simgeci bir eğilimi yansıtır.

1908'de yazdığı *Çyorniy Maski* ("Kara Maskeler"), Pirandello ve Poe'nun fantastik kavrımları ile çağrışımlar yapan bir oyundu. Yazarın "kara maskeler" diye tanımladığı insan benliğinde yaşayan insanüstü güçlerdi. Oyun kişisi, taşıdığı kötülükleri benliğinde yarattığı ikinci bir kişiliğe yüklüyor ve iki kişiliği çarpıştırarak kötülüklerinden arınıyordu.

Bu dönemde yazdığı *Anfissa* gibi bazı oyunlarında Gerçekçilik akımına yaklaşan Andreyev, başyapıtları arasında gösterilen *Sobaçiy Vals* ("Köpeklerin Valsi") oyununda Dışavurumculuk akımının etkisinde kalmıştır. Yaşam sigortasını alabilmek için ağabeyini öldürmeyi tasarlayan bir insanı ve onu sürekli aldatan nişanlısını konu edindiği bu oyunda, birey psikolojisinin derinliklerini araştırır. Onun olumsuzlayıcı dünya görüşü, yer yer Dostoyevski'nin kahramanlarını animsatan tipler yaratmasına yol açmıştır. Aldatma ve şizofreni temalarını işlediği *Tot Kto poluçayet poşçyoçinu* ("Tokat Yiyen Adam") oyunu da bunlardan biridir. Kendisini aldatan karısını ve yakın dostlarını terkeden oyun kişisi, bir sirkte palyaçoluk yapmaya başlar. Maske ve gerçek yüz

kavramlarını kullandığı bu oyunda Grotesk tiyatrosunun anlatım özellikleri görülür. Acı çeken insan, maskesiyle bütünleştğinde başkalarını güldüren bir komik olmaktadır. Bu sırada genç bir kıza âşık olur. Ama kızı, dış görüntüsüyle yaşayan bir ölü olduğunu düşündüğünden zehirler ve böylece gerçek benliğine kavuşturduğuna inanır. Bu çöküş süreci adamın intiharıyla son bulacaktır.

İki büyük öyküsünden *Rasskaz o semi poveşennih* ("Asılan Yedi Kişinin Öyküsü") 1905 Devrimi'nin etkisiyle yazılmıştır ve ölüm cezasına karşı toplumsal bir eleştiri taşır. Mançurya savaşlarının etkisiyle yazdığı *Krasny Smeh* ("Kızıl Gülüş") ise savaş aleyhtarlığı temasını işler. Öykülerinde daha tutarlı bir anlatım çizgisi izleyen Andreyev, iki devrim arası Rusyası'nın karmaşasını ve bireysel çöküntülerini yansıtan konularıyla ülkesinin yanı sıra bütün Avrupa'da ilgi toplamıştır.

- **YAPITLAR:** *Mysl*, 1902, ("Düşünce"); *Jizn Vasilia Fiveysovo*, 1902, ("Vasili Fiveyskov'un Yaşamı"); *K Zvezdam*, 1905, ("Yıldızlara Doğru"); *Yuda İskariot*, 1907; *Çyorniy Maski*, 1908, ("Kara Maskeler"); *Anfissa*; *Sobaçiy Vals*, ("Köpeklerin Valsi") *Tot Kto poluçayet poşçyoçinu*, ("Tokat Yiyen Adam"); *Rasskaz o semi poveşennih* ("Asılan Yedi Kişinin Öyküsü"); *Krasny smeh*, ("Kızıl Gülüş").

ANDRIÇ, İvo (1892-1975)

Yugoslav öykücü, romancı. Osmanlı döneminde Bosna ve çevresini anlatan tarihsel romanlarıyla tanınmıştır.

10 Ekim 1892'de Bosna'nın Dolats kasabasında doğdu. Katolik Sırp bir zanaatçının oğludur. Çocukluğu, Drina nehri kıyısındaki Vichegrad kasabasında geçti. Öğrenimini Saraybosna'da yaptı. 1914'te Bosna'daki ulusal kurtuluş hareketine katılması nedeniyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu makamlarınca hapsedildi, daha sonra da Zeritsa'ya sürüldü. İmparator Charles'ın tahta geçişiyle çıkarılan genel afftan yararlanarak 1917'de serbest bırakıldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra öğrenimine devam etti. Graz Üniversitesi'nde doktora sınavı için "Osmanlı İdaresindeki Bosna-Hersek'te Kültür Hayatı" konusunu seçti. Zagreb ve Viyana Üniversitesi'nde filoloji öğrenimi gördü. İki Dünya Savaşı arasında, edebiyat çalışmaları yanında, diplomat olarak görev yaptı. II. Dünya Savaşı'nı Alman işgali altındaki Belgrad'da yaşadı. 1961 yılında, Nobel Ödülü'nü alan ilk Yugoslav yazar oldu. 13 Mart 1975'te Belgrad'da öldü.

Andriç edebiyat yaşamına Amerikan şairi Walt Whitman'dan çevirdiği şiirlerle başladı. Anglo-Saxon dünyasıyla ilgisi bunun dışına fazla taşmayan Andriç, yapıtlarının büyük bir bölümünde Bosna tarihi ve kültür yaşamıyla ilgilendi. İvo Andriç'i tanıtan ilk kitabı, 1918'de sürgündeyken yazdığı lirik bir düzyazı denemesi olan *Ex ponto*'dur ("Denizden"). Daha sonra cezaevi anıları, 1920'den başlayarak da öyküleri yayımlandı. Andriç'in yapıtları içerisinde en önemlileri *Na Drini ćuprija* (Drina Köprüsü), *Travnička-*

ronika ("Travnik Günlüğü") ve *Prokleta aveija* (Uğursuz Avlu) adlı tarihsel romanlarıdır.

Na Drini çupriya, yazarın Yugoslavya'da en çok okunan, Arapça, Türkçe ve Çince dahil 21 dile çevrilen en tanınan romanıdır. Andriç'in çocukluk yıllarını geçirdiği Vichegrad kasabasında 1571 yılında Bosna asıllı Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Drina Köprüsü, romanın baş kahramanıdır. Andriç, azgın Drina nehrinin Bosna-Hersek ve Sırbistan yakalarını birleştirerek, insanları birbirine bağlayan bir sembol olan bu köprü'nün çevresinde kümelenen olayları, hikâyeleri, efsane ve tarihi bilgileri epik bir anlatımla yansıtır. *Travniçkahronika* Bosna'nın Travnik iline Napolyon döneminde gönderilen bir Fransız konsolosunun doğayla karşılaşmasının hikâyesidir. Fransız diplomatının Avusturya konsolosu, Osmanlı idareciler ve Fransisken papazlarıyla süren çekişmelerinin ardında Osmanlı idaresindeki Bosna'nın kültürel tarihi anlatılır. *Prokleta aveija* ise, Haçlı Seferleri sırasında Bosna'ya yerleşen ve Katoliklik'i yaymaya çalışan Fransisken papazlarının Bulgarlar ve Osmanlı Türkleri'yle çelişkilerini konu alır.

Andriç'in yapıtlarında bir yandan epik tarihsel bir anlatım, öte yandan da insanın varoluşunu trajik bir yalnızlık olarak ele alan bir duyarlılık vardır. Dış dünyanın yabancı ve acımasız koşullarını, kederli bir insanlılıkla tarafsız bir tarihselliği birleştirmeye çalışan bir üslupla yansıtmıştır. Nobel Ödülü Komitesi, Andriç'in özellikle de *Na Drini çupriya*'nın "epik gücü"nü vurgulamıştır.

- **YAPITLAR:** (başlıca): *Ex ponto*, 1918; *Na Drini çupriya* (Drina Köprüsü), 1945; *Travniçkahronika* ("Travnik Günlüğü"), 1945; *Prokleta aveija*, (Uğursuz Avlu), 1955.

ANDRONİKOS

(İÖ 50 - İS 10)

Eski Yunanlı düşünür. Aristoteles'in yapıtlarını toplayarak konularına göre düzenlemiştir.

Rodos'ta doğdu. Ölüm yeri, yaşamının ilk dönemlerinde üzerinde çalıştığı konular yeterince bilinmemektedir. Kaynaklardaki veriler de çelişkilidir.

Andronikos'un, felsefe tarihindeki önemi, Aristoteles'in o dönemde çok az bilinen yapıtlarını toplayıp bir bütün olarak düzenlemesinde, bu konu üzerinde çalışacaklara bir kaynak bırakmasındadır. Çalışmaları arasında en özgün olanı Aristoteles'in kitap durumuna gelmemiş ders notlarını derleyip düzenlemesidir.

Andronikos'un çalışmalarında uyguladığı yöntem çağına göre yenidir. Bu yöntemin temel ilkeleri konu, yazılış sırası, karşılaştırma, birbiriyle bağlantı bulma gibi dört bölüme ayrılır.

Andronikos bu ilkeler ışığında, önce Aristoteles ile Theophrastos'un o dönemde bilinen bütün yapıtlarını topladı. Konularına göre bağımsız bölümlere ayırdı. Sonra, bu konular arasında kurulan iç bağlantıyı ayrı ayrı kitapların ortaya çıkmasını sağladı.

İkinci çalışma aşamasında, Aristoteles ile The-

ophrastos'a yakınlarınca gönderilen mektupları ele aldı. Bunları da konularına göre düzenledi, dizinlerini çıkardı.

Üçüncü aşamada ise Aristoteles ile Theophrastos'un yaşamıyla ilgili bilgileri topladı, değerlendirerek düzenledi. Sonra kendi özel görüşlerini, onlarla ilgili yorumlarını yazdı. Bu çalışmada dayandığı kaynakları eleştireci bir tutumla değerlendirdi.

Felsefe tarihinde, yapıtları konularına göre ayırarak düzenlemeyi, kaynaklardan yararlanırken eleştireci bir tutumu benimsemeyi ilke edinen ilk düşünür Andronikos'tur. Onun kendi görüşlerini, *Physeus* ile *Kategoria* konularındaki yorumlarını içeren yapıtları olduğu söylenirse de bunlar günümüze kalmamıştır.

Andronikos kendinden sonra gelen araştırmacıları etkilemiş, Aristoteles'in, Theophrastos'un yapıtları konusunda daha geniş, daha uzun süreli çalışmalara girişenlere öncülük etmiştir. Özellikle Aristoteles'in bilinmeyen yapıtlarının ortaya çıkarılmasına yol açmıştır.

- **BAKINIZ: ARİSTOTELES, THEOPHRASTOS.**

ANDROPOV, Yuri

(1914)

SSCB'li devlet adamı. 1983'te devlet başkanı oldu.

1914'te Kafkasya'da Nagutskaya'da doğdu. Bir demiryolu işçisinin oğludur. 16 yaşındayken telgraf teknisyeni olarak çalışmaya başladı, daha sonra Volga Irmağı'nda gemicilik yaptı. 1936'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) gençlik örgütü olan KOMSOMOL'a girdi. 1951'e değin bu örgütte çalıştı.

1936'da Rylahsk'da su taşımacılığı teknisyeni eğitimi görmeye başlayan Andropov, 1936-1940 arasında Su Taşımacılığı Teknik Okulu ve Volodorsuy Tersanesi'ndeki KOMSOMOL örgütlerinin sekreterliğini yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında, 1940-1944 arasında Sovyet ordusuna katılarak Finlandiya cephesinde savaştı.

Andropov 1950'de özel bir diplomatik görevle Macaristan'a gitti. Bir süre Budapeşte SSCB Elçiliği'nde maslahatgüzar olarak çalıştıktan sonra 1954'te büyükelçi oldu. 1956 Macar Ayaklanması'nın SSCB birlikleri tarafından bastırılması, Andropov'un büyükelçiliği dönemine rastlar. 1957 Mayıs'ında SBKP Merkez Komitesi'ne seçildi ve burada Sosyalist Ülkelere Dairesi başkanlığına atandı. Aynı zamanda Devlet Radyo-Televizyon, yazılı basın ve kültür işlerinin sorumluluğunu üstlendi.

Andropov 1967'de SSCB gizli haberalma örgütü KGB'nin başkanlığına getirildi. Aynı tarihte SBKP Politbürosu'nun toplantılarına oy hakkı olmadan katılmaya başladı.

1978'de Politbüro'nun tam yetkili üyesi olan Andropov, 1982'de Parti Sekreteryası'na alındı. SBKP'nin önde gelen teorisyenlerinden Suslov'un ölümü üzerine partinin ideolojik çalışmalarında da görev alan Andropov, 10 Kasım 1982'de 18 yıldır

SBKP genel sekreterliğini sürdüren Leonid Brejnev'in ölümü üzerine genel sekreterlik görevine getirildi. 1983'te devlet başkanı seçildi.

• BAKINIZ: BREJNEV, KADAR, İNAGY.

ANDRUSOV, Nikolay İvanoviç (1861-1924)

SSCB'li jeoloji ve paleontoloji bilgini. Karadeniz Hazer havzası ve Balkan Yarımadası stratigrafisini, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşumunu incelemiştir.

Odesa'da doğdu. 1896-1904 arasında Yurjevski Üniversitesi'nde, o tarihten 1912'ye değin Kiev Üniversitesi'nde ders verdi. 1914'te Rus Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Odesa'da öldü.

Andrusov, 1890'da Karadeniz ve Marmara'da deniz dibi araştırmalarına katılmış, Gelibolu'daki Çavda yöresinde katmanlaşmayı incelemiştir. *Die Schichten von Cap Tschauda* (1890) adlı yapıtında topladığı Çavda araştırmalarında katmanların yapısına ve eğimine dayanarak, IV. zaman başlarında bugünkü Çanakkale Boğazı'nın yerinde Marmara'ya yönelmiş çukur bir havzanın bulunduğunu öne sürdü. Sonradan bu görüşü, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşumuna ilişkin varsayımlar üzerine eleştirel bir değerlendirme olan *Kritische Bemerkungen über die Entstehungshypothesen der Bosphorus und der Dardanellen* (1900) adlı yapıtında olgunlaştırdı. Andrusov'a göre Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan her iki boğaz da, IV. zamanda bir göl yapısında olan Marmara'ya dökülen iki ayrı akarsuyun vadilerinin sular altında kalmasıyla oluşmuştur.

Karadeniz'deki araştırmalar sırasında, III. zaman sonu ile IV. zamana tarihlendirilen deniz tortullarını ve fosillerini inceleyen Andrusov, deniz dibinde Hazer tipi kalıntılara rastladı. Türlerin, özellikle neojen (III.zaman sonu) yumuşakçaların evrimine ve yokoluşuna Darwin kuramına dayanarak açıklama getirdi. Örneğin, fosillerine III. zamandan itibaren rastlanan, tatlısu yumuşakçalarından *Dreissensidae* familyasının evrimini fiziksel ve coğrafi koşulların elverişliliğine, yokoluşunu da ekolojik koşulların köklü değişimine bağladı. Bu araştırmanın sonuçlarını derlediği *İskopayemiye i jivuşıye Dreissensidae Yevrazii* adlı çalışması nedeniyle, 1897'de Rus Bilimler Akademisi'nin Lomonosov ödülü Andrusov'a verildi.

Andrusov'un paleontoloji alanındaki çalışmaları yanında, Karadeniz-Hazer bölgesindeki ve Avrupa'nın güneydoğusundaki üçüncü kat tortulların yapısı, bileşimi ve niteliği üstüne ilk güvenilir bilgileri sağlayan stratigrafi (katmanbilim) incelemeleri de bugüne değin önemini yitirmemiştir. Nitekim Kafkasya'da, petrol yataklarının bulunduğu üçüncü kat tortulların ayrıntılı stratigrafisi Andrusov'un incelemeleri doğrultusunda hazırlanmış ve petrol yatakları-

nın araştırılmasında, Andrusov'un petrol oluşumuna ilişkin kuramsal çalışmalarının büyük katkısı olmuştur.

• YAPITLAR: *Die Schichten von Cap Tschauda*, 1890, ("Çavda Burnu Katmanları"); *Südrussische Neogenablagerungen*, 1897, ("Güney Rusya'daki Üçüncü Zaman Tortuları"); *İskopayemiye i jivuşıye Dreissensidae Yevrazii*, 1897; *Kritische Bemerkungen über die Entstehungshypothesen des Bosphorus und der Dardanellen*, 1900, ("İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Oluşum Hipotezleri Üzerine Eleştirel Yorumlar").

• KAYNAKLAR: A.Borisyak, "Nikolay İvanoviç Andrusov," *Nauchnyy rabotnik*, 1925.

ANFİNSEN, Christian Boehmer (1916)

ABD'li biyokimyacı. Proteinlerin molekül yapıları ile işlevleri arasındaki ilişkiyi inceledi.

26 Mart 1916'da Pennsylvania Eyaleti'nin Mo-nessen kentinde doğdu. Swarthmore Koleji ve Pennsylvania Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1943'te Harvard Üniversitesi'nde biyokimya dalında doktorasını aldı. O tarihten başlayarak, aynı üniversitede ve Avrupa'nın çeşitli kentlerindeki araştırma enstitülerinde organik kimya ve biyokimya dalında araştırmacı ve öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1947-1948 arasında Stockholm'deki Nobel Enstitüsü'nde, H.Theorell'in yürüttüğü kanser araştırmalarına katıldı. 1962'de Harvard Tıp Fakültesi'nde biyokimya profesörü oldu. 1972 Nobel kimya ödülünü kazandığı sırada ABD'de Ulusal Arterit, Metabolizma ve Sindirim Hastalıkları Enstitüsü'nün biyokimya laboratuvarı başkanlığını yürütüyordu. 1982'de Johns Hopkins Üniversitesi'nde biyoloji profesörlüğüne getirildi.

Anfinsen, proteinlerin molekül yapısı üzerindeki incelemelerine ilkin mide mukozasınca salgılanan bir enzimle başlamıştı; çünkü, "pepsin" adıyla bilinen bu enzim, saf olarak elde edilebilmiş ilk protein türlerinden biriydi. Ardından, RNA'yı (ribonükleik asit) hidrolize eden "ribonükleaz" adlı enzimin yapısını çözümlmeye girişti. 1950'lerde, Stein ve Moore ile Nobel ödülünü paylaşmadan yirmi yıl kadar önce, 124 aminoasitten oluşan bu enzimin yapısındaki aminoasitleri birbirine bağlayan disülfid bağlarını (-S-S) indirgeme yöntemiyle ikiye sülfhidril (-SH) grubuna ayırmayı başardı. Anfinsen'in gözlemlerine göre, bu indirgenme olayı normal çevre koşullarında gerçekleşemiyor, yüksek sıcaklık ve yüksek pH derecesi (alkali ortam) gerektiriyordu. Üstelik, böyle bir indirgeme sonucunda etkin yapısını yitiren (denatüre olan) enzim, bazı koşullarda havanın oksijenini bağlayarak yükseltgemeye yeniden eski yapısına ve işlevine kavuşabiliyordu. Anfinsen, doğal molekül dizilişindeyken işlevini yerine getiren bir enzimin denatüre olduğu anda bu etkinliği gösterememesi olayının, ancak molekül zincirinin yapısında varolan

bir kodlamayla açıklanabileceğini düşündü. Nitekim, başka proteinler üzerinde yapılan araştırmalarla da desteklenip geliştirilen bu bulgular, sonraki yıllarda giderek yoğunlaşan genetik ve biyokimya çalışmaları için, molekül zincirlerinin yapısı ile işlevleri arasındaki ilişkiyi vurgulaması açısından temel oluşturmuştur.

- **YAPITLAR:** *The Molecular Basis of Evolution*, 1959, ("Evrimin Moleküler Temeli").
- **BAKINIZ:** S. MOORE.

ANGELICO [Fra]

(? - 1455)

İtalyan ressam. Orta Çağ'ın mistik dünya görüşünü Rönesans'ın gözleme dayalı resim teknikleri ile birleştirmiştir.

Yakın zamana değin 1387'de doğduğu sanılmakta ise de araştırmalar 14.yy'ın son yıllarında doğduğunu göstermektedir. Floransa yakınlarında bir Toskana köyü olan Vicchio'da dünyaya geldiğinden Vicchio di Mugello adıyla da anılır. Vaftiz adı ise Guido di Pietro'dur. Resim tarihine Fra Angelico olarak geçmiştir. Yaşamının büyük bir bölümünü Floransa'da geçiren Fra Angelico 1423'e dayanan eski kayıtlarda "Giovanni" adıyla bulunmaktadır. Bu adı yaklaşık 1437 yılına değin kullanmıştır. Yaşamında tinsel dünyaya verdiği önemle oluşturduğu sakin, huzurlu resimlerinden ve bunların içerdiği dinsel öğretilerden dolayı, ölümünden sonra "Kutsanmış Melek" anlamına gelen Beato Angelico adıyla anılmıştır.

1407'de San Domenico Manastırı'na giren Fra Angelico manastırın atölyesinde eski yazmaların resimlerini yaptı. 1417'de Geç Gotik geleneğinin minyatür ustası Battista Sanguigni'den ders aldığı söylenir. Gene aynı dönemin ustalarından Lorenz Monaco'nun öğrencisi olduğu da biliniyor. Minyatür ressamlığı, resimlerinde görülen inceliği, rengin neşeli aydınlığını açıklar.

Acemilik dönemini Cortone Manastırı'nda geçiren Fra Angelico ilk fresklerini burada yaptı. 1436'da Fiesole'de bir Dominiken tarikatına geçerek San Marco Manastırı'na girdi; Fra Giovanni da Fiesole adını aldı. Bu dönemde gelişmekte olan Hümanizm'e karşı geleneksel tinselliği savunan Dominikenler'in önderi Giovanni Dominici'nin etkisinde kaldı. Çok sade bir yaşam süren Fra Angelico 1446'da Papa IV. Eugenius tarafından Roma'ya çağrıldı. Bundan sonra bir süre öğrencisi Benozzo Gozzoli ile birlikte Orvieto'da çalıştı. Fra Angelico'nun alçakgönüllü, sakin ve örnek bir dindar olduğunu gören Papa V.Nicolaus ona Floransa başpiskoposluğunu önerdi. Angelico öneriyi, kendisini başkalarını yönetecek yetenekte bulmadığı için uygun görmedi. Daha sonra aynı göreve atanan arkadaşı Fra Antonius Pierozzi'nin de Angelico'nun sanatçı kişiliği üzerinde etkisi olduğu bilinir.

Yaşamının son yıllarında tekrar Roma'ya dönen Angelico, 1455'te orada öldü ve Minerva Şapeli'ne gömüldü. Arkasında iki öğrenci bıraktı: Benozzo Gozzoli ve Zanobi Strozzi.

Fiesole'deki San Domenico Manastırı'nda, Fra Angelico'nun elinden çıkma minyatürlerle süslü koro kitapları vardır. Daha sonraları yaptığı dinsel konulu resimlerinde minyatürlerdeki gibi küçük figürler görülür. Yer yer Orta Çağ yöntemlerine başvurarak altın yaldız zemin kullanmıştır. Renkleri minyatürdeki gibi canlı ve neşelidir. Üslubu başlangıçta, hocası Lorenzo Monaco'ya özgü bir gotik karakterdeydi. Daha sonra Giotto ve Masaccio'nun biçim anlayışlarında, yalın ve gelenekçi bir üslup geliştirdi.

Resim sanatında Masaccio'nun devriminden sonra sanatın dinsel özelliğini ve amaçlarını korumak eğilimi ortaya çıkar. Bu eğilimin en başta gelen temsilcisi Dominiken rahibi Angelico'dur. Hedefi, Neo-Tomist felsefenin estetik görüşünü resimde uygulamaktır. Resimlerindeki özenli perspektif, mimarlık öğelerinin resme aktarılışı, kalabalık insan topluluklarının gözüpükçe ele alınışı, figürlerdeki biçimsel anlayış onun Masaccio'nun fresklerinden ve Brunelleschi'nin öğretisinden etkilendiğini gösterir.

Giotto için, gerçeğin kavranması ve yansıtılması yeterliydi. Fra Angelico'nun resimlerinde ise gerçeğin anlamı algılanmaktan çok duyumsanır; coşkuya dönüşür. Bu alanda Fra Angelico ilk büyük usta sayılabilir. Angelico, Giotto'nun biçimlerdeki hacimle ilgili değerlere sahip değildi, ama resme bir yüz güzelliğinin sevimliliğini, canlı bir ifadeye olan ilgiyi, zarif renklerin çekiciliğini kattı. San Marco Müzesi'ndeki *Taçlandırma*'sında yüzlerdeki mutluluk, çizgi ve rengin çiçeğe benzer inceliği, kompozisyonun çocuksu sadelik ve güzelliği çok güçlüdür.

Tamamlandığı tarih belgelerle saptanmış en eski yapıtı, Floransa'da San Marco'daki *Linaiuoli Madonna'sı*'dır (11 Temmuz 1433). Fra Angelico'ya hayran olan Cosimo de Medici, San Marco Kilise ve Manastırını yaptırdıktan sonra, Fra Angelico'dan İsa'nın yaşamını resmetmesini istedi. Angelico manastırın geniş hücrelerinin duvarlarını elli kadar freskle süsledi. Keşişlerin günlük "düşünme" ve "seyir"lerinin konusu olan bu fresklerde Orta Çağ'ın havası vardır.

Angelico 1440'da San Marco ve öteki iki manastırın mihrabını resimledi. Azizlerle çevrili Madonna'yı gösteren resimleri "sacra conversazione" ("kutsal konuşma") olarak adlandırılan mihrap resmi tipinin gelişimi içinde önemli bir yere sahiptir. Papa IV.Eugene tarafından çağrıldığı Roma'da, Vatikan'daki San Brizio Şapeli'nin iç dekorasyonunu yapan Angelico, 1447'de de Orvieto Katedrali'nde, daha sonra Signotelli tarafından bitirilecek olan *Son Yargı* freskine başladı. 1446'da Vatikan'da San Pietro Şapeli'nde ve 1447'de Papa V.Nicolaus'un özel kilisesinde yaptığı resimler ise sonradan zarar gördü. Buradaki kompozisyonları, 1450'de Sant'Annunziata'nın gümüş lahdinin kapakları için yaptığı otuz beş resimlik dizide yineledi. Fra Angelico, Orta Çağ'dan Rönesans'a geçiş döneminin tipik bir ressamıdır. Duygularının kaynakları Orta Çağ'dadır; anlaım için kullandığı araçlar ise çok daha yenidir. Angelico, çağında ve sonraki dönemlerde birçok sanatçıyı etkilemiştir. Özellikle Fra Filippo Lippi ve Domenico Veneziano'

nun yapıtlarında bu etkinin izleri görülür.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Ölü İsa ve Azizler*, 1425-1428, (Courtauld Enstitüsü Galerisi, Londra); *Yıldızlı Madonna*, 1425-1430, (San Marco Müzesi, Floransa); *Çocuklu Madonna ve İki Melek*, 1425-1430, (Van Beuningen Koleksiyonu, Vierkort, Hollanda); *Meryem'in Taç Giyme Töreni*, 1428, (Uffizi, Floransa); *Madonna ve Çocuk*, 1428-1430, (San Domenico Fiesole); *Aziz Pietro'nun Şahadeti*, 1429, (San Marco Müzesi, Floransa); *Alçakgönüllük Madonnası*, 1430-1433, (Ulusal Galeri, Washington); *Linaiuoli Madonnası*, 1433, (San Marco Müzesi, Floransa); *Ölü İsa'ya Ağıt*, 1436-1440, (San Marco Müzesi, Floransa); *Aziz Cosma ve Aziz Domiano'nun Şahadeti*, 1438-1440, (Louvre Müzesi, Paris); *Annunciazione*, 1440, ("Meryem'e Müjde"), (San Marco Müzesi, Floransa).

• **KAYNAKLAR**: E.Morante ve V.Baldini, *L'opera completa dell' Angelico*, 1970; S.Orlandi, *Beato Angelico*, 1964; J.Pope-Hennessy, *Fra Angelico*, 1952; M.Salmi, *Il Beato Angelico*, 1958, (Bibliyografya içerir); Vasari, *Lives of the Artists*, (çev. G.Bull), 1978; M.Wackernagel, *Renaissance et Baroque*, I, (ty).

• **BAKINIZ**: BRUNELLESCHI, GOZZOLI, MA-SACCIO.

ANGELUS [Silezyalı] (1624-1677)

Alman ozan ve tanrıbilimci. Varlık birliği inancına, şiir diliyle bir felsefe çıkışı niteliği kazandırmaya çalışmıştır.

Gerçek adı Johannes Scheffler olan Silezyalı Angelus, Aralık 1624'te Breslau yakınlarında doğdu, 9.7.1677'de burada öldü. Gençlik döneminde Meister Eckhart, Tauler, Boehme gibi Alman mistiklerinin etkisi altında kalmış, önce Protestan iken sonra Katolik inançlarını benimsemiştir. Protestanlık'a bağlı kaldığı dönemlerde Württemberg dükünün doktoru olmuş, saray çevresinde büyük ilgi toplamıştır. Katolik inançlarını benimsedikten sonra Breslau piskoposuna yardımcılık etmiştir.

Angelus felsefeye şiirle girdi. Felsefe ve tanrıbilim konularını etkili bir şiir diliyle işledi. Ona göre tek varlık vardır, o da Tanrı'dır. Tanrı gerçeğine varmanın biri sevgi, öteki duygu olmak üzere iki yolu vardır.

Tanrı, özü sevgiyle yoğunlaşan, bütün varlık türlerini içeren, evreni kapsayan yüce varlıktır. Var olmak Tanrı'da olmaktır. Tanrı dışında varlık kavramı geçerli değildir. Özü gereği sevgi olan Tanrı, kendinden başka bir nesneyi sevmez, ona eğilim duymaz. Bu sevgi insan usunun kavrayış gücünü aşan, tanrısal varlığın enginliğinden doğan, yine Tanrı özüne yönelen üstün bir duygu yoğunlaşmasıdır. Tanrı'nın kendi kendini sevmesi özü gereğidir.

Angelus'a göre Tanrı, özünde taşıdığı yoğun sevgi etkisiyle, kendini insan biçimine dönüştürür. Bu nedenle Tanrı ile insan özdeşdir; insan Tanrı'dır, Tanrı insandır. Bu karşılıklı dönüşmede egemen ilke sevgidir. Sevgi, aşama aşama yükselerek insanı Tanrı'laştırır. Tanrı özünde, gene Tanrı'nın kendisine

yönelerek Tanrı'yı insanlaştırır. Bu nedenle ne insan olmadan Tanrı, ne de Tanrı olmadan insan olabilir.

Angelus, başta Fichte olmak üzere, kendinden sonra gelen birçok ozan ve bilgeyi etkilemiş, varlık birliği görüşünün bir felsefe sorunu olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR**: *Cherubinisher Wandersmann*, 1675, ("Kerubî Gezgin").

ÅNGSTRÖM, Anders Jonas (1814-1874)

İsveçli fizikçi ve astronom. Tayf analizinin temellerini atmış, çok kısa dalgaboylarının ölçümünde kullanılan birime adı verilmiştir.

13 Ağustos 1814'te Lödö kentinde doğdu. 1839'da Uppsala Üniversitesi'nden fizik doktorasını aldı; aynı üniversitede öğretim üyeliğine, 1870-1871 arasında da rektörlük görevine getirildi. Üniversitedeki çalışmalarının yanı sıra, 1843'ten başlayarak Uppsala Gözlemevi'nde araştırmalar yaptı. 1867'de Uppsala'daki Kraliyet Akademisi'nin, 1870'te Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi. 1872'de Rumford Madalyası'yla ödüllendirildi. 21 Haziran 1874'te Uppsala'da öldü.

Ångström'ün çalışmaları, ısı iletimi ve tayf analizi (spektroskopi) alanında yoğunlaşmıştır. Isı iletkenliğini incelerken bir ölçüm aleti geliştirerek, maddelerin ısı iletkenlikleriyle elektrik iletkenlikleri arasında doğru orantılı bir bağıntı olduğunu ortaya koydu. Spektroskopiye ilişkin ilk çalışmalarını 1853'te açıkladı. Elektrodların yaydığı elektrik kıvılcımının gaz içinde oluşturduğu tayf çizgilerini incelediği bu çalışmasında, çizgilerin, elektrodun maddesine ve gazın cinsine göre değiştiğini gösterdi. Görünür tayfın sınırlarını da belirleyen Ångström, akkor durumundaki gazların yaydığı ve soğurduğu görülebilir ışınların aynı dalgaboyunda olduğunu buldu.

Bu arada, kendi adıyla anılan ışınım yasasıyla bu bulguyu tüm cisimlere genelleştiren Kirchhoff, 1859'da Güneş tayfını inceleyerek, daha önce Alman fizikçi Fraunhofer'in bulduğu siyah çizgilerin, Güneş'in kimyasal yapısındaki elementlerden bazılarının ışığı soğurmasıyla ortaya çıktığını saptadı. Bu yoldan hareket eden Ångström de 1861'de, Güneş tayfındaki bazı çizgilerin hidrojenin ışımasından kaynaklandığını buldu. Araştırmalarını sürdürerek, Güneş'te mangan, titan ve alüminyum elementlerinin varlığını keşfetti. 1868'de yayımladığı Güneş haritası, yalnızca yaklaşık % 0,013'lük bir yayılışla Güneş'in tayf analizini veriyordu. Yirmi yıl boyunca en güvenilir çalışma niteliğini koruyan bu haritada, bin kadar Fraunhofer çizgisinin (siyah çizgi) yeri ve çözümlemesi de yer alıyordu. Ångström, Güneş ile ilgili tüm bulgularını bir yıl sonra yayımladığı bir kitapta topladı.

Işık üzerine araştırmaları sırasında billurların çift kırıcılık özelliğini de bulan Ångström, bazı basit gazların tayflarını inceledi. İnsan vücudunun ısı

iletkenliği, Yer'in ısı ve miktatlılığı gibi konuları araştırdı. Halley kuyruklu yıldızının yörüngesini sap-tamaya çalıştı. Çekingen kişiliği ve çalışmalarını genellikle İsveç dilinde yayımlaması yüzünden önemi biraz geç anlaşılan Ångström, geliştirdiği tayf analizi yöntemi ve astronomi alanındaki çalışmalarıyla son-radan büyük ilgi görmüş, ışık tayfindaki çok kısa dalgaboylarını ölçmek için kullanılan 10⁸ cm'lik (bir santimin yüz milyonda biri) bir birime adı verilmiştir.

Ångström'ün oğlu da kendisi gibi fizikçiydi. Uppsala Üniversitesi'nde profesörlüğe yükselen Jo-han Ångström (1857-1910), Güneş'in yaydığı ısıya ve bu ısının Yer atmosferince soğurulmasına ilişkin çalışmalar yaptı. 1893'te Güneş enerjisini ölçmek için kendi adıyla bilinen bir pirheliyometre geliştirdi. Ayrıca 1895'te, tayftaki kızılaltı ışınları fotoğrafla saptayabilecek bir araç da yapmıştır.

- **YAPITLAR:** "Optiska under Sökningar", *Philosophical Magazine*, (9), 1855; *Recherches sur le spectre solaire*, 1869, ("Güneş Tayfı Üzerine Araştırmalar"); *Spectres des gaz simples*, 1871, ("Basit Gazların Tayfı").
- **BAKINIZ:** FRAUNHOFER, KIRCHHOFF, I. NEW-TON.

ANİBAL

Bak. HANNİBAL

ANIÇKOV, Dimitri Sergeyeviç (1733-1788)

Rus düşünür ve eğitimci. Dinsel inançların doğal kökenleri sorununu incelemiştir.

Kazan'da doğdu. Moskova'da öldü. İlk gençlik dönemi ve ailesi konusunda yeterli bilgi yoktur. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1770'lerde Mosko-va Üniversitesi'nde matematik, felsefe ve fizik okuttu. Matematik, fizik ve geometri dalında yazdığı kitaplar-la geniş bir ün sağladı.

İncil'de geçen doğaüstü olaylara eleştirici bir gözle bakması nedeniyle üniversitedeki tutucu öğre-tim üyeleriyle anlaşmazlığa düştü; kilisenin suçlamaları sonucu hakkında soruşturma açıldı. 20 yıl süren bu yargılama, ölümünden bir kaç ay önce sonuçlandı. Bir söylentiye göre, dinle ilgili eleştirilerini içeren yıkıcı ve ahlaka aykırı görülen kitapları Moskova Meydanı'nda yakıldı.

Aniçkov, 13.yy Avrupa Aydınlanmacıları gibi dinde doğmacılığa ve skolastik düşünce yöntemine karşı çıktı. Dinle ilgili inançların doğal kökenini bulmaya çalıştı.

Aniçkov'a göre, inançların da kaynağı doğa olaylarıdır. Uygarlığın yeterince gelişmediği çağlarda yaşamış ilkel insanların, nedenlerini bilemedikleri doğa olaylarını birtakım gizli, doğaüstü güçlere bağla-maları, aradan geçen uzun süreler içinde birer gelene-ğe dönüşmüştür. Bu gelenekler yaygınlaşarak genel

geçerlik kazanmış, değişmez bir inanç varlığı ol-muştur.

Bilginin kaynağı doğa ve doğa varlıklarından sağlanan duyumlardır. Gerçek olan özdek ve duyu verileriyle bu özdekten alınan izlenimlerdir. Duyum-lardan kaynaklanmayan inanç varlıklarının gerçekliği, geçerliği söz konusu değildir. Düşünme yeteneğinin oluşturduğu kavramlar da duyu verilerinden kaynak-lanır. Doğal nesneler dışında kalan inanç varlıklarını gerçek saymak, insan doğasına aykırıdır.

Ona göre Descartes, Leibniz gibi, bilginin kay-nağını insan usunun özünde, doğuştan bir varlık olarak yorumlayan bilgilerin kuramı doğru değildir. Doğuştan bilgiyi, usun deneyden gelmeyen verilerden oluşturduğu ileri sürülen bilgiyi ve bu tür bilgiyle ilgili kavramları gerçek sayan görüş doğru olamaz. Ayrıca Leibniz-Wolff felsefesinde kaynağını bulan tanrısal evren uyumu kuramı da geçerli değildir. Ruh ölümsüzdür, evren yaratıldıktan sonra kendi yasalarına göre varlığını sürdürür.

Aniçkov'un ruh ve evrenin yaratılışı konusunda-ki görüşlerini kilisenin baskısı sonucu ortaya attığı söylenir.

Rus düşüncesinde özdekciliğin öncülerinden say-ılan Aniçkov'un ruh ile evrenin yaratılışı konusun-daki görüşleriyle çelişkiye düştüğü ileri sürülürse de, kendinden sonra gelen özdekçi Rus aydınları üzerin-de etkisi büyüktür.

- **YAPITLAR:** *Filosofieçeskoye rassujdeniye o načale i proizjestvii bogopocitanıya u raznih, a osablivo nevejest-vennih narodov*, 1769, ("Özellikle İlkel, Çeşitli Halklarda Tanrı İnancının Temeli ve Oluşması Üzerine Felsefi Düşünceler"); *Slova o Svoystvah Poznaniya Celoveçesko-vo*, 1770, ("İnsan Bilincinin Özellikleri Üzerine"); *Slovo o Raznh Priçinah*, 1774, ("Çeşitli Nedenler Üzerine").

AN LU-ŞAN (703-757)

Çinli komutan. Çin ordusunda su-bayken T'ang hanedanını devirmiş ve kısa bir süre imparatorluk yapmıştır.

Doğu Türkleri'yle kaynaşmış bir Özbek ailesin-den geliyordu. 716'da Doğu Türkleri'nin Hükümdarı Kapağan Kağan'ın ölümü üzerine iç karışıklıklar başlayınca, An ailesi Çin'e sığındı. Çin İmparatorlu-ğu'nun sınır politikası gereğince sınırlarda yabancı askerler görevlendiriliyordu. An Lu-Şan Çin ordusu-na girdi ve kuzeydoğu sınırında görev aldı. Ordu içinde yükselmesi Başbakan Li Lin-fu döneminde oldu. Kuzeydoğu sınırına sürekli akınlarda bulunan Kitanlar'a karşı birçok sefer düzenledi. 737'de büyük bir yenilgiye uğradı. Bu nedenle ölüme mahkûm edildi ama daha sonra affedildi. 742'de kuzeydoğuda-ki P'ing-lu bölgesinin askeri yöneticisi oldu. Bu yıllarda sık sık başkente giderek Başbakan Li Lin-fu ile iyi ilişkiler kurdu ve güvenini kazandı. 751'de Kitan üzerine düzenlediği sefer büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Ama sarayla olan iyi ilişkileri nedeniyle yaşamını kurtarabildiği gibi askeri görevlerini de korumayı başardı.

752'de Li Lin-fu ölünce, hem imparatorluk sarayında, hem de sınır bölgelerinde denetimi ellerine almak isteyenler arasında mücadele başladı. Yaşlanmış olan İmparator Hsüantsung bu kargaşalığa son verecek güçte değildi. An Lu-Şan üç sınır bölgesini kendi komutası altına alarak imparatorluğun en güçlü komutanı durumuna geldi. 755-756 kışında T'ang hanedanına başkaldırarak ordusuyla başkent üzerine yürüdü. İmparator güneybatıya kaçtı. An Lu-Şan 756'da kendini Büyük Yen hanedanının imparatoru ilan etti. Başkenti almış olmasına karşın kente girmedi ve Lo-yang kentinde kaldı. 757'de kendi oğlu tarafından öldürtüldü.

An Lu-Şan'ın ölümünden sonra başkaldırı hareketi sürdü. Ama, bu hareketler 763'te T'ang hanedanının geleneksel müttefiki olan ve Doğu Türkleri'nin yerine geçen Uygurlar'ın yardımıyla bastırıldı. An Lu-Şan'ın başkaldırısıyla ortaya çıkan kesinti dışında T'ang hanedanı, Çin'i 618-907 arasında yönetti ve bu dönemde Çin'in kültürel ve siyasal yaşamında önemli gelişmeler oldu. Ancak başkaldırı Çin'in içte ve dışta zayıflamasına yol açtı. Merkezi yönetim gevşemeye ve yeni bir toplumsal yapının ilk belirtileri ortaya çıkmaya başladı. 907'de T'ang hanedanının sona ermesiyle Çin on ayrı bölgesel devlete bölündü ve ancak 960'da Sunglar tarafından yeniden birleştirilerek yeni bir toplumsal örgütlenmeye gidildi. Bu nedenle An Lu-Şan'ın başkaldırısı, bu iki dönemi ayıran bir çizgi olarak değerlendirilir.



ANNE STUART
(1665-1714)

İngiltere kraliçesi. İngiltere-İskoçya birliğini gerçekleştirmiştir.

6 Şubat 1665'te Londra'da doğdu, 1 Ağustos 1714'de öldü. Babası York Dükü II.James Katolik, annesi Anne Hyde ise Protestan'dı. Dayısı II. Charles'in etkisiyle Protestan eğitimi gördü. 1683'te Danimarka Prensi George ile evlendi. Bu yıllarda çocukluk arkadaşı Sarah ve kocası Marlborough Dükü John

Churchill ile yakın ilişki içinde oldu. Sarah birçok konuda Anne'yi etkisi altına aldı. 1685'te babası II.James tahta çıktı. Katolik olan üvey annesi bir erkek çocuk doğurunca Anne ve ablası Mary'nin kraliçelikleri tehlikeye düştü. Ama, İngilizler Katolik bir krala tepki duyuyorlardı. 1688'de II.James tahttan indirildi. Anne'in ablası II.Mary kraliçe, kocası III. William (Oranj'lı) ise kral oldu. II.Mary, 1694'te öldü. III. William'ın da 1702'de ölümü üzerine Anne, İngiltere kraliçesi oldu.

Bir İskoç hanedanı olan Stuartlar'dan İngiltere tahtına ilk çıkan I.James olmuştu (1603). I. Elizabeth'in çocuğu olmadan ölmesi üzerine Tudor hanedanı İngiltere tahtına veda etmiş ve böylece Stuart hanedanı dönemi başlamıştı. 1603'ten başlayarak İngiltere ve İskoçya iki ayrı krallık olarak aynı kral tarafından yönetiliyordu. Her iki ülke kendi parlamentosunu kurmuş ve öbür devlet kurumlarının varlıklarına da ayrı ayrı sürdürmüştü. Birliğe engel olan önemli etkenler vardı. İki ülke de Protestan idi ama İskoçlar Presbiteryen, İngilizler Anglikan mezhebine bağlıydılar. Bu iki mezhebin dinsel öğretiyi algılayışlarında ise önemli farklılıklar vardı.

Ekonomik alanda da birbirlerinden çok uzaktaydılar. İngiltere kapitalizme geçiş süreci içine girmişti. İskoçya'da ise feodal kurumlar varlıklarını sürdürüyordu. İngiltere'nin nüfusu 18.yy'ın başlarında 5.000.000'a erişmişken, İskoçya'nınki ancak 1.000.000 dolayındaydı. İskoçya yoksul bir ülkediydi. Tarım düzeni ilkeldi ve manifaktür çok az gelişmişti. Bu nedenle iki ülkenin birliği İskoçya'nın İngiltere tarafından yutulması demek olacaktı. Birliğe İskoçya'da olduğu kadar İngiltere'de de karşı çıkanlar vardı. İngiliz tüccarları, birlikten sonra İskoç tüccarlarına İngiliz pazarlarında serbest ticaret hakkı sağlanınca, kârlarının azalacağından korkuyorlardı. Buna karşılık İskoç pazarları İngiliz tüccarına aynı oranda kâr getirmeyecekti. Öte yandan, iki parlamentonun birleştirilmesiyle İskoçlar İngilizler'den çok daha düşük bir oranda temsil edilmek durumunda kalacaklardı. Ayrıca yeni parlamentonun Londra'da bulunması öngörülüyordu. Bu durum, İngiliz parlamenterler açısından da sakıncalar yaratabilecekti. Parlamentoda İskoçya Partisi sayıca küçük bir grup oluşturmaya karşın, zaten hassas bir dengede duran İngiliz parti aritmetiği bu katılmaya karışacaktı. İskoçyalılar iki anapartiyi, Whigler ve Toryler'i büsbütün birbirine düşürebilirler, taktik ittifaklarla etkin olabilirlerdi.

Anne, bu zor koşullarda İngiltere-İskoçya birliğini gerçekleştirmeye kalkıştı. 8 Mart 1702'de parlamentodaki ilk konuşmasında bu konuya değindi ve İskoçyalılar'la görüşmelerin başlatılacağını belirtti. İskoçya ve İngiltere temsilcilerinin karşılıklı kuşkularına karşın birliğe doğru önemli adımlar atıldı. Kopma olasılığıyla karşı karşıya gelindiğinde, her iki taraf da bunun çıkarlarına uygun olmayacağını anladı. Kopma gerçekleşirse İskoçya ekonomisi, İngiltere'nin rekabetine dayanamayacak, İngilizler açısından ise kuzey sınırında bağlılığı kuşkulu bir komşu belirecekti. Özellikle Avrupa'nın İspanya hanedan savaşıyla karıştığı bir tarihte, bundan kaçınılmalıydı. Beş yıl süren görüşmeler sonucu 6 Ocak 1707'de Birlik Yasası iki parlamentodan da geçti. 1 Mayıs 1707'de de kraliçe tarafından onaylandı.

Hanedan değişikliği

İngiltere-İskoçya birliği

İngiltere ve İskoçya'nın Birleşmesi

16.yy başında VI.Henry, feodal lordlar arasında yıllardır süregelen "Güller Savaşları"na son vererek İngiltere'nin ulusal birliğini sağladığında, İskoçya bağımsız bir krallık durumundaydı. VII.Henry ile iktidara gelen Tudor hanedanı, VIII. Henry* ile güçlenerek varlığını sürdürdü.

VIII. Henry, 1533'te Katolik Kilisesi'nden ayrılarak Anglikan Kilisesi'ni kurduğunda, İskoçlar bu yeni mezhebi kabul etmediler. Avrupa'da yaygınlaşan Protestanlık'ın bir dalı olan Presbiteryen mezhebi İskoçya'nın ulusal dini haline geldi. Böylece İngiltere ve İskoçya aynı zamanlarda Vatikan'ın ruhani egemenliğinden kurtulmalarına karşın, mezhepleri değişik iki ülke olarak karşı karşıya kaldı.

İngiltere tarihine "Elizabeth Dönemi" olarak geçen I.Elizabeth'in* iktidarı sırasında, bir İskoç hanedanı olan Stuartlar İngiltere tahtı üzerinde hak ileri sürdüler. Elizabeth'in kızı olan İskoçya Kraliçesi Mary, Elizabeth tarafından uzun süre hapse tutulduktan sonra öldürüldü. Bu sırada İskoçya tahtında Mary'nin oğlu VI.James vardı.

I.Elizabeth çocuğu olmadan ölünce Tudor hanedanının iktidarı sona erdi ve bir Stuart olan VI.James, 1603'te I.James* adı ile İngiltere tahtına çıktı. Böylece iki ayrı krallık aynı kral tarafından yönetilir oldu.

I.James'in oğlu I.Charles* döneminde İngiltere büyük bir iç savaş yaşadı. Radikal bir Protestan tarikatı olan Püritenler'in önderliğindeki ayaklanma I.Charles'in idamı ve krallığın ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandıysa da bunu bir restorasyon dönemi ve daha sonra da krallığı ortadan kaldırmayı amaçlamayan daha ılımlı yeni bir devrim izledi. Bu dönemde İngiliz siyasi ve iktisadi kurumları büyük bir hızla değişirken iç savaştan daha az etkilenen İskoçya eski feodal kurumlarını büyük ölçüde korudu.

Kraliçe Anne, 1703'te İngiltere ve İskoçya'nın tek bir krallık halinde birleşmesini sağladı. Biçimsel olarak bir İskoç hanedanı yönetiminde gerçekleşen birleşme, aslında iktisadi ve siyasi yapısında büyük bir devrimi gerçekleştiren yolunda olan İngiltere'nin, geleneksel kurumların egemenliği altındaki İskoçya'yı kendi siyasi ve iktisadi bünyesinde eritmesi demekti. İskoçya, birleşmeden sonra kültürel ve ulusal özelliklerini koruduysa da, çoğunluğu İngiliz olan bir parlamentonun yönetiminde, sanayileşme yolundaki bir İngiltere'nin geri kalmış bir tarım bölgesi durumuna düşmekten kurtulamadı.

Anne döneminde parlamentoda iki büyük parti vardı. Bunlardan Whigler ticaret ve finans kapitalini temsil ediyor, Toryler ise daha çok tarım sermayesinden ve Anglikan Kilisesi'nden destek alıyordu. Anne'ın saltanatının ilk günlerinde üzerinde büyük etkisi olan Marlborough dükü Tory iken, karısı Sarah Whig idi. Ama, koyu Anglikan inançları Anne'ı Toryler'e yaklaşıtıyordu. Bu durumda artık İngiltere'de otokratik bir krallıktan söz edilemezdi. Hükümdarlar partiler arasında bir denge söz konusuydu. Anne, Tory olsa bile parlamentoda Whigler çoğunlukta olursa istediği politikayı uygulamakta güçlük çekebilirdi.

16.yy'da VIII.Henry'nin başarısızlıkla sonuçlanan girişimleri dışında İngiltere, Orta Çağ boyunca Kıta Avrupası'nda etkin bir askeri varlık gösterememişti. 1 Kasım 1700'de ölen İspanya Kralı IV.Philip, tacını XIV.Louis'nin torunu Anjou düküne bırakmıştı. Böylelikle İspanya ve Fransa Bourbon hanedanı tarafından yönetilecekti. İngiltere, Hollanda ve Avusturya bunu engellemek üzere Fransa ve İspanya'ya savaş açtı. Mayıs 1703'te Portekiz de onlara katıldı. Marlborough dükü müttefik orduların başkomutanlığına getirildi. 2 Ağustos 1703'te İngiltere ve Avusturya orduları XVI.Louis'nin ordusunu Orta Almanya'daki Blenheim kenti yakınlarında yendi. Böylelikle Viyana kurtarıldı ve Avrupa'da Fransız üstünlüğü sona erdirildi. 21 Temmuz 1704'te ise İngiliz donanması Cebelitarık'ı İspanya'dan koparmayı başardı. Cebelitarık'ın bir İngiliz üssü olarak önemi daha sonraki tarihlerde meydana çıkacak ve Akdeniz'in girişini İngilizler'in tutması günümüze kadar önemini koruyan bir gelişme olacaktı. İspanya hanedan savaşları sırasında müttefikler arasında beliren çatlaklar, Marlborough'nun usta diplomasisi sayesinde giderilebildi. 12 Mayıs 1706'da Fransız ordularını bir kez daha yenen Marlborough böylelikle başarısını pekiştirdi. Anne Stuart'ın başkomutanı Avrupa'da XIV.Louis Fransası'nın egemenliğine set çekmişti. Savaşlar 31 Mart 1713'te Utrecht Antlaşması'nın imzalanmasına değin sürdüysen de Fransa'nın hızı kesilmmişti. 16.yy'dan beri ilk kez İngiltere Kıta Avrupası'nda kara ordularıyla başarılı bir savaş sürdürmüş ve daha sonraki politikasının temellerini atmıştı. Avrupa ne pahasına olursa olsun bir tek güçlü devletin boyunduruğu altına girmemeliydi. Böyle bir gelişme İngiltere'yi Avrupa pazarlarından yoksun bırakabilir, ayrıca yaşamsal önem taşıyan deniz ulaşım yollarına zarar verebilirdi.

1603'te I.James İngiltere'ye geldiği zaman İngiltere'nin tek kolonisi İrlanda idi. Ama Stuartlar döneminde Kuzey Amerika'da Hudson Körfezi çevresinde önemli koloniler oluşmuştu. Aynı şey Karayipler ve Hindistan için de geçerliydi. Anne'in saltanatı sırasında imzalanan Utrecht Antlaşması'yla İngilizler Newfoundland Adası'nı da Fransızlar'dan koparmışlardı. Burası Kanada ve Kuzey Amerika'da Fransız rekabetine karşı stratejik üstünlük sağlamak bakımından çok önemliydi.

Anne Stuart, 1 Ağustos 1714'te öldü. Böylelikle İngiltere tahtı Alman asıllı Hanover hanedanına geçti. Anne'ın ölümüyle İngiltere'de ve Avrupa'da bir dönem kapanıyor, 1603'ten beri süren Stuart hanedanı son buluyordu. İngiliz denizası imparatorluğu-

Cebelitarık'ın alınması

nun temelleri bu dönemde atılmıştı.

- **KAYNAKLAR:** S.R.Brett, *The Stuart Century 1603-1714*, G.Donaldson, *Scottish Kings* ; Philips, *The Stuarts*.
- **BAKINIZ:** CHARLES I, WILLIAM III.

ANOUILH, Jean (1910)

Fransız oyun yazarı. Arınma tutkusu içindeki bireylerin başkaldırılarını çarpıcı bir anlatımla yansıtmıştır.

23 Haziran 1910'da Bordeaux'da doğdu. Annesi Paris gazinolarında keman çalarak yaşamını kazandığı için çocukluğu soyunma odalarında oyuncular arasında geçti. Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmeye başladıysa da, mezun olamadı. Kısa bir süre gazetecilik yaptı. 1929-1930 arasında reklam metinleri yazarı olarak çalıştı. 1931 yılında büyük Fransız oyuncu ve sahne yönetmeni Louis Jouvet'in sekreterliğini yapmaya başladı ve böylece Paris'in tiyatro ortamına girdi. Oyun yazarlığının yanı sıra film senaryoları da yazdı. Kendi oyunlarından sinemaya uyarlanan iki filmin yönetmenliğini üstlendi. Kendisini bütününü tiyatro yazarlığına verdiği 1940'lardan sonra Paris banliyölerinden birindeki evine çekildi ve verimli bir çalışma temposuna girdi. İki kez evlenen Anouilh'in iki eşi ve bir oğlu da tiyatro oyuncusudur.

Anouilh daha çocukken sahne gösterilerinin büyüüne kendisini kaptırmış, on yaşlarındayken Rostand taklidi koşuklu küçük oyunlar yazmaya başlamıştı. On dokuz yaşında ilk uzun oyununu yazdıysa da, bu oyun ne oynanabildi, ne de basıldı. Daha sonraki yıllarda birbiri ardından yazdığı oyunların hiçbirisini tiyatrolara kabul ettiremedi. 1931'de Jouvet'in sekreterliğini yaptığı sıralarda, ünlü oyuncu Pierre Fresney'in çabaları sonucu *L'Hermine* adlı oyunu sahnelendi. Romantik bir melodram olan bu oyundan sonra Anouilh çalışmalarını hızlandırdı. ▶ "Kara Oyunlar" diye adlandırılan dönemin ilk oyunu *La Voyageur sans bagage* parlak bir başarı kazandı. Cephede belleğini yitirmiş asil kökenli bir askerin geçmişini anımsadıkça yüz yüze geldiği çirkinlikleri, ailesinin zenginlikleri ile birlikte yadsıyıp, mutluluğu bulabileceğini sandığı çevreyi seçmesini anlatan bu oyun, yazarın daha sonraki oyunlarında görülen kişisel başkaldırı temasının ilk örneğidir. Aynı dizi içinde yer alan *Eurydice*, *Antigone* ve *Médée* ise, benzer temaları olan klasik Yunan tragediyalarından çağdaş bir yorumla aktardığı kişi ve durumlar aracılığı ile işlediği oyunlardır. Bunlar arasında en çok oynanan ve yazarın başyapıtı kabul edilen *Antigone*, yapmak zorunda olduğuna inandığı eylemden hiçbir ödün vermeye yanaşmayan Antigone'nin, ağabeyi Kreon'a başkaldırmasının anlamsızlığını kavradığı an, yaşamayı da reddetmesini anlatır. Giysi, dekor ve konuşmalardaki kimi güncel öğelerle 1940'ların Fransası'nı görüntüleyen oyun, Alman işgali sırasında uzun süre oynanarak, işgalci güçlere boyun eğip eğmemek konusunda da yönlendirici

olmuştur.

Anouilh daha sonraları sırasıyla "pembe", "parlak", "öfkeli" ve "tarihi" olarak adlandırdığı diziler içinde kırka yakın oyun yazmıştır. Fantazi ve mizahın ön planda geldiği pembe ve parlak dönem oyunları vodvil türü farslardan, töre komedisine kadar varan değişik yapı ve yaklaşımlarda oyunlardır. Öfkeli dönem oyunlarının en ünlüsü *La Valse des toréadors*'da kendini cinsel zevklere kaptırmış yaşlı general Saint-pé'nin, yalnızlık ve ahlaki bağlardan kurtulma çabasının çaresizliği anlatılır. *Becket, ou l'honneur de Dieu* adlı tarihi oyunda ise, yazarın geleneksel başkaldırı temasına tarihsel bir boyut eklenerek, Kral II.Henry ile, aradığı onurlu yaşamı başpiskoposlukta bulan, ama bu yüzden kralının dostluğunu yitirmeyi göze alan Thomas Becket'in ilişkisi sergilenir.

Anouilh'in tüm oyunlarında tutkulu bir arınma özlemi ve buna varabilmek için kendi çıkarlarından vazgeçmeyi göze alabilen kişilikler ağırlıktadır. Bu yöneliş oyunlarındaki kahramanlar için ya umutsuz bir başkaldırma, ya da çaresizlikten doğan bir kaçışla sonuçlanır. İçinde yaşadığı toplumsal ilişkilerin tutarsız ve kişiliği zedeleyici sonuçlarını, çarpıcı ve tedirgin edici yaklaşımıyla sergilemiştir. İnsan ilişkilerine getirdiği eleştirilerin acımasızlığı yanında, "iyi kurulu oyun" olarak nitelenebilecek yapıtlarındaki eğlendiricilik ve sürükleyicilik ülkesi dışında da tanınmasını sağlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *L'Hermine*, 1931; *Le Voyageur sans bagage*, 1937; *La Sauvage*, 1938, (Vahşi Kız); *Le Bal des voleurs*, 1938; *Eurydice*, 1941; *Le Rendez-vous de Senlis*, 1941, (Senlis'te Randevu); *Antigone*, 1944; *Médée*, 1946; *L'Invitation au chateau*, 1947; *Ardele, ou la Marguerite*, 1948, (Papatya Falı); *La Valse des toréadors*, 1952, (Generalin Aşkı); *L'Alouette*, 1953, (Tarla Kuşu); *Becket, ou l'honneur de Dieu*, 1959, (Tanrının Şerefi); *La Grotte*, 1961, (Mağara); *Cher Antoine*, 1969.

ANQUETIL, Jacques (1934)

Fransız bisikletçi. Fransa Bisiklet Turu'nu 5 kez kazanmıştır.

◀ "Kara Oyunlar" dönemi

1955'te profesyonel olan Anquetil, ilk başarısını 1957 Fransa Bisiklet Turu'nu kazanmakla elde etti. 1961-1964 yıllarında 4 kez daha bu yarışı kazandı. 80 yıllık (1903-1983) Fransa Bisiklet Turu'nda 5 kez birinci olan tek yarışçıdır. 1960 ve 1964'te iki kez de İtalya Bisiklet Turu'nun şampiyonluğunu kazandı. Saate karşı yarışta 1956 yılında 46.159 km ile kırdığı rekoru 1967 yılında 47.494 km'ye çıkarmayı başarmıştır.

ANSCOMBE, Elizabeth (1919)

İngiliz düşünür. Wittgenstein'in etkisini sürdürmüş, özellikle eylem felsefesi alanındaki görüşleriyle önem kazanmıştır.

Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, İngiltere'de doğdu. Oxford ve Cambridge üniversitelerinde öğrenim gördü. Aynı üniversitelerde, 1941'den başlayarak öğretim üyeliği yaptı. 1983'te Cambridge Üniversitesi New Hall'da felsefe profesörüyü. 1967'de British Academy'ye üye seçildi. Anscombe, 20. yy'ın mantık felsefesinde adını duyurmuş bir filozof olan P.T. Geach ile evlidir.

Wittgenstein'in bellibaşlı birkaç öğrencisinden biri olarak hocasının kimi görüşlerini sürdürmüş ve geliştirmiştir. Ölümünden sonra Wittgenstein'dan kalan dosyalar dolusu notları konularına ve mantıksal sıralarına göre dizeler arasında etkin olarak çalışmış ve elde edilen kitapların çoğunu İngilizce'ye çevirerek yayımlamıştır. Wittgenstein'in felsefesini açıklayıcı nitelikte yayınları da vardır.

Anscombe, çalışmalarını özellikle anlık (zihin) ve eylem felsefesi alanlarında yoğunlaştırmıştır. Wittgenstein'i izleyerek, niyet ya da istencin eyleme neden olarak gösterilmesine karşı çıkmış, bu durumların gerçekte anlıksal içerikler olmayıp, gövdede meydana gelen kimi olayların eylem olarak betimlenmesine yaradığını öne sürmüştür. Anscombe'a göre, eylem, "gövdesel olay"dan belirli kural dizgeleri içinde, bu kuralların gereklerini izleyerek yerine getiriliyor olmakla da ayrılır.

Eylemin betimlenmesi sorununda, Amerikalı filozof Donald Davidson ile görüş birliği içindedir. Bir bireyin gövdesinde başlayan bir olay ve onun değişik nedensel etkileri, bu bireyin değişik eylemleri olarak betimlenebilir. Örneğin, birinin su deposuna zehir dökmesi, bunun için kolunu oynatması, böylece evdekileri zehirlenmesi ve onları öldürmesi gibi... Bireylerin bir eylemle birçok eylem yapmış olamayacaklarını savunan Anscombe, değişik betimlemeleri ne olursa olsun, eylemlerin bu betimlemelerden bağımsız olarak özbelirlenebileceklerini (*identification individuation*) savunmuş ve eylemin sayısını olaylar zincirinde ilk neden olan olay sayısının belirlediğini ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, yukarıdaki örnekte birçok işi birden yapıyormuş gibi betimlenen kişinin yaptığı, gerçekte bir tek eylemdir.

- YAPITLAR: *Intention*, 1957, ("Niyet"); *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, 1959, ("Wittgenstein'in Tractatus'u'na Giriş"); *Three Philosophers* (P.T. Geach ile), 1961, ("Üç Filozof").

- BAKINIZ: DAVIDSON, WITTGENSTEIN.

ANSELMUS (1033 - 1109)

İtalyan tanrıbilimci. İnanç sorunlarına us ilkelerine dayanarak çözüm aramış, Tanrı'nın varlığını varlıkbilim yöntemiyle ve Aristoteles mantığına dayanarak kanıtlamaya çalışmıştır.

Piemonte yakınlarındaki Aosta'da doğdu. 21 Nisan 1109'da başpiskopos olarak bulunduğu Canterbury'de öldü. Soylu ve varlıklı bir ailedendi. İnançlarına, geleneklerine çok bağlı olan annesi Ermenberga'nın etkisiyle bir manastıra kapandı, babasının karşı çıkışı üzerine manastırdan ayrıldı. Gençliğinin büyük bir bölümünü değişik işlerde çalışmakla geçirdi. Fransa'ya gitti, sonra Normandiya'da Saint Marie Kilisesi'ne girerek, bütün çalışmalarını din konuları üzerinde yoğunlaştırdı. Burada önce keşiş (1060), sonra duacı ve papaz oldu (1078). Kısa bir süre içinde, bilgisinin genişliği, din sorunlarını çözmede uyguladığı yöntem ile üne kavuştu, başpazazlığa yükseltildi. Piskoposluk seçimlerinde kralın yetkilerine karşı çıktığı, Papa III. Gregorios'un görüşlerini savunduğu için önce Kral II. William'ın, sonra da I. Henry'nin buyruğu ile sürgüne gönderildi. Daha sonra ölünceye değin kalacağı Canterbury başpiskoposluğuna atandı.

Felsefeye Augustinus'un *credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) önermesini yeni bir yorumdan geçirmekle giren Anselmus çağının ünlü adçı (nominalist) tanrıbilimcisi Roscelinus'la yaptığı tartışmalarla büyük ilgi topladı. Tanrıbilim sorunlarına us ilkelerine dayanan, ancak ustan önce inanın gerektiğini ileri süren bir yöntemle çözüm aradı. Bu yöntem Aristoteles mantığından kaynaklanan, kavramlar arasında kurulan bağlantıya dayanan bir çalışma biçimidir. Anselmus bu yöntemde Platon'un ortaya attığı kavramlardan yararlandı. Dinle felsefenin bu kavramlardan beslenen bir düşünme yöntemiyle uzlaşabileceği görüşünü savundu.

Anselmus'a göre, felsefe bir tanrıbilimdir; onun başlıca konusu Tanrı varlığının kanıtlanmasıdır. Tanrı varlığının kanıtlanmasını erek edinmeyen, işe ondan başlamayan bir düşüncenin olumlu sonuca varma olanağı yoktur. Felsefe alanına giren, çözüm bekleyen bütün sorunların kaynağı ve öncülü, Tanrı varlığıdır. Tanrı biri özü, öteki nitelikleri bakımından iki ayrı sorunu içerir. Bu sorunlar, kavramlarla dile getirilirse de, gerçek birer varlığı kapsar. Bu gerçek varlık Tanrı'dır. Ancak Tanrı konusunda düşünmeye başlamak için inan (iman) gereklidir. İnan düşünmenin başlangıcı değil ereğidir. Tanrı varlığına inanmadan Tanrı'yı, niteliklerini düşünmek çelişmeye düşmektir. İnanmak anlamayı sağlar, bu nedenle "anlamak için inanıyorum" önermesi geçerlidir.

İnanmak, üzerinde durulan konunun anlaşılması için ilk ışık kaynağıdır, sorunun çözülmesinde başlıca etkindir. En gerçek, en yüce varlık Tanrı olduğundan, anlamak için inanmak Tanrı'ya bağlanmaktır, Tanrı varlığının kesinliğini benimsemektir. Kişi inan-

dığı sürece bilmeye, anlamaya çalışır, varlık sorunlarının içinde bulunduğu gerçeği kavramak ister. Bilgiye yükselmek için önce inanmak gereklidir; bu gereklilik de varlığın özünü ilgilendiren bir olgudur. Sorunlara yaklaşmada, sorunların çözülmesi için gerekli bilgiyi edinmede tek yol inanmaktır, bu nedenle inan bilgidен önce gelir. İnanmayan kimsenin başarabileceği bir iş olmadığı gibi varabileceği bir erek de yoktur. İnanmakla erek birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. İnansız erek, ereksiz inan bir çelişkidir.

Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır. "Varlık" kavramı önce Tanrı için geçerlidir; nesnelerin varlığı dolaylıdır, sonradır. Tanrı ile varlık, var olmak birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz; biri düşünülmeden öteki düşünülemez. Tanrı salt varlıktır, salt

varlık olan Tanrı *a se et per se* (kendiliğinden ve kendisinde vardır). Tanrı'nın varlığı, özü gereği, kendinden başka bir varlığı gerektirmez, o yalnız kendi kendisiyle vardır. Tanrı evrenden önce vardı, bütün varlıklar tanrısal anlıkta (zihinde) öncel olarak bulunuyordu. Bu durum tanrısal bilginin de sonsuzluğunu, tanrısal varlıkla birlikte olduğunu gösterir. Tanrı'nın düşünme yeteneğinde önceden bulunmayan, tanrısal bellekte yeri olmayan bir nesnenin varlığını düşünmek saçmadır. Tanrı bütün yetkinliklerin kaynağıdır, onun yüce varlığı bütün yetkinliklerle donatılmıştır. Bu yetkinlikler de sonradan kazanılmış nitelikler değil, tanrısal özle birliktedir. Bu nedenle Tanrı iyiliğin, yüceliğin, doğruluğun, güzelliğin, bilgeliğin, yetkinliğin kendisidir. Bunları nitelik olarak

Tümeller

Tümeller, tümelerde yüklem görevi yapabilen sıfat, tür adı gibi genel terimlerin dile getirdikleridir. Tümellerin bir felsefe oluşturmaları bunların ne anlamda var olduklarına dayanır. Tümeller, algıyı ve buna bağlı olarak nesneleri sınıflandıran insan zihninden bağımsız olarak bir varlık taşıyıcı mı? Bu soruyu olumlu olarak yanıtlayan felsefi görüşe "gerçekçilik", olumsuz olarak yanıtlayana da "adıcılık" denir. Platon'dan kaynaklanan bir uslamlama şöyledir: Pek çok değişik tikel nesnede özdeş olan özellikler buluruz. Aynı renk, aynı biçim, aynı tür, aynı doğa, birden çok tikelde bulunabilir. Bu, çok sayıdaki tikelde özdeş ya da ortak olan tümelliğin varlığı onu taşıyan tikellerle açıklanamaz. Öyle ise, tümeller de gerçek anlamda vardır. Platon'un gerçekçiliği bir uç tutumdur. Ona göre, tümeller tikellerden bağımsız olarak ve onlardan daha öncelikle vardır (ante rem). Aristoteles*, bu uç tutumu yanlış bulmuş ve Platon'un tümeli töz saymak yanlıgına düştüğünü ileri sürmüştür. Töz, Aristoteles'e göre, bu ya da şu nesnedir. Yani töz gösterilebilir. Tözün üzerindeki tümeli göstermek ise ancak tikeli göstermekle olanaklıdır. Töz tikel olduğuna ve ancak tözler bağımsız varlıklar olarak gösterilebildiklerine göre, tümeller onları taşıyan tikel nesnelerden bağımsız olarak varolmazlar. Aristoteles'e göre tümeller gerçeklikte, yalnızca tikel nesneler üzerinde vardır (in rebus).*

Tümeller üzerindeki tartışmalar Orta Çağ'da alevlenmiş ve ortaya değişik görüşler atılmıştır. Bu tartışmalar mantık ve metafizik düzeyinde sürmüş olmakla birlikte, onları asıl hazırlayan, Tanrı kanıtları ve kutsal üçleme ile ilgili hesaplaşmalardır. Roscelinus tümellerin bağımsız varlık olmaları bir yana, tikeller üzerinde bile var olmadıklarını öne sürdüğünde gerçekçiliği yadsıyordu. Ona göre yalnız tikeller vardır, genel terimlerle tikeller arasındaki kimi*

benzerlikleri adlandırırız. Tümeller bu adlar ötesinde bir şey değildir. Böylece ortaya çıkan adcılığın tanrıbilim üzerindeki sonuçları Skolastikler için büyük sakıncaydı. Buna tepki olarak Anselmus, değişik nesnelerin benzer görünebilmelerinin, ortak ya da özdeş bir tümeli gerçekte taşımalarına bağlı olduğunu savundu. Ona göre tümeller nesneler üzerinde (in rebus) varolmanın yanı sıra, hem zihnimizde (post rem), hem de henüz evreni yaratmadan önce Tanrı'nın zihninde vardır (ante rem). Abaelardus, Anselmus'un bu savlarını benimser; ancak, tümellerin nesnelerde de zihinlerde de kavramlar olarak var olduklarını düşünür. Tümeller nesnelerin durumlarıdır (status), birçoğunun bir arada ortak olarak taşıdığı koşullardır. Bu durum ya da koşullar ise ancak kavramlarda varlık kazanır. Bu nedenle, Abaelardus'un görüşüne "kavramcılık" (conceptualism) denmiştir.*

Aynı çağlarda Champeaux'lu Guillaume gibi yalnızca tümellerin varolabileceğini savunan aşırı gerçekçiler ve adıcılıkla gerçekçilik arasında uzlaşım arayan Bath'lı Adelhard* gibi filozoflar da bulunmaktaydı. Aquino'lu Thomas*, orta skolastik dönemin bu konuda ulaştığı sonucu dile getirir. Bu da Anselmus'un tümellere her üç anlamda da varlık yükleyen görüşüdür. Geç skolastik dönemin büyük düşünürü Occam'lı William* adcılığı yeniden diriltmiş ve büyük bir güçle savunmuştur. Ona göre, yalnızca tikel nesnelerin varlığından söz edilebilir. Tümeller tikellerden yaptığımız soyutlamalar olup, zihnimizde algıya dayanan bir kavram, dilimizde de bir ad olmaktan başka varlıkları yoktur. Adcılık daha sonraları İngiliz deneyci geleneginde sürmüş, usçular ise gerçekçiliğe daha yakın olmuşlardır. Çağdaş felsefede Russell* ve onu izleyen kimi mantıkçılar gerçekçiliği, Price* ve Goodman* da adcılığı savunmaktadır.*



Luca ve Andre della Robbia'nın mihrabında Anselmus

düşünürüz, ancak gerçekte, bunlar nitelik değil, tanrısal özün, tanrısal varlığın bütünündedir.

Tanrı zaman ve uzayla da bağımlı değildir, onların üstündedir. Tanrı kavramı en yetkin varlığı (*ens perfectissimum*) içerir. Tanrı'nın varolmadığını düşünmek ise en yetkin varlığın bulunmadığını ileri sürmektir. Bu durumda Tanrı kavramı ile Tanrı varlığı birbiriyle çelişir. Tanrı kavramının yüklemi, Tanrı varlığının dışına itilir, böylece Tanrı "en yetkin varlık" olmaktan çıkar, oysa Tanrı kavramının içeriği "en yetkin varlık"tır.

Anselmus, Tanrı'nın varlığını, düşünülebilene "en yetkin varlık" kavramı ile bağlantılı kılarak kanıtlamaya çalıştı. Bu kanıtlama türüne "varlıkbilimsel kanıtlama" dendi. Bu kanıtlamanın kaynağı da Platon'

un kavramları (*idea*) gerçek varlık olarak niteleyen kuramıdır. Anselmus bu kuramdan yola çıkarak, ona yeni bir yorum getirmiş ve Tanrı en üstün gerçek varlıktır (*ens realissimum*) demiştir. Tanrı kendi kendinin nedenidir; kendi kendinin nedeni olması dolayısıyla gerekli olarak vardır, varolduktan başka bir durum Tanrı için söz konusu olamaz. Tanrı evrenin, evreni dolduran varlık türlerinin de tek ve gerekli nedenidir. Bu nedene göre varolmak Tanrı'da olmak, Tanrı olmak varoldur. Tanrı'da bulunan nitelikler insanlarda, öteki varlıklarda bulunanlara benzemez. Tanrısal nitelikler tanrısal varlıkla özdeşdir. Tanrı dışında kalan varlıklarda bulunan nitelikler ise o nesnenin varlığı ile özdeş değildir. Tanrısal nitelikler, gerçekte, tektir.

Tanrı ile insan arasındaki bağlantının ortaya çıktığı olaylardan biri de "günah" sorunudur. Bu sorun Anselmus'un *Cur Deus Homo* ("İnsanın Tanrısallığı") adlı yapıtında en ince ayrıntılarına dek işlenmiştir. İnsan, yaratıldığı ilk dönemde, ağır bir suç işlemiştir. Bu suç Tanrı'ya karşıdır. Böyle büyük bir suçun bağışlanması insanı aşar. Tanrı'nın yüceliğine, büyüklüğüne karşı işlenen bu suçu ancak Tanrı, kendi varlığında, özünü küçük düşürmeden bir eylemde bulunarak bağışlayabilir. İşlenen suçun, büyüklüğü nedeniyle gene yüce bir varlıktan öc alınarak bağışlanması gerekir. Bunu düşünen Tanrı, İsa'nın varlığında insan biçimine girmiş, suçun büyüklüğüyle orantılı olarak, tanrısal bir varlığa dönüşen İsa sonsuz acılar çekerek, insanlığı kurtarmıştır. Tanrı'nın, İsa'nın varlığında, insan biçimine girmesiyle kendi yüceliğine yaradır bir eylemde bulunduğu, böylece kurtuluş sorununun çözüldüğü ileri sürüldü. Anselmus, İsa'nın Tanrı ile olan özdeşliği ya da benzerliği sorununu, "günah" olayını ortaya atarak sonuca bağladığı görüşünü savundu. Ona göre İsa gerçeğin, doğruluğun kendisidir. Kendini gerçeğe ve doğruluğa adayana İsa için can verenlerdir. Ancak, onun, tek varlık olarak Tanrı'yı yaratması, Tanrı dışında bir varlık görmek istememesi varlık birliği inancına eğilim duyduğunu göstermiştir. Kimi felsefe tarihçileri, Anselmus'un kilisenin baskısından çekinerek, varlık birliği görüşünü açıklığa kavuşturmadığı kanısındadırlar.

Anselmus'a göre, duyular bireysel varlıkları algılar, tümelleri algılamak, kavramak yalnız usun başarısıdır. Tümeller bireyleri aşan birer varlık olduğundan duyularla algılanamaz. Tümel kavramlar gerçek varlıklardır. İnsan, çevresini kuşatan niteliklerden yola çıkarak salt ve tanrısal nitelikleri kavrama olanağı bulabilir. Bunu başarabilmek için önce inanmak gerekir.

▶ Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir (*ex nihilo*). Evreni dolduran bütün varlık türleri de yaratılmıştır. Ancak, bu yaratılış eylemi kimi bilgelelerin sandığı gibi değildir. Bütün varlık türleri, daha önce, tanrısal anlıkta düşünce olarak vardı. Yaratılış bu düşünce niteliği taşıyan varlıkların tanrısal özden dışa taşarak biçimlenmesi, görünüş alanına çıkmasıdır. Tanrı, engin bilgisiyle, yüce istenciyle neyi yaratacağını biliyordu, yaratılanlar onun düşünme yeteneğinde gerçek biçimlerini almıştı. Tek varlık Tanrı olduğundan, "yaratılmış varlık" da Tanrı düşüncesinden çıkan varlık olabilir. Tanrı "salt varlık" olduğundan bütün varolan nesnelerde onun bulunması doğaldır. Bir nesnenin varlığı salt varlık dışında gerçekleşemez. Bütün varolan nesneler bu salt varlığa katılmaları nedeniyle vardır. Varolmak bu salt varlığa katılmaktır. Salt varlık olan Tanrı, kendi özü gereği, yaratmadan edemez, yaratmak tanrısal varlığın bir gereksinimidir.

Ahlak sorunlarının işlenmesinde de başlıca yöntem bu "salt varlık"la bağlantı kurmak, ondan yola çıkmaktır. Tanrı "salt iyi"dir, "salt doğru"dur, "salt değer"dir. Bu nedenle bu tanrısal nitelikler olmadan "iyi olan", "doğru olan", "değerli olan"dan söz edilemez, bunlar düşünülemez.

▶ Anselmus, *De Fide Trinitatis* ("Üçleme'ye Bağlılık Üstüne") adlı yapıtında bilgi sorununu ele almış-

tır. Bilgi salt usla sağlanır, salt us ise "salt varlık" olan Tanrı'dan kaynaklanır. Bilmek eylemi, nesneleri kavramlarının örgüsü içinde, düşünerek sonuca varmaktır. Kavramsal bilgi bize nesnenin kendini verir. Bu durum, nesnenin kavramıyla varolması sonucudur. Bilginin kesinliği, doğruluğu yargının içeriğine bağlıdır, bilgiyi oluşturan da doğru yargılardır. Bir yargının doğruluğu ise varılan sonuçla bağlantılıdır. Yargının doğruluğunu gösteren başka bir özellik de içerdiği konuyla olan uygunluğudur. Doğru yargının içerdiği konuyla olan bağlantısı özne ile nesne arasında bir uyumun bulunduğunu kanıtlar. Gerçek bilgi Hristiyanlık'ın özündedir, onun özünü kavrayan gerçek bilginin kaynağına varır. Bu kaynağa inanla (iman) gidilir, kesin bilgiyi aramadan önce inanın eksiksiz olması, bütün kuşkuların üstünde olması gerekir. Evrenin, evreni dolduran ve çevremizi kuşatan varlıkların anlaşılması başka türlü olamaz. Nitekim, inanmayan bir kimsenin anlayabileceği bir konu da olamayacaktır. Dinle ilgili sorunlarda inan, bu evrenin anlaşılmasında deneyin işini görür. Sesi hiç bir zaman işitmemiş olan bir sağır-dilsizin, ses konusunda açık bilgisi de olamaz. Bu nedenle inanmamak görmemektir, görmemek ise anlamamaktır. Öyleyse inana varmak için düşünmüyoruz, anlamak için inanıyoruz.

Hristiyan dininin anladığı Tanrı'yı yadsıma olanağı yoktur. Tanrı'yı yadsıyan bir kimsenin, bütün düşünme gücünü kullanarak en yetkin bir varlık tasarlaması kaçınılmazdır. İnsan ne yapsa düşünme yeteneği en yetkin bir varlığı tasarlayacaktır. Bu durumda kişi kendi kendisiyle çelişkiye düşer. En yetkin varlığın bulunduğunu düşünmeden edemeyen kişinin, en yetkin varlık olan Tanrı'yı tanımaması yalnız Hristiyan dininin ilkeleriyle değil us kurallarıyla da bağdaşmaz. Anselmus *Proslogium* ("Sunuş") adlı yapıtında bu düşüncelerini açıklarken, kilise büyüklüğü gibi katı bir görüşe bağlanmamış, usu inanla uzlaştırmaya çalışırken sağlıklı bir düşünme eyleminin içine girmiştir.

Anselmus, gerçeklik konusunda, Platon'un *idea* öğretisinden kaynaklanan bir görüşü savunmuş, bu öğretiye yeni bir yorum getirmiştir. Özellikle *Monologium*'da ileri sürdüğü düşünceler, Platon'un öğretisine değişik bir açıdan baktığını kanıtlar. Tanrı konusundaki düşünceleri Platon'un özel bir açıklanışı niteliğindedir. *De Veritate*'de ("Gerçek Üstüne") bütün gerçeklerin Tanrı varlığında yoğunlaştığını, birliğe ulaştığını açıklamış, çoklukta tekliğin bulunduğunu ortaya atmıştır. Bu düşünce, bize çokluk biçiminde görülen nesnelerin Tanrı varlığında birliğe ulaştığını, tek varlığa dönüştüğünü, gerçekte yalnız Tanrı'nın varolduğunu bildirir.

Anselmus, düşüncelerini belli konular üzerinde yoğunlaştırırken, kimi sorunların çözümünde Tanrı kayrasının gereğini de ileri sürdü. Ancak bu kayranın ne yolla sağlanabileceğini açıklığa kavuşturmadı. Kişinin düşünme özgürlüğü, istenç özgürlüğü gibi sorunlara değindi, bunlarla ilgili çözümleri Augustinus'tan kaynaklanan bir yöntemle araştırdı. Görüşlerinin açıklanışında daha çok usa vurmaya dayanan bir tümevarımı benimsedi. Aquino'lu Thomas ile D'Ailly bu kanıtlama yöntemine karşı çıktılar.

Anselmus'un çağındaki yaygın etkisi ölümünden

▶ Evren

▶ Gerçeklik

▶ Bilgi

sonra da yüzyıllar boyunca sürdü. Özellikle kilise çevrelerinde, düşüncelerinin genişliği, tanrıbilim sorunlarına getirdiği yeni çözüm yöntemiyle başvuru başlıca kaynaklardan biri oldu; kendisine İkinci Augustinus adı verildi. 1494'te büyük bir törenle, Hristiyan ermişleri arasına alındı; Canterbury'li St. Anselm olarak anılmaya ve ölüm günü olan 21 Nisan'da adına tören düzenlenmeye başlandı. Onun uyguladığı yöntemi, daha sonra, Descartes geliştirerek matematik sorunlarına uyguladı. Tanrıbilim sorunlarının çözümünde, nesnelerin nitelenmesinde kavramlara verdiği önem nedeniyle, kimi felsefe çevrelerinde, adıcılığın (nominalizm) kurucuları arasında sayıldı.

Anselmus'un tanrıbilim anlayışında, özellikle "çoklukta birlik" düşüncesinde Yeni-Platonculuk ve İslam düşünürlerinin etkileri açıktır. İslam düşüncesinden ne yolla yararlandığı kesinlikle bilinmiyorsa da, bu kaynağın Orta Çağ'da Arapça'dan Latince'ye yapılan çevirilerle ilgili olduğu bellidir. Tanrı'nın bütün nesnelerde görünüş alanına çıkması varlık türlerinin çokluğunu sağlar. Gerçekte varolan birdir, o da Tanrı'dır; çokluk bir görünüştür. Bu düşünce Yeni-Platonculuk'un varlık anlayışını dile getirir. 8. yy ortalarından sonra tasavvuf akımı da bu görüşü benimsemiş, İslam ülkelerinde hızla yayılmasını sağlamıştır.

• **YAPITLAR:** S. Anselmi Opera Omnia, (ö.s.), F.S. Schmitt (der.), 6 cilt, 1946-1961.

• **KAYNAKLAR:** R. Allers, *Anselm von Canterbury, Leben, Lehre, Werke*, 1936; A. Schurr, *Die Begründung der Philosophie durch Anselm von Canterbury*, 1966.

• **BAKINIZ:** AUGUSTINUS, PLATON, PLOTİNOS, ROSCELINUS.

ANTEL, Sadrettin Celâl (1890 - 1954)

Türk eğitimci ve yazar. Cumhuriyet döneminde pedagoji konusunda eser vermiş ilk eğitimcilerdendir.

İstanbul'da doğdu. Lise öğreniminden sonra Fransa'ya gitti. St. Cloud Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1913'te yurda döndü ve Ankara'da öğretmen okulu müdürü ve pedagoji öğretmeni olarak çalıştı. Uzun süre çeşitli okullarda öğretmenlik mesleğini sürdürdükten sonra, 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi pedagoji kürsüsüne profesör olarak atandı. İstanbul'da öldü.

Antel, günün koşullarına göre iyi öğrenim görmüş bir çevrede yetişmiştir. Babası Hukuk Mektebi müderrisliği ve adalet bakanlığı yapmış olan Mahmut Celâdettin Bey'dir. Çalışma döneminde Türk Milli Eğitimi'nin ileri gelenlerinden Halil Fikret Kanad, Hıfzırahman Raşit Öymen, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi kişilerle etkileşim içinde bulunmuştur. Antel özellikle, çocukta düşünce ve zekâ gelişimi konusunda çalışmalar yapmış, çağında ABD ve Avrupa'da da

yaygınlaşan Standford-Binet zekâ testinin Türkiye'de uygulanması için çaba göstermiştir. 1930'da yayımlanan *Pedagoji* adlı yapıtı, Türkiye'de yeni harflerle basılmış ilk eğitim kitabıdır ve yıllarca öğretmen okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Antel, bu kitabında eğitimin evrimi, çocuk eğitiminde okul ve ailenin ortaklaşa çalışması, mesleğe yönelme ve ahlak eğitimi gibi konuları incelemiştir. Yabancı dil bilgisi Antel'in çeviri alanında da ürün vermesine olanak sağlamıştır. Lewîs Terman testlerinin Türkçe'ye uyarlanması, *Decroly Usulü* (1926) ve *Yarının Mektepleri* (1958) adlı çevirileri bunların başında gelir. *Sınıf Mualimi* adlı haftalık bir dergi ile, çocuklar için *Bizim Mecmua* adlı on beş günlük bir dergi yayımlamıştır.

Sadrettin Celâl Antel, aynı zamanda siyasal etkinlik göstermiş bir yazardır. 1919'da İstanbul'da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin üyesi olarak *Kurtuluş* ve *Aydınlık* dergilerine makaleler yazmıştır.

• **YAPITLAR:** *Pedagoji*, 1930; *Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği*, 1931; *Test Usulü*, 1932; *Maarifimiz ve Meseleleri*, 1939; *Umumi Didaktik*, 1948; *Terbiyede Ölçü*, 1954.

• **KAYNAKLAR:** R. Alaylıoğlu ve A.F. Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, 1968; C. Binbaşoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, 1982; F.A. Stone, *Çağdaş Eğitim Düşüncesine Bibliyografik Giriş*, 1971.

ANTERE (? - 615)

Arap şair. Anter adlı ünlü halk öyküsünün kahramanıdır.

Antere b.Şeddad, Zebibe adlı Habeş bir cariye-nin oğluydu. Zenci bir köleden doğduğu için hür sayılmıyordu. Savaşmak hakkı yoktu. Özgürlüğünü, bir savaşta babasına yardım etmesi karşılığında elde etti. Babası onu kendi soyuna da kabul etti.

Kendi kabilesi ile Fizare kabilesi arasında çıkan olaylar kırk yıl sürdü. 610'daki son savaşta Antere kahramanlıklar gösterdi.

Eski Arap kaynaklarına göre pek çok şiir yazmıştır. Şiirlerinin bir bölümü İslamlık öncesi yedi şaire ayrılmış *Muallakat-ı Seba* (Yedi Askı) adlı mecmuaya girmiştir. Mecmua genellikle şerhli ve şerhsiz yedi (bazen on) kasideden oluşur.

Bir söylentiye göre Antere, Vızır b. Cabir tarafından öldürüldü ve kabilesi onun öcünü alamadı.

Bir adı da *Siret Anter* olan Anter halk öyküsünde Antere'nin halk tarafından romanlaştırılmış savaşları, aşkları ve yaşam serüveni anlatılır. Öykünün içine çeşitli kaynaklardan birçok parçalar da girmiştir. Yapıt, II. Mehmed'in emriyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Batı dillerine de çevirileri vardır.

• **YAPITLAR:** *Siret Anter*; *Divan-ı Antere*, 1883.

• **BAKINIZ:** AMR b.KÜLSÜM, HARİŞ b.HİLLİZA, İMRU'Ü'L-KAYS, LEBİD, TARAFA, ZÜHEYR b.EBU SULME.



Resim 44
ANDREA del CASTAGNO Kutsal Üçlü'nün Aziz Gerôme'a Görünmesi,
(SS. Annunziata-Floransa, İtalya)



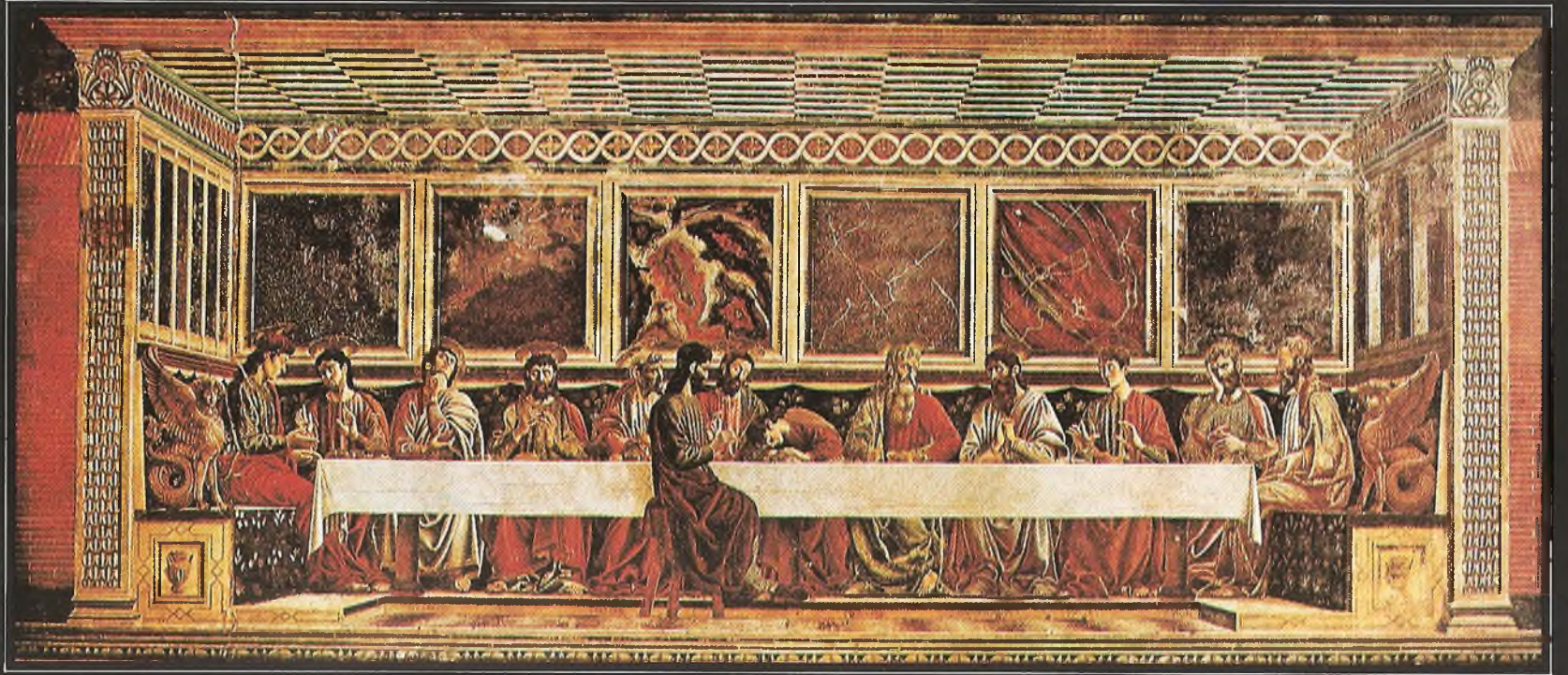
Resim 51
ANTONELLO DA MESSINA *Muştu*, (Ulusal Galeri-Palermo, İtalya)



Resim 50
Fra ANGELICO Çarmıhtan İndirme, (San Marco Müzesi-Floransa, İtalya)



Resim 45
ANDREA del CASTAGNO *Davud*, (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, ABD)



Resim 46
ANDREA del CASTAGNO Son Yemek, (Sta. Appolonia-Floransa, İtalya)



Resim 49
Fra ANGELICO Ziyaret, (Diocesan Müzesi-Cortona, İtalya)



Resim 48
ANTHEMIOS ve ISIDOROS Ayasofya (İstanbul)



Resim 47
ANDREA del SARTO Meryem'in Göğe Çıkışı,
(Pitti Galerisi-Floransa, İtalya)

Egemenlik kültüründür.

Kayıtsız ve şartsız.

Hedef: 5 milyon satan gazeteler. 1 milyon satan kitaplar.
Işıl ışıl bir Türkiye.

**OKU
OKU
OKU**

Gazeteciler Cemiyeti'nin 67 il'e 670.000 Kitap Kampanyası'na katılın. Kitap bağışlayın, kitap için para bağışlayın.

Türkiye’de
ilk kez
yepyeni bir
tasarruf yöntemi:

Pamukbank Tasarruf Planı

Katılın, daha çok biriktirin.
Daha kolay biriktirin.



Pamukbank Tasarruf Planı
tüm Pamukbank şubelerinde uygulanmaktadır.



PAMUKBANK / TASARRUF PLANI

İ Y İ B A N K A D I R